

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 4 (1983)

Αφιέρωμα στη Μικρασιατική Καταστροφή

Η απόπειρα δημιουργίας τουρκορθόδοξης εκκλησίας στην Καππαδοκία, 1921-1923

Αλέξης Αλεξανδρής

doi: [10.12681/deltiokms.39](https://doi.org/10.12681/deltiokms.39)

Copyright © 2015, Αλέξης Αλεξανδρής

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αλεξανδρής Α. (1983). Η απόπειρα δημιουργίας τουρκορθόδοξης εκκλησίας στην Καππαδοκία, 1921-1923. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 4, 159–210. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.39>

Η ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΤΟΥΡΚΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ, 1921-1923

Τούρκοι ιστορικοί συχνά αναφέρονται στις προσπάθειες του Παπᾶ Εὐθύμ για τὴν ἰδρυση αὐτοκέφαλῆς Τουρκορθόδοξης Ἐκκλησίας στὴν Ἀνατολὴ πού εἶχε σὰν στόχο ὄχι μόνο τὴν ἀπόσπαση τῶν ἑλληνορθόδοξων τῆς Τουρκίας ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τὴν ἐπισκίαση τοῦ ἰδρύματος αὐτοῦ¹. Ὡστόσο, μόνο δύο διαδοχικὲς μελέτες τοῦ Γερμανοῦ τουρκολόγου Gotthard Jaschke ἐπιχειροῦν τὴν ἐπιστημονικὴ ἀνασκόπηση τοῦ ἰδεολογικοῦ πλαισίου καὶ τῆς πολιτικο-εκκλησιαστικῆς δραστηριότητος τοῦ τουρκορθόδοξου κινήματος στὴ Μ. Ἀσία². Ἀλλὰ οὔτε καὶ αὐτὲς οἱ μελέτες ἐξετάζουν τὴν ἀντίδραση τῶν ὀρθόδοξων Μικρασιατῶν στὶς βολιδοσκοπήσεις τῶν Τούρκων ἔθνικιστῶν κατὰ τὴν κρίσιμη περίοδο τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου (1919-1922) σὲ σύγκριση μὲ τὴν ἀνταπόκριση τῶν Καππαδόκων στὶς ἐνέργειες μεταλαμπάδευσης τῶν ἑλληνικῶν ἔθνικῶν ἀξιῶν ἀπὸ τὰ δύο ἔθνικα κέντρα τοῦ ἑλληνισμοῦ — τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴν Ἀθήνα. Καὶ ὅμως, ἡ στάση τῶν Καππαδόκων στὸν ἐνατικὸ ἑλληνοτουρκικὸ ἀνταγωνισμὸ γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῶν ἀντίστοιχων ἔθνικιστικῶν ἀξιῶν ἔπαιξε ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴ συμπερίληψη τοῦ γηγενῆ ὀρθόδοξου πληθυσμοῦ τῆς κεντρικῆς Μ. Ἀσίας στὴν ὑποχρεωτικὴ ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν τοῦ 1923, ὅπως καὶ στὴν τελικὴ παταγώδη ἀποτυχία τοῦ τουρκορθόδοξου κινήματος.

Σήμερα, μὲ τὴν ἐξαφάνιση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς Ἀνατολῆς, ὅλες οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὴν καθίδρυση μιᾶς Τουρκορθόδοξης Ἐκκλησίας ἔχουν ἐκ-

1. T. Ergene, *Istiklâl Harbinde Türk Ortodokslari* (Οἱ Τουρκορθόδοξοι κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Πολέμου τῆς Ἀνεξαρτησίας), Istanbul 1951 (μὴ μεροληπτικὴ βιογραφικὴ μελέτη τοῦ Παπᾶ Εὐθύμ). Ὅπως τονίζει ὁ Harry J. Psomiades, «The Ecumenical Patriarchate Under the Turkish Republic: The First Ten Years», *Balkan Studies*, 2 (1961), σ. 51, εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι αὐτὸ τὸ βιβλίον γράφτηκε ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Παπᾶ Εὐθύμ Καραχισαρίδη. Βλ. ἐπίσης M. S. Şahin, *Fener Rum Patrikhanesi ve Türkiye* (Τὸ Πατριαρχεῖο τοῦ Φαναρίου καὶ ἡ Τουρκία), Istanbul 1978, H. Y. Ercan, «Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi» (Τὸ Φανάρι καὶ τὸ Τουρκορθόδοξο Πατριαρχεῖο), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5 (1967), σ. 411-29.

2. G. Jaschke, «Die Türkisch-Orthodoxe Kirche», *Der Islam* 39 (1964), σ. 95-129 καὶ 44 (1969), σ. 317-23. Βλ. ἐπίσης Jacob Xavier, «An Autocephalous Turkish Orthodox Church», *Eastern Churches Review*, 3 (1970/1971), σ. 59-71.

λείπει. 'Η κατάσταση, όμως, ήταν πολύ διαφορετική στην αρχή της δεκαετίας του 1920, όποτε το ελληνικό στοιχείο βρισκόταν σε μια έντυπωσιακή δημογραφική, οικονομική και πνευματική άνοδο³. Σκοπός της εργασίας αυτής είναι η μελέτη της δράσης του Παπα Ευθύμ, του θιασώτη της τουρκορθόδοξης ιδέας, όπως και μια έρευνα γύρω από την αινιγματική προσωπικότητά του. Παράλληλα, θα εξεταστούν οι ιστορικές προϋποθέσεις για τη διαμόρφωση του τουρκορθόδοξου κινήματος και οι αντιδράσεις των ορθόδοξων Μικρασιατών στη διένεξη Φαναρίου-Ευθύμ κατά την κρίσιμη περίοδο 1921-1923. Το ανέκδοτο υλικό της εργασίας προέρχεται κυρίως από τα ελληνικά και βρετανικά αρχεία, όπως και τα κείμενα-μαρτυρίες Μικρασιατών που στεγάζονται στο αρχείο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών στην 'Αθήνα⁴.

Οι κοινότητες των ορθόδοξων Καππαδόκων

'Η συμβίωση μουσουλμανικών και χριστιανικών πληθυσμών στην έندochώρα της Μ. 'Ασίας άρχισε άμέσως μετά από τη μάχη του Μαντζικέρτ (*Malazgirt*) το 1071 και ένισχύθηκε με τη μάχη του Μυριοκεφάλου (1176), που κατέστησε τους Σελτζουκίτες Τούρκους άρχοντες της Καππαδοκίας. 'Ακολούθησε μια δραματική διαδικασία μεταστροφής της συνείδησης όλoκληρων μαζών του ελληνικού και εξέλληνισμένου χριστιανικού στοιχείου της Καππαδοκίας στον ισλαμισμό που ολοκληρώθηκε μέσα στον 15ο αιώνα⁵. Στατιστικές απογραφής έπιβεβαιώνουν ότι τον 16ο αιώνα ο έλληνισμός, ενώ συνέχιζε την πανάρχαια παρουσία του στην Καππαδοκία, ζούσε άπομονωμένος σε μικρές νησίδες ανάμεσα σε συμπαγείς τουρκικούς πληθυσμούς⁶.

3. Richard Clogg, «The Greek Millet in the Ottoman Empire». 'Η ανέκδοτη αυτή μελέτη διαβάστηκε στο συνέδριο με θέμα τα Millet της 'Οθωμανικής αυτοκρατορίας, που έλαβε χώρα στο πανεπιστήμιο του Princeton (12-14 'Ιουνίου 1978). Βλ. επίσης Σ. Β. Ζερβουδάκης, «Διανοητική αναγέννησις εν Καισαρεία της Καππαδοκίας», *Ξενοφάνης*, 1 (1904), σ. 74-85.

4. Θα ήθελα να ευχαριστήσω το προσωπικό του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, και κυρίως τον ιστορικό και διευθυντή του ιδρύματος Πασχάλη Κιτρομηλίδη, στους όποιους όφειλω την αποκάλυψη του αρχείου του Κέντρου. Για τις πολύτιμες συμβουλές της εύχαριστώ τη συνάδελφό μου στο Πανεπιστήμιο McGill του Μοντρεάλ, κυρία Μαρία Τόλη.

5. Για τον έξιςλαμισμό της Μ. 'Ασίας βλ. το έξιςαιρετικό έργο, Speros Vryonis Jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley, Los Angeles 1971 και Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, «Ο έξιςλαμισμός της Μικράς 'Ασίας και οι ιστορικές καταβολές των έλληνοτουρκικών σχέσεων», *Μικρασιατικά Χρονικά*, 16 (1975), σ. 318-37. Για μια διεξοδική μελέτη των κέντρων του έλληνοχριστιανικού κόσμου της Καππαδοκίας όπως και των γεωγραφικών συνόρων της περιοχής βλ. Μέλιω Λογοθέτη-Μερλιέ, «Οι Έλληνικές Κοινότητες στη Σύγχρονη Καππαδοκία», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 1 (1977), σ. 29-74.

6. Roland J. Jennings, «Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century:

Ἡ πληθυσμιακὴ μειοψηφία σὲ σύνδεση μὲ τὴ γεωγραφικὴ ἀποκοπὴ ἀπὸ τὰ μεγάλα κέντρα τοῦ ἑλληνισμοῦ συνετέλεσε στὴ γλωσσικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἀλλοίωση τοῦ γηγενῆ ἑλληνικοῦ κόσμου τῆς Καππαδοκίας. Ἔτσι, οἱ Καππαδόκες ἔχασαν, σὲ σεβαστὸ ποσοστὸ, τὴ γλώσσα τους καὶ τουρκοφώνησαν ἢ διατήρησαν ἓνα ἰδιόμορφο ἰδίωμα μὲ κυρίαρχα τὰ τουρκικὰ στοιχεῖα⁷. Ὁ ἀκριβὴς ἀριθμὸς τῶν τουρκόφωνων Ἑλλήνων τῆς Μ. Ἀσίας δὲν μᾶς εἶναι γνωστός. Ὡστόσο, τὸ γεγονός ὅτι τουρκοφώνησαν δὲν χαλάρωσε τὴν ἑλληνορθόδοξη συνείδησή τους. Ἀντίθετα, διαφύλαξαν ζηλότυπα ὄχι μόνο τὴν ὀρθόδοξη λατρεία ἀλλὰ καὶ τὶς λαϊκὲς τους παραδόσεις⁸. Ἡ ὀρθόδοξη χριστιανικὴ συνείδηση τῶν Καππαδόκων ἐνισχύθηκε καὶ ἀπὸ τὴ σύνδεσή τους μὲ τὸ ἐκκλησιαστικο-κοινωνικὸ σύστημα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινούπολης ποῦ ἀποτελοῦσε τὸ ἐθνικὸ κέντρο τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴ διάρκειά τῆς τουρκοκρατίας.

Μὲ τὴν ἐξάπλωση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἐμπορίου στὴ βορειοδυτικὴ καὶ κυρίως στὴν ἐνδοχώρα τῆς Μ. Ἀσίας, ἰδιαίτερα μετὰ τὴν ὑπογραφὴ τῆς βαρυσήμαντης ἀγγλο-οθωμανικῆς ἐμπορικῆς συμφωνίας τοῦ 1838, οἱ Καππαδόκες ἀνέπτυξαν σημαντικὲς ἐμπορικὲς καὶ παραγωγικὲς δραστηριότητες. Ἐνας μεγάλος ἀριθμὸς Καππαδόκων μετοίκησε στὰ παράλια ἀστικά κέντρα τῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως ἡ Κωνσταντινούπολη, ἡ Ἀμισός καὶ ἡ Σμύρνη, ἐνῶ ἄλλοι κινήθηκαν

Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon, and Erzurum», *International Journal of Middle East Studies*, 7 (1976), σ. 21-57. Ὁ Βρετανὸς περιηγητὴς Earl Percy MP, ποῦ ἐπισκέφτηκε τὴν Καππαδοκία στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, σημείωσε ὅτι οἱ Ἕλληνες καὶ Ἀρμένιοι ἀποτελοῦσαν τὸ ἥμισυ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Καισάρειας, βλ. Earl Percy MP, *Highlands of Asiatic Turkey*, Λονδίνο 1901, σ. 75. Γιὰ τὶς ἐντυπώσεις του καὶ γιὰ τὴν ἀναφορὰ του στοὺς Καππαδόκες γιατροὺς βλ. ὁ.π., σ. 54-8.

7. Βλ. Παῦλος Καρολίδης, *Γλωσσάριον συγκριτικῶν Ἑλληνοκαππαδοκικῶν λέξεων ἧτοι ἡ ἐν Καππαδοκίᾳ λαλουμένη Ἑλληνικὴ διάλεκτος καὶ τὰ ἐν αὐτῇ σωζόμενα ἴζην τῆς ἀρχαίας Καππαδοκικῆς γλώσσης*, Σμύρνη 1885, R. Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor*, Cambridge 1916, σ. 1-38. Μετὰ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ ἀριετὲς γλωσσικὲς μελέτες σχετικὰ μὲ τοὺς Καππαδόκες ἔχουν πραγματοποιεῖ στὴν Ἀθῆνα ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν. Βλ., π.χ., Ν. Π. Ἀνδριώτης, *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν Φαρασῶν*, Ἀθῆναι 1948 καὶ Ι. Ι. Κεσίσογλου, *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Οὐλαγας*, Ἀθῆναι 1951. Γιὰ τὴ δραστηριότητά τοῦ Κέντρου βλ. Mario Vitti, «Pubblicazioni del 'Centre d'Études d'Asie Mineure' di Atene», *Oriente Moderno*, 35 (1955), σ. 39-41 καὶ τοῦ Ἰδίου («L'attività del francese Centre d'Études d'Asie Mineure di Atene», *Oriente Moderno*, 41 (1961), σ. 83-4. Ἄναστ. Λεβίδης, *Ἱστορία τῆς Καππαδοκίας*, τόμ. Α': *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Ἀθῆναι 1885.

8. Γιὰ τὴ θρησκευτικὴ ζωὴ καὶ τὶς λαϊκὲς παραδόσεις τῶν Καππαδόκων βλ. Δ. Πετρόπουλος καὶ Ε. Ἀνδρέαδης, *Ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ στὴν περιφέρεια Ἀκσεράι - Γκελβερί*, Ἀθῆναι 1971, Δ. Λουκόπουλος καὶ Δ. Πετρόπουλος, *Ἡ λαϊκὴ λατρεία τῶν Φαρασῶν*, Ἀθῆναι 1949, Melpo Merlier, *Présentation du Centre d'Études d'Asie Mineure. Recherches d'Ethnographie (Communication déposée au bureau du 22e Congrès des Orientalistes à Istanbul)*, Athènes 1951. Γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν Καππαδόκων βλ. σημείωση 34.

μέσα στον καππαδοκικό χώρο δημιουργώντας νέες πόλεις, όπως το Ίντζέσου. Στην πραγμάτωση της τεράστιας προόδου που σημείωσαν οι Καππαδόκες στο δημογραφικό και οικονομικό τομέα συνέβαλαν και τα σχετικά φιλελεύθερα μέτρα της οθωμανικής διοίκησης μετά τις μεταρρυθμίσεις του 1839 και 1856.

Στά αστικά κέντρα οι Καππαδόκες μετανάστες ζούσαν σε συμπαγείς ομάδες με ανεπτυγμένη κοινοτική οργάνωση. Ειδικά, η κοινότητα των Καππαδόκων στην Κωνσταντινούπολη χρονολογείτο από την περίοδο της Άλωσης. Σύμφωνα με ένα στατιστικό έγγραφο που βρίσκεται στο Μουσείο του Topkapı, το 1477 υπήρχαν 750 οικίες (*hane*) Καππαδόκων στην Κωνσταντινούπολη⁹. Ο Γερμανός περιηγητής Hans Dersnchwan, που επισκέφτηκε την οθωμανική πρωτεύουσα και τη Μ. Άσία από το 1553 ως το 1555, αναφέρεται στη συνοικία των «Καραμανών» (*caramanos*) στο Έπταπύργιο (*Yedikule*)¹⁰. Ένας άλλος περιηγητής του 16ου αιώνα, ο Nicholas de Nicolay, μās πληροφορεί ότι οι Καραμανλήδες (*Caramanians*) ήταν επιτήδειοι χρυσοχόοι και χειροτέχνες και ότι είχαν ιδρύσει εύπορες βιοτεχνίες στο Έπταπύργιο¹¹.

Έναν αιώνα περίπου αργότερα, ο αξιόλογος Άρμένιος χρονικογράφος Eremya Çelebi Kömürçüyan αναφέρει ότι οι Καππαδόκες (*Karamanlilar*) ζούσαν σε συμπαγείς ομάδες στην περιοχή Narlikapı, γύρω από τα τείχη της Κωνσταντινούπολης¹². Η κυριότερη εκκλησία τους, ο Άγ. Κωνσταντίνος στα Ύψωμάθεια (*Samatya*), ήταν επίσης γνωστός και σαν Άγ. Κωνσταντίνος των Καραμανιωτών¹³. Οι τάφοι των Καππαδόκων της Κωνσταντινούπολης βρίσκονταν κοντά στην ιστορική Μονή της Ζωοδόχου Πηγής και το έλληνικό νοσοκομείο του Βαλουκλή¹⁴.

Με το μεταναστευτικό ρεύμα του 19ου αιώνα, ο καππαδοκικός πληθυσμός της Πόλης αύξηθηκε σημαντικά. Πολλοί Καππαδόκες μετακινήθηκαν στις ελληνοκατοικούμενες περιοχές της Πόλης, όπως το Φανάρι και το Πέρα (*Beyo-*

9. Το έγγραφο αυτό φέρει τον τίτλο «Μητρώον άπογραφής πληθυσμού και κτηρίων της Κωνσταντινουπόλεως και δόθηκε στη δημοσιότητα στις 22 Οκτωβρίου του 1965 από το ήμειπίσημο τουρκικό πρακτορείο ειδήσεων «Ανατολή».

10. Franz Babinger, ed., *Hans Dersnchwan's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/1555)*, Munich/Leipzig 1923, σ. 52.

11. Nicholas de Nicolay, *The Navigations...*, Anvers 1577, σ. 239.

12. Eremya Çelebi Kömürçüyan, *Istanbul Tarihi: XVII asirda Istanbul* (Η Ιστορία της Κωνσταντινούπολης. Η Κωνσταντινούπολη κατά τον 17ο αιώνα), μετ. Hrand D. Andreasyan, Istanbul 1952, 2. 77 n. 14· Robert Mantran, *Istanbul dans le seconde moitie du XVIIe siecle*, Paris 1962, σ. 65.

13. Kömürçüyan, *ό.π.*, σ. 201. Ο Άγ. Κωνσταντίνος, μιá από τις μεγαλύτερες εκκλησίες της Πόλης, καταστράφηκε κατά τη διάρκεια των άνθελληνικών διαδηλώσεων στις 5/6 Σεπτεμβρίου 1955.

14. Kömürçüyan, *ό.π.*, σ. 28. Βλ. επίσης Richard Clogg, «Some Karamanlidika Inscriptions from the Monastery of the Zoodokhos Pigi, Balikli, Istanbul», *Byzantine and Modern Greek Studies*, 4 (1978), σ. 55-67.

glu). Οί συχνές έπαφές, έμπορικές, πνευματικές και άλλες, με τούς έλληνοφώνους Κωνσταντινουπολίτες, ενίσχυσαν τήν αφύπνιση τών ελληνικών εθνικών αξιών ανάμεσα στους Καππαδόκες. Ένα όλο και μεγαλύτερο ποσοστό από τούς τουρκόφωνους Καππαδόκες μάθαινε τήν ελληνική γλώσσα και τή μεταχειριζόταν στις καθημερινές του συναλλαγές. Είναι ένδεικτικό ότι μετά τό 1830 τό Πατριαρχείο δέν άπευθύνει πιά εκκλησιαστικά έγγραφα προς τήν κοινότητα τών Ύψωμαθειών στα τουρκικά¹⁵.

Οί μετανάστες Καππαδόκες άσχολούνταν κυρίως με τό έμπόριο τροφίμων και ύφασμάτων. Σύντομα, όμως, ή κοινότητα άνέδειξε άρκετους μεγάλεμπορους, τραπεζίτες και χονδρέμπορους καπνοϋ, άποδεικνύοντας τό έπιχειρηματικό δαιμόνιο πού διέκρινε τούς Καππαδόκες. Οί γνωστότερες οικογένειες ήταν οί Σισμάνογλου, Σινιόσογλου, Πορτοκάλογλου και Σεφέρογλου. Στην Κωνσταντινούπολη έδρασε και ό κορυφαίος Μικρασιάτης μεγαλοεπιχειρηματίας Μποδοσάκης Άθανασιάδης, ό όποίος από τό 1918 ως τό 1923 άσχολήθηκε με τραπεζικές έπιχειρήσεις και άγόρασε τό ξενοδοχείο «Πέρα Παλάς», πού ήταν και τό καλύτερο τής πρωτεύουσας¹⁶.

Τό καππαδοκικό στοιχείο δέσποζε και στις έπιστήμες. Άρκετοι άρχίατροι τού Παλατιού ήταν καππαδοκικής καταγωγής, όπως οί Άλέξανδρος Φερμάνογλου και Νικόλαος Φερμάνογλου από τό Μουταλάσκη και ό Άνανίας Γαβριηλίδης από τά Φλαβιανά, πού ήταν καθηγητής οφθαλμολογίας και προσωπικός γιατρός τού σουλτάνου Μεχμέτ Ρεσάτ. Επίσης, ένας σεβαστός αριθμός νομικών κατέλαβε θέσεις κλειδιά στην οθωμανική διοίκηση. Ειδικά μετά τό μεταρρυθμιστικό μέτρο τού 1856, όταν ή Ύψηλή Πύλη μεταβίβασε σημαντικό μέρος από τίς διοικητικές άρμοδιότητες στους χριστιανούς, οί Καππαδόκες, έχοντας τό άξιόλογο προσόν τής διγλωσσίας, έδρασαν σαν συνδετικοί κρίκοι ανάμεσα στην οθωμανική διοίκηση και τήν ελληνική κοινότητα. Ίδιαίτερα λαμπρή φυσιογνωμία άποτελεί ό Κωνσταντίνος Βαγιάννης (1846-1919) ό όποίος γεννήθηκε στη Νεάπολη (Nevşehir) τής Καππαδοκίας. Άπόφοιτος τής νομικής σχολής τού Πανεπιστημίου τής Άθήνας και νομοδιδάσκαλος στό Πανεπιστήμιο τής Κωνσταντινούπολης, ό Βαγιάννης διορίστηκε πρόεδρος τού έμπορικού τμήματος τού έφετείου τό 1876. Άργότερα διετέλεσε ήγεμόνας τής Σάμου (1899-1900), ύπουργός Δικαιοσύνης και Θρησκευμάτων (1909-1910) και ύπουργός Έμπορίου και Γεωργίας (1918-1919). Ό Βαγιάννης υπήρξε και μέλος τού Πατριαρχικού Μικτού Συμβουλίου επί Ίωακείμ Γ' ¹⁷.

15. Μανουήλ Γεδεών, «Τό κήρυγμα τού Θείου Λόγου έν τή Έκκλησία τών κάτω χρόνων», Έκκλησιαστική Άλήθεια (ΕΑ), 8 (1888), σ. 200.

16. Πληροφορίες για τή συμβολή τών Μικρασιατών στην ελληνική οικονομία βλ. «Οί Πρόσφυγες στην Έλλάδα. Πενήντα χρόνια προσφοράς πού άλλαξε τόν τόπο», Ό Οικονομικός Ταχυδρόμος, 47/992 (26 Άπριλίου 1973), Ειδικό άφιέρωμα 31.

17. Βλ. Άλέξης Άλεξανδρής, «Οί Έλληνες στην ύπηρεσία τής Όθωμανικής Αύτοκρα-

Ίσως ἐξίσου σημαντικές ἦταν καὶ οἱ πολιτικές καὶ κυβερνητικές σταδιοδρομίες τῶν Καππαδόκων Κωνσταντίνου Ἀδοσίδη πασᾶ¹⁸ καὶ τοῦ γερουσιαστῆ Ἀριστείδη Γεωργαντζόγλου πασᾶ¹⁹. Εἶναι, ἐπίσης, ἀξιοσημείωτο ὅτι οἱ περισσότεροὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ ἑλληνικοῦ μιλλέτ στὴν ὀθωμανικὴ βουλὴ κατὰ τὴν περίοδο τῶν Νεότουρκων (1908-1918) ἦταν καππαδοκικῆς καταγωγῆς²⁰.

Παράλληλα μὲ τὶς παραγωγικὲς καὶ ἐπαγγελματικὲς δραστηριότητες, οἱ Καππαδόκες ἔκαναν τεράστια ἄλλατα καὶ στὸν πνευματικὸ καὶ ἐκπαιδευτικὸ τομέα. Μεγάλο ὄρθημα γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξη τῶν Καππαδόκων υπῆρξε ἡ ἐκλογὴ τοῦ Παΐσιου ὡς μητροπολίτη Καισάρειας τὸ 1832, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ μνημονευθεῖ ὡς στυλοβάτης τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων στὴν Καππαδοκία. Τὸ ἐποικοδομητικὸ του ἔργο συνεχίστηκε, μετὰ τὸ 1871, ἀπὸ τὸ διάδοχό του Εὐστάθιο Κλεόβουλο, πρῶην διευθυντὴ τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς στὸ Φανάρι. Τὴ διοχέτευση τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων στὴν Καππαδοκία προώθησε καὶ ὁ Καππαδόκης Βασίλειος Ἀντωνιάδης (1852-1932), ἓνας ἀπὸ τοὺς πρῶτους διακεκριμένους λόγιους τοῦ νεότερου ἑλληνισμοῦ²¹.

Κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνα ἡ πνευματικὴ καὶ ἔθνικὴ ἀνάκαμψη τῶν Καππαδόκων εἶχε σχεδὸν συντελεστεῖ, μολονότι ἡ τουρκόφωνη γλωσσικὴ παράδοση διατηρήθηκε ὡς τὸν ξεριζωμὸ τοῦ 1924, κυρίως στὴν καππαδοκικὴ ὑπαίθρο. Τὸ 1912 οἱ καππαδοκικὲς κοινότητες εἶχαν 168 ἑλληνικὰ σχολεῖα μὲ 14.896 μαθητὲς²². Βασικοὶ φορεῖς τῆς μεταλαμπάδευσης τῶν

τορίας, 1850-1922», *Δελτίο τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος*, 23 (1980), σ. 400.

18. Γιὰ βιογραφικὲς λεπτομέρειες βλ. Ἀλεξανδρῆς, *δ.π.*, σ. 378, σημ. 41. Ὁ Ἀδοσίδης καταγόταν ἀπὸ τὰ Στέφανα τῆς Καισάρειας.

19. *Ο.π.*, σ. 392.

20. Παντ. Κοσμίδης (Κωνσταντινούπολη, 1908-12), Μιχαλάκης Στέλιος (Λήμνος, 1908-13), Ἀναστ. Μιχαηλίδης (Νικομήδεια, 1908-18), Γεώργ. Κουρτόγλου (Νίγηρ, 1908-12), Π. Καρόλιδης (Σμύρνη, 1908-13), Ἀριστ. Γεωργαντζόγλου (Σμύρνη, 1908-11), Ἐμμ. Ἐμμανουηλίδης (Ἀιδίνιο, 1911-18), Ἀνανίας Καλινόγλου (Νίγηρ, 1912-18), Θεόδ. Ἀρζόγλου (Σαμψούντα, 1914-18), Γ. Γκεβενίδης (Καράχισαρ, 1914-18), Βαγγ. Μεϊμέρογλου (Σμύρνη, 1914-18), Βικτ. Τσορμπατζόγλου (Κωνσταντινούπολη, 1914-18), *δ.π.*, σ. 391-7.

21. Βασ. Σταυρίδης, *Ὁ Βασίλειος Ἀντωνιάδης καὶ τὸ θεολογικὸν αὐτοῦ ἔργον*, Φανάρι 1956. Γιὰ τὶς στενὲς σχέσεις καὶ τὴν ἀλληλεγγύη ἀνάμεσα στοὺς Καππαδόκες τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τοὺς συμπατριῶτες τους στὴν ἐνδοχώρα βλ. *Νέβσεχιρ μεχτεπλερὼν Δερσαντέτ Ἐφορειασηρὴν Γιουζουντζοῦ σενεὶ δεβριεσί, 1820-1920* (Ἡ ἑκατονταετηρὴς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐφορείας τῶν Ἑλληνικῶν Σχολῶν Νεαπόλεως 1820-1920), Δερσακδὲτ (Κωνσταντινούπολη), Ἐκδοτικὸς Οἶκος Ἀνατολή, 1920.

22. 93 σχολεῖα μὲ 10.471 μαθητὲς στὸ βιλαέτι τοῦ Ἰκονίου (Konya) καὶ 75 μὲ 4.425 μαθητὲς στὸ βιλαέτι τῆς Ἀγκυρας (Ankara)· βλ. George Soteriades, *An Ethnological Map Illustrating Hellenism in the Balkans Peninsula and Asia Minor*, London 1918, σ. 14.

έλληνικῶν ἀξιῶν πρὸς τοὺς ὀρθόδοξους πληθυσμοὺς τῆς Ἀνατολῆς ὑπῆρξαν τὸ Ἐθνικὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ἀθῆνας καὶ τὰ φημισμένα ἐκπαιδευτήρια τῆς Κωνσταντινουπόλεως²³. Ἔτσι, ἀπὸ τοὺς 91 φοιτητὲς τῆς Ἱερατικῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1903-1904 οἱ 23 ἦταν Μικρασιαῖτες²⁴. Ἐξίσου σημαντικὴ εἶναι ἡ δραστηριότητα τῶν καππαδοικῶν φιλανθρωπικῶν ἀδελφοτήτων στὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ Ἀθήνα, οἱ ὁποῖες χρηματοδότησαν τὴν ἰδρυση καὶ τὴ συντήρησιν ἐκπαιδευτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἰδρυμάτων στὴν Καππαδοκίαν²⁵. Ἀκόμη, οἱ Καππαδόκες λόγιοι, ὅπως ὁ Παῦλος Καρολίδης, ὁ Δ. Μαυροφρύδης, ὁ Α. Λεβίδης καὶ ὁ Φ. Ἀριστόβουλος, μὲ τίς μελέτες τοὺς πᾶνω σὲ καππαδοικὰ θέματα, συνέβαλαν σημαντικὰ στὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Καππαδοκίας σὲ μιὰ ἐποχὴ ἐξαρσης τοῦ νεο-ἑλληνικοῦ ἔθνικισμοῦ²⁶.

Σπουδαῖο ρόλο στὴν ἔθνικὴ καὶ πνευματικὴ διαπαιδαγώγησιν τῶν Καππαδόκων ἔπαιξαν οἱ καραμανλήδικες ἐκδόσεις²⁷. Ἡ ποικιλία τῶν θεμάτων καὶ ὁ ὑψηλὸς ἀριθμὸς τῶν ἀντιτύπων δὲν μαρτυροῦν μόνον τὴ δίψαν τῶν Καππαδόκων γιὰ μόρφωση, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀνεπτυγμένον πνευματικὸ ἐπίπεδο ποὺ εἶχαν ἀποκτήσει, εἰδικὰ κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα. Οὔτε καὶ τὰ θέματα περιορίζονταν σὲ μεταφράσεις ἑλληνικῶν ἔργων, ἀλλὰ συμπεριλάμβαναν καὶ ἀριστουργήματα τῆς δυτικῆς λογοτεχνίας, ὅπως ὁ *Monte Christo*²⁸. Θέματα ποὺ ἀναφέρονταν ἀποκλειστικὰ στὸ μικρασιατικὸ χῶρο, ὅπως ἓνα βιβλίον σχετικὰ μὲ τὴ θρυλικὴ φυσιογνωμία τοῦ Κιόρογλου (Köroglu), εἶναι ἐπίσης ἀξιοπαρατήρητα²⁹.

23. Βλ. τὴ λαμπρὴ μελέτη τοῦ Πασχάλη Κιτρομηλίδη, «Τὸ ἑλληνικὸ κράτος ὡς ἔθνικὸ κέντρο», *Σύγχρονα Θέματα*, 4/13 (1981), σ. 62-6.

24. Ἐθνικὰ Φιλανθρωπικὰ Καταστήματα ἐν Κωνσταντινουπόλει, *Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1905*, τόμ. Α', Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1904, σ. 120.

25. Βλ. Kyriaki Mamoni, «Les associations pour la propagation de l'instruction grecque à Constantinople (1861-1922)», *Balkan Studies*, 16 (1975), σ. 107-8.

26. Γιὰ τοὺς καθηγγητὲς καππαδοικῆς καταγωγῆς ποὺ δίδασκαν στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ἀθῆνας βλ. Κωνστ. Γ. Λεμαρᾶς, *Τὸ Μικρασιατικὸ Πρόβλημα*, Ἀθήνα 1918, σ. 48-9.

Τὸ ἔργο ποὺ ἀναζωογόνησε τὸ ἔνδιαφέρον τοῦ ἑλληνισμοῦ γιὰ τὴν Καππαδοκίαν ὑπῆρξε τὸ Καππαδοικὸ ἦτο *Δοκίμιον ἱστορικῆς περιγραφῆς τῆς Ἀρχαίας Καππαδοκίας καὶ ἰδίων τῶν ἐπαρχιῶν Κιουσαρείας καὶ Ἰκονίου*, Κωνσταντινούπολιν 1856 τοῦ Καππαδόκη λόγιου Ν. Σ. Ρίζου.

27. Δηλαδῆ ἐκδόσεις στὰ τουρκικὰ γραμμένες μὲ ἑλληνικοὺς χαρακτῆρες.

28. S. Salaville et E. Dalggio, *Karamanlidika, Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, III: 1866-1900, Ἀθήνα 1974, ἀρ. 212. Οἱ ἴδιοι συγγραφεῖς ἐξέδωσαν τοὺς τόμους I (1584-1850) καὶ II (1851-1865), στὴν Ἀθήνα, τὸ 1958 καὶ 1961 ἀντίστοιχα.

29. *Ο.π.*, ἀρ. 176 καὶ 275. Σχετικὰ μὲ τὴν καραμανλήδικη φιλολογία βλ. Σοφ. Α. Χουβαδέρδου-Θεόδοτος, «Ἡ Τουρκόφωνος ἑλληνικὴ φιλολογία, 1453-1924», *Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, 7 (1930), σ. 306 κ.ἑξ. Ἐνα μεγάλο ποσοστὸ τῶν καραμανλήδικων ἐκδόσεων ἀναφέρονταν σὲ ἐκκλησιαστικὰ θέματα: βλ. Richard Clogg,

Ἡ ἐκδοτικὴ δραστηριότητα στὰ καραμανλήδικα ἦταν ἰδιαίτερα ἀνεπτυγμένη στὴν Κωνσταντινούπολη. Βασικὸς φορέας αὐτῶν τῶν ἐκδόσεων ὑπῆρξε ὁ δημοσιογράφος Εὐαγγελινὸς Μισαηλίδης (1820-1890) ἀπὸ τὴν Κολή (Kula) τῆς Φρυγίας. Τὸ 1877 ἔδρασε τὸ πρῶτο καραμανλήδικο τυπογραφεῖο στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἐξέδωσε τὴν καθημερινὴ ἐφημερίδα Ἡ Ἀνατολή (*Şark*) στὴν ὁποία διετέλεσε συντάκτης καὶ ὁ Καππαδόκιος ἱστορικός καὶ ἀρχαιολόγος Ἀναστ. Λεβίδης. Στὶς ἀρχὲς τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα ἕνας ἄλλος Καππαδόκιος, ὁ Δημήτριος Θωμαΐδης, ἐξέδωσε δύο ἀκόμη καραμανλήδικες ἐφημερίδες, τὴ Μ. Ἀσία καὶ τὴν Ἀναθεώρηση, στὴν Κωνσταντινούπολη³⁰.

Ἴσως ἡ πιὸ ἐνδιαφέρουσα, ἀλλὰ δυστυχῶς σχεδὸν ἄγνωστη στὴν ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία, προσωπικότητα μεταξὺ τῶν Καππαδόκων τῆς Κωνσταντινούπολης ἦταν ὁ Θεόδωρος Χασάπης (Theodore Casape). Ὁ λαμπρὸς αὐτὸς δημοσιογράφος καὶ ἐκδότης γεννήθηκε στὴν Καισάρεια τὸ 1835 καὶ παρέμεινε στὸ Παρίσι ἀπὸ τὸ 1856 ὡς τὸ 1870, ὅπου γιὰ ἑννέα χρόνια διετέλεσε καὶ ἰδιαίτερος γραμματέας τοῦ Ἀλέξανδρου Δουμᾶ, πατέρα. Στὸ Παρίσι γνωρίστηκε καὶ μὲ τὸ γνωστότερο ἀπὸ τοὺς Νεοοθωμανοὺς μεταρρυθμιστές, τὸ συγγραφέα Ναμὶκ Κεμάλ (1840-1888) ποὺ βρισκόταν ἐξόριστος ἀπὸ τὸ 1867 ὡς τὸ 1871. Ἐπιστρέφοντας στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1871, ὁ Καππαδόκιος λόγιος ἐξέδωσε τὸ 1870 τὴ σατιρικὴ ἐπιθεώρηση Ὁ Διογένης, ποὺ ἐμφανίστηκε στὰ ἑλληνικά, τουρκικά καὶ γαλλικά. Ἀργότερα ἐξέδωσε καὶ δύο ἄλλες ἐφημερίδες, τὸν Κουδουνάτο καὶ τὸν Μῶμο. Διαμέσου τῆς ἀρθρογραφίας του, ὁ Χασάπης συνέβαλε στὴ θεμελίωση τοῦ πρώτου συνταγματικοῦ καθεστώτος στὴν Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία τὸ 1876, καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ὁ σουλτάνος Ἀμπτούλ Χαμίτ τὸν φυλάκισε γιὰ τρία χρόνια διακόπτοντας ἀποτελεσματικὰ τὴ λαμπρὴ δημοσιογραφικὴ δραστηριότητα τοῦ Καππαδόκιου διανοομένου³¹. Ἐξίσου σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ σταδιοδρομία τοῦ διαπρεπῆ δικηγόρου Παντε-

«The Publication and Distribution of Karamanli Texts by the British and Foreign Bible Society Before 1850», *Journal of Ecclesiastical History*, 19 (1968), σ. 57-81, 171-93.

30. Cl. Huart, «Liste des journaux ottomans», *Revue du Monde Musulman*, 8 (Paris, Mai 1909), σ. 97-139.

31. Ὅλες οἱ πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὴ δραστηριότητα τοῦ Χασάπη προέρχονται ἀπὸ τουρκικὲς πηγές. Χρειάζεται νὰ γίνῃ μιὰ ἀναλυτικὴ μελέτη γύρω ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ δημοσιογραφικὴ δραστηριότητα στὴν Κωνσταντινούπολη. Γιὰ λεπτομέρειες βλ. İhsan Sungu, «Teodor Kasap (1835-1905)», *Aylik Ansiklopedi* (Ἔγκυρα, Αὐγουστος 1944), σ. 126-7. M. C. Kuntay, *Namik Kemal, Devrinin insanlari ve olaylari arasinda* (Ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς τοῦ Ναμὶκ Κεμάλ), τόμ. Α', Ἔγκυρα 1944· τὸ κεφάλαιο LIV τοῦ βιβλίου αὐτοῦ ἀναφέρεται ἀποκλειστικὰ στὴ σταδιοδρομία τοῦ Καππαδόκιου λόγιου Χασάπη, σ. 586-98. Εἰδικὰ γιὰ τὴ φημισμένη ἐφημερίδα του Ὁ Διογένης, βλ. E. R. Koçu, «Diyojen Gazetesi» (Ἡ Ἐφημερίδα Διογένης), *Istanbul Ansiklopedisi*, 9 (1968), σ. 4630-2.

λάκη Κοσμίδη (1867-1925), Καππαδόκη από τη Νίγηδ. 'Ο Κοσμίδης ανέπτυξε αξιόλογη πολιτική και δημοσιογραφική δραστηριότητα στην θωμανική πρωτεύουσα καταφέροντας να αναδειχτεί βουλευτής στη νεοτουρκική βουλή (1908-1912)³².

"Ετσι, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι στις αρχές του 20ού αιώνα οι Καππαδόκες, ιδιαίτερα στα παραλιακά αστικά κέντρα όπως και στις πόλεις της ενδοχώρας, είχαν ταχθεί στο συλλογικό σώμα του ελληнизμού και ήταν έτοιμοι να ενστερνιστούν την ιδεολογία του αλυτρωτισμού³³. Στην παραμονή της μεγάλης ελληνικής εξόρμησης στη Μ. 'Ασία, το καππαδοκικό στοιχείο με την αίσθηση της υπεροχής στις παραγωγικές και εθνικο-πνευματικές του δραστηριότητες ήθελε να ξεχάσει ότι ήταν μια μικρή μειοψηφία μέσα στο συντριπτικό όγκο του μουσουλμανικού τουρκικού πληθυσμού. Παρά τη σημαντική δημογραφική τους άνοδο κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, οι ελληνορθόδοξοι Καππαδόκες στο βιλαέτι της 'Αγκυρας άριθμοῦσαν 45.000 ενώ στο βιλαέτι του 'Ικονίου 87.021³⁴.

32. 'Ο Κοσμίδης υπήρξε ο κυριότερος συντάκτης της *Sadât Millêt* (Φωνή του 'Εθνους) που εκδόθηκε από την Ένωση Μικρασιατών στην Κωνσταντινούπολη από το 1909 ως το 1919. Δημοσίευσε διάφορα άρθρα στις ελληνικές και τουρκικές εφημερίδες της θωμανικής πρωτεύουσας. 'Ανεπτυξε, επίσης, σημαντική έθνική δράση και ήταν ήγετικό στέλεχος της 'Οργανώσεως Κωνσταντινουπόλεως. Για λεπτομέρειες βλ. Α. Χ. Χαμουδόπουλος, 'Η Νεωτέρα Φιλική 'Εταιρεία, 'Αθήνα 1946· Α. J. Panayotopoulos, «The Great Idea and the Vision of Eastern Federation: A propos of the Views of I. Dragoumis and A. Souliotis-Nicolaidis», *Balkan Studies*, 21 (1980), σ. 331-65.

33. Για τη Μεγάλη 'Ιδέα βλ. Panayotopoulos, *ό.π.*, σ. 331-65 και 'Αλεξάνδρης, *ό.π.*, σ. 384.

34. Για μια συγκριτική ανάλυση των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών στην 'Οθωμανική αυτοκρατορία βλ. Polybius (D. Kalopothakes), *Greece Before the Conference*, Λονδίνο 1919, σ. 44-5. Για τον ελληνικό πληθυσμό της Καππαδοκίας βλ. επίσης Π. Μ. Κοντογιάννης, *Γεωγραφία της Μ. 'Ασίας*, 'Αθήνα 1921, σ. 137 κ.έξ. Πρόσφατα, τα στατιστικά στοιχεία του Πολύβιου άμφισβητήθηκαν από τον Justin McCarthy, «Greek Statistics on Ottoman Greek Population», *International Journal of Turkish Studies*, I (1980), σ. 66-76. Σύμφωνα με τὰ επίσημα θωμανικά στοιχεία, κατά τὰ τέλη του 19ου αιώνα τὸ βιλαέτι της 'Αγκυρας είχε 32.443 'Ελληνες και τὸ 'Ικονίου 56.567, βλ. Kemal Karpat, «Ottoman Records and the Census of 1881/82-1893», *International Journal of Middle East Studies*, 9 (1978), σ. 273-4. Σύμφωνα με ἕνα ὑπόμνημα πὸν συνέταξαν τρεῖς Βρετανοὶ ἔμπειρογνώμονες στὰ θέματα τῆς 'Εγγύς 'Ανατολῆς, οἱ Arnold Toynbee, Arthur Boutwood καὶ H. Pirie Gordon, οἱ τουρκόφωνοι Καππαδόκιες ἀριθμοῦσαν τὸ 1922 γύρω στὶς 500.000, FO (Φόρεϊν 'Οφίς) 371/7923/Ε12002, «Report on the Turkish Orthodox Church», 10 Μαΐου 1922. "Όταν, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς συνδιάσκεψης τῆς Λωζάνης, συζητήθηκε τὸ θέμα τῶν Καππαδόκων, ὅλες οἱ ἀντιπροσωπεῖες ἀποδέχτηκαν τὸν ἀριθμὸ 40.000 ὡς 50.000. Στην πραγματικότητα, ὅμως, ὁ ἀριθμὸς τῶν Καππαδόκων πὸν ἀνταλλάχτηκαν τὸ 1923-1924 ὑπερβαίνει τὶς 50.000. 'Απὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ὅμως, ὁ ἀριθμὸς 500.000 πὸν δίνει τὸ βρετανικὸ ὑπόμνημα εἶναι πολὺ ὑψηλός.

'Ο Παπά Εὐθύμ

Ποντιακῆς καταγωγῆς, ὁ Παπά Εὐθύμ, πρὸ προτοῦ χειροτονηθεὶ τὸ κοσμικό του ὄνομα ἦταν Παῦλος Καραχισαρίδης³⁵, γεννήθηκε τὸ 1884 στὸ Akdagmaden τῆς Ὑσγάτης. Τὸ 1911-1912 παρακολούθησε μαθήματα στὴν ἐμπορικὴ σχολὴ τῆς Ἄγκυρας καὶ ἀργότερα ἀνοιξε κατάστημα ὑφασματοποιίας.

Στὶς παραμονὲς ὅμως τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ὅταν ξέσπασε στὴν Τουρκία μιὰ σφοδρὴ οικονομικὴ κρίση, ἡ ἐπιχείρηση τοῦ Παύλου Καραχισαρίδη, ὅπως καὶ πολλὰ ἄλλα καταστήματα τῆς Ἄγκυρας, κατέρρευσε. Ἄφου γιὰ ἓνα μικρὸ χρονικὸ διάστημα ἐργάστηκε σὰν ὑπάλληλος σὲ ὑποκατάστημα τοῦ μεγάλεμπορου ὑφασματοποιίας Τσομλεκτζόγλου, ὁ Καραχισαρίδης ἀναγκάστηκε νὰ ἐγκαταλείψει τὴν Ἄγκυρα, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1914, γιὰ νὰ ἀποφύγετὴ τὴ γενικὴ ἐπιστρέψευση (*umumi seferberlik*). Γυρίζοντας στὴ γενέτειρά του, δὲν παρουσιάστηκε στὸ τοπικὸ στρατολογικὸ γραφεῖο, ἀλλὰ ζήτησε τὴ βοήθεια τοῦ πρόκριτου τοπικοῦ παράγοντα καὶ ἀνώτερου κυβερνητικοῦ ὑπάλληλου τῆς περιφέρειας Μπαχρή (Bahri, ἀργότερα κεμαλικὸς βουλευτὴς Ὑσγάτης) μὲ τὸν ὅποιο συνδέσταν στενὰ ἡ οἰκογένεια Καραχισαρίδη. Μετὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν μέτρων κατὰ τῆς λιποταξίας, τὸ 1915, ὁ Καραχισαρίδης ζήτησε ἀπὸ τὸ μητροπολίτη Καισάρειας Νικόλαο Σακκόπουλο³⁶ νὰ χειροτονηθεὶ παπάς. Μὲ τὴν χειροτονία του, ὁ Καραχισαρίδης ἄλλαξε τὸ κοσμικὸ του ὄνομα παίρνοντας τὸ Εὐθύμιος (ἢ παπα-Εὐθύμ)³⁷.

Μόλις, ὅμως, τὸν Μάρτιο τοῦ 1918 μπόρεσε ὁ Παπά Εὐθύμ νὰ βρεῖ ἐνορία ἀντικαθιστώντας τὸν τακτικὸ ἱερέα τῆς κωμόπολης Κεσλίν, Παναγιώτῃ Παπαδόπουλο, πρὸ εἶχε πάει στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ χειροουργηθεὶ³⁸. Στὴν ἐξασφάλιση τῆς θέσης τοῦ ἀναπληρωτῆ ἀρχιερατικοῦ ἐπίτροπου, τὸν Παπά Εὐθύμ βοήθησε ὁ ἐξάδελφός του Παντελῆς Καραχισαρίδης, πρὸ ἐκτελοῦσε

35. Ἐπίσης ἦταν γνωστός καὶ σὰν Καραχισαρίδης. Ἡ ὀνομασία του προέρχεται ἀπὸ τὴν οἰκογενειακὴ του καταγωγὴ ἀπὸ τὸ Σαμπίν Καράχισαρ τοῦ Πόντου. Οἱ πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὰ πρῶτα βήματα τῆς σταδιοδρομίας τοῦ Εὐθύμ προέρχονται ἀπὸ διάφορες πηγές καὶ συνεντεύξεις μὲ πρόσωπα πρὸς τὸν γινώσκοντα τὸν περιβόητο παπὰ τῆς Ἀνατολῆς. Εἰδικὰ θὰ ἤθελα νὰ εὐχαριστήσω τὸν Γ. Παντελῆ, ὁ ὁποῖος διετέλεσε καὶ διευθυντὴς τῆς ἐλληνικῆς ἀστυκῆς σχολῆς τοῦ Κεσλίν τὸ 1914-1915.

36. Ὁ Νικόλαος Σακκόπουλος γεννήθηκε τὸ 1862 στὴ Σινώπη τοῦ Πόντου. Διετέλεσε μητροπολίτης Μαρωνείας (1902-14), Καισάρειας (1914-27) καὶ Χαλκηδόνος. Διορίστηκε δύο φορές, 1919 καὶ 1921, τοποτηρητὴς τοῦ Πατριαρχικοῦ Θρόνου στὸ Φανάρι. Πέθανε τὸ 1927 στὴν Κωνσταντινούπολη.

37. Ὁ κ. Παντελῆς μὲ πληροφορήσε ὅτι τὸ πρακτικὸ τῆς χειροτονίας τοῦ Εὐθύμ, πρὸς ἦταν καταχωρημένο στοὺς Κώδικες τῆς Καισάρειας οἱ ὁποῖοι βρίσκονται στὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, ἔχει χαθεῖ.

38. Μαρτυρίες τοῦ Διον. Ἀζαριάδη καὶ τοῦ Ἰωάννη Παπαδόπουλου (γιὸς τοῦ Παπα-Παναγιώτη), Ἀρχεῖο τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν (Κ.Μ.Σ.), ΙΒ': Γεγονότα 1919-24, Κεσλίν ἢ Κεσλίν Μαντέν.

Η ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΤΟΥΡΚΟΡΘΟΔΟΣΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Πατὴρ Ἐβθὺμ Καραχισαρίδης. Φωτογραφία τοῦ 1919

χρέη διευθυντή στην τοπική άστική σχολή. Υπάρχουν ένδειξεις πως άμέσως μετά την άνακωχή του Μούδρου, και πριν ακόμα διοργανωθεί το κεμαλικό κίνημα³⁹, ο Παπα Εϋθύμ τάχθηκε με τον έλληνικό σύλλογο στο Κεσκίν «Φθά-νει ο Ύπνος» και μετείχε στο κοινό διάβημα των Έλλήνων και Άρμενίων τής κομπόλης προς το Πατριαρχείο που ζητούσε τη μεσολάβηση του Φαναρίου στην άποστολή συμμαχικών στρατευμάτων για την προστασία των χριστιανικών πληθυσμών τής περιοχής από τις άτακτες ομάδες Τούρκων έθνικιστών⁴⁰.

Σύντομα, όμως, ο Παπα Εϋθύμ αντίληφθηκε ότι η Καππαδοκία θα παρέμενε μόνιμα κάτω από την κυριαρχία των Τούρκων. Έπιπλέον, με την ένδυναμωση του τουρκικού έθνικιστικού κινήματος στην ένδοχώρα, ειδικά μετά την άπόβαση του Μουσταφά Κεμάλ στη Σαμφούντα, στις 19 Μαΐου 1919, η έννορία του Παπα Εϋθύμ βρέθηκε μεταξύ των δύο σπουδαιότερων κεμαλικών κέντρων, τής Άγκυρας και τής Σεβάστειας⁴¹.

Έτσι, ο Παπα Εϋθύμ άρχισε να συναναστρέφεται κεμαλικούς παράγοντες που ταξίδευαν μεταξύ Άγκυρας και Σεβάστειας. Άνάμεσα σ' αυτούς που φιλοξενήθηκαν στο Κεσκίν ήταν και ο σημερινός βουλευτής τής Άδριανουπόλης Μεχμέτ Σερέφ (Mehmet Şeref), με τον όποιο συνδέθηκε στενά ο Μικρασιάτης παπάς⁴². Άπό το καλοκαίρι του 1919, ο Παπα Εϋθύμ ταυτίζεται όλο και περισσότερο με το τουρκικό έθνικιστικό κίνημα. Στις άρχές του Σεπτεμβρίου του 1919 υποχρέωσε τους προύχοντες τής κοινότητας να συγκεντρώσουν

39. Η άνακωχή άνάμεσα στην Άνταντ και την Ύψηλή Πύλη ύπογράφηκε στις 30 Οκτωβρίου 1918· βλ. G. Dyer, «The Turkish Armistice of 1918», *Middle Eastern Studies*, 1972, δύο άρθρα στα τεύχη του Μαΐου και Οκτωβρίου. Το συνεκτικό τουρκικό έθνικιστικό κίνημα είχε σαν στόχο τη ματαίωση του σχεδίου τής Άνταντ για το διαμελισμό τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας. Με ήγέτη τον Μουσταφά Κεμάλ (Άτατούρκ) το άντιστασιακό κίνημα (έπίσης γνωστό και ως κεμαλικό κίνημα) διακήρυξε με τα συνέδρια τής Έρζερούμ (23 Ίουλίου/7 Αυγούστου 1919) και Σεβάστειας (4/11 Σεπτεμβρίου 1919) την άπόφαση των Τούρκων να άγωνιστούν κατά τής προσάρτησης τής Μ. Άσίας και Θράκης από τις ξένες δυνάμεις. Οι άρχές που προέκυψαν από τα συνέδρια αυτά άποτελούν τη βάση του Έθνικού Συμφάνου (*Misaki Milli*), δηλαδή το πρόγραμμα πάλης των Τούρκων έθνικιστών.

40. Συνέντευξη με τον Γ. Παντελίδη, Άθήνα, Αυγούστος 1981. Ο κ. Παντελίδης υπήρξε μέλος του σύλλογου «Φθάνει ο Ύπνος» και συντάκτης του ύπομνήματος που ζητούσε την άποστολή άγγλο-γαλλικών στρατιωτικών κλιμακίων στο Κεσκίν. Το έγγραφο αυτό δεν υπάρχει ούτε στα άρχεία του Φόρεϊν Όφφς αλλά ούτε και στο Ύπουργείο των Έξωτερικών στην Άθήνα.

41. Στις 23 Άπριλιου η έθνοσυνέλευση των Τούρκων έθνικιστών μεταφέρθηκε από τη Σεβάστεια στην Άγκυρα. Το Κεσκίν απέχει περίπου 80 χλμ. από την Άγκυρα.

42. Β. Ραφτόπουλος, *Προκόπιος Λαζαρίδης (1859-1923), Μητροπολίτης Ίκονίου*, ΚΜΣ/χειρ. 394, σ. 74-5.

Έπίσης σημειώσεις του Γ. Παντελίδη που βρίσκονται στο άρχείο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών.

χρήματα και να τα προσφέρουν στην "Αγκυρα για την ενίσχυση των κεμαλικών δυνάμεων. Τò ποσό που συγκεντρώθηκε, γύρω στις 1300 τουρκικές λίρες, δόθηκε στο γνωστό κεμαλικό ήγέτη 'Αλή Φουάτ (Ali Fuat Cebesoy), που περνούσε την εποχή εκείνη από το Κεσκίν⁴³.

Σ' αυτό το στάδιο ο Παπά Εϋθύμ αναγνώριζε ακόμη το Οικουμενικό Πατριαρχείο σαν προϊστάμενη αρχή. Σύντομα, όμως, ή κατάσταση αυτή άλλαξε, όταν οι δημογέροντες και οι κοινοτικοί επίτροποι άρχισαν να τον κατηγορούν για ιδιοποίηση κοινοτικών χρημάτων⁴⁴. Στο μεταξύ, είχε επιστρέψει και ο τακτικός ιερέας, Παναγιώτης Παπαδόπουλος, από την Κωνσταντινούπολη και με την υποστήριξη τής δημογεροντίας διεκδίκησε τη θέση του. "Όταν, όμως, ο Παπά Εϋθύμ άρνήθηκε να παραιτηθεί, δημιουργήθηκε ένας διχασμός στην κοινότητα του Κεσκίν κατά τον όποιο οι προύχοντες πήραν θέση υπέρ του Παπα Παναγιώτη, ενώ ή πλειοψηφία υποστήριξε τον Παπά Εϋθύμ⁴⁵. 'Ο τελευταίος διαμέσου των γνωριμιών του με διάφορους κεμαλικούς μπόρεσε να σώσει τους χριστιανούς του Κεσκίν από τους έκτοπισμούς⁴⁶.

Καθώς ο κοινοτικός διχασμός κορυφώθηκε και οι δραστηριότητες του Παπα Εϋθύμ άρχισαν να γίνονται γνωστές και στην Κωνσταντινούπολη, το Πατριαρχείο έστειλε στο Κεσκίν έναν πατριαρχικό μεσολαβητή, τον Παπά Θεόδωρο Μαυρόπουλο, για τη διευθέτηση τής κοινοτικής διένεξης⁴⁷. 'Η απόφαση του Πατριαρχείου να ρίξει το βάρος του υπέρ τής δημογεροντίας και του Παπα

43. "Ο.π.

44. Μαρτυρία Κ. Γεωργιάδη, Κεσκίν Μαντέν, ΚΜΣ/ΙΒ'.

45. Μαρτυρία Δ. 'Αζαριάδη, Κεσκίν Μαντέν, ΚΜΣ/ΙΒ'. "Ένας άλλος πληροφοριοδότης υποστηρίζει πώς ο Παπά Εϋθύμ ίδρυσε δικό του κόμμα στο Κεσκίν αλλά ότι είχε «μόνο λίγους όπαδούς», 'Αριστ. Σιλβεστεριάδης, Κεσκίν Μαντέν, ΚΜΣ/ΙΒ'. Οι δημογέροντες του Κεσκίν ήταν οι 'Αζαριάδης, Μισαηλίδης Σταμπολίδης, Κασάπογλου, Μπουγγνάνμπετ-δης.

46. 'Υπάρχουν πολλές μαρτυρίες που δείχνουν ότι ο Παπά Εϋθύμ έσωσε τους όμογενείς του Κεσκίν από την όργη των τσετών. 'Ο 'Ιωάννης Παπαδόπουλος πληροφορεί πώς «άν δέν ήταν αυτός (Εϋθύμ) όταν ήρθε ο (Τσερκέζ) 'Ετχέμ στά 1920, με 2000 Ιαπικό θά τους έσφαζε δλους (χριστιανούς). 'Έκανε γλέντια και μεθύσια με τους Τούρκους (Εϋθύμ)», Ι. Παπαδόπουλος, Κεσκίν Μαντέν, ΚΜΣ/ΙΒ'. Τò ίδιο περιστατικό διηγείται και ο Κωνσταντίνος Γεωργιάδης: «Μιά φορά οι Τσέτες θέλανε να χτυπήσουν το Κεσκίν. Τους έκανε τραπέζι και κατάφερε να μήν μās πειράξουνε», Κ. Γεωργιάδης, Κεσκίν Μαντέν, ΚΜΣ/ΙΒ'. 'Ο Διον. 'Αζαριάδης έδωσε την εξής πληροφορία: «'Εμās μās έκανε καλό (ο Εϋθύμ), και σε μās και στους 'Αρμένιους. Μās έφερε από την έξορία», Μαρτυρία Δ. 'Αζαριάδη, Κεσκίν Μαντέν, ΚΜΣ/ΙΒ'. 'Όστόσο, σύμφωνα με τις πληροφορίες του Νίκου Φωτιάδη από το Κεσκίν, ο Παπά Εϋθύμ έσωσε τους όμογενείς από τους τσέτες του Αλζού Τοπάλ 'Όσμάν την άνοιξη του 1920 και όχι από τον Τσερκέζ 'Ετχέμ, βλ. Ν. Φωτιάδης, Στό Κεσκίν Μαδέν με τον Παπά Εϋθύμ, 'Αθήνα 1982, σ. 81-7.

47. Σημειώσεις Γ. Παντελίδη και μαρτυρία 'Αριστ. Σιλβεστεριάδη, Κεσκίν Μαντέν, ΚΜΣ/ΙΒ'.

Παναγιώτη αποτέλεσε χαριστική βολή για τον Εύθυμ, ο οποίος εκδηλώθηκε άπροκάλυπτα πιά έναντι του Φαναρίου. Στο μεταξύ, από τον Οκτώβριο του 1918, το Οικουμενικό Πατριαρχείο, έπηρεασμένο από τους ανθελληνικούς διωγμούς και τα δρακόντεια μέτρα έναντι των προνομίων της Ορθόδοξης Εκκλησίας από τη νεοτουρκική κυβέρνηση κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, είχε μετασχηματιστεί σε εθνικό κέντρο και υποστήριζε ανοικτά την απέλευθέρωση των υποδούλων Ελλήνων. Στις 16 Μαρτίου 1919, η πατριαρχική ήγεςία δήλωσε επίσημα τη διακοπή των σχέσεων της με την Ύψηλη Πύλη και ανήγγειλε ότι αναλάμβανε πλήρη ευθύνη για την ελληνική κοινότητα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Με τον ίδιο στόχο κατά νοῦ, τὸ Πατριαρχείο ἀπαγόρευσε στους Έλληνες νὰ λάβουν μέρος στὶς ὀθωμανικὲς ἐκλογὲς τοῦ Σεπτεμβρίου/Δεκεμβρίου 1919⁴⁸.

Ἡ ματαίωση τῆς παραδοσιακῆς νηφάλιας καὶ μετριοπαθοῦς Φαναριώτικης πολιτικῆς δημιούργησε δυσμενὴ ἐντύπωση ἀνάμεσα στοὺς Καππαδόκις πού βρισκόνταν ἀποκλεισμένοι στὰ βάρη τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ δαιμόνιος Πατὰρ Εὐθύμ προσπάθησε νὰ ἐπωφεληθεῖ ἀπὸ τὴ δυσἀρέσκεια αὐτὴ ὑποστηρίζοντας ὅτι τὸ Πατριαρχεῖο μὲ τὶς θορυβώδεις ἐπευφημίες ὑπὲρ τῆς Μεγάλης Ἰδέας εἶχε παραγκωνίσει συμφέροντα τῶν ὀρθοδόξων πού παρέμεναν στὶς τουρκοκρατούμενες περιοχὲς τῆς Μ. Ἀσίας⁴⁹. Πραγματικά, ἡ ἔνταξη τῆς ἑλληνοτουρκικῆς σύρραξης στὴν Ἰωνία καὶ ἡ στάση τοῦ Πατριαρχείου εἶχαν δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις πάνω στὶς ἑλληνοκαππαδοκικὲς κοινότητες. Ἡ ὀργὴ τῶν Τούρκων ἐθνικιστῶν στράφηκε ἀρχικὰ ἐναντίον τῶν ὀρθοδόξων μητροπολιτῶν τῆς ἐνδοχώρας καὶ τῶν ἑλληνοκατοικημένων περιοχῶν τοῦ Πόντου. Ἄν καὶ οἱ περισσότεροι ἱερεῖς κατὰφεραν νὰ καταφύγουν στὴν Κωνσταντινούπολη, οἱ Τούρκοι συνέλαβαν τοὺς μητροπολίτες Ἰκονίου Προκόπιο Λαζαρίδη καὶ Ροδόπολης Κύριλλο Χατζηδημητρίου, ὅπως καὶ τοὺς ἐπισκόπους Πατάρων Μελέτιο Χρηστίδη καὶ Σεβάστειας Γερβάσιο Σουρμελίδη. Μεταξὺ τοῦ 1920 καὶ 1921 οἱ κεμαλικὲς ἀρχὲς τοὺς ἔστειλαν ἐξορία σὲ διαφορετικὲς πτόλεις στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μ. Ἀσίας⁵⁰.

Ἐχοντας ὑπόψη πὼς οἱ ἐγκλωβισμένοι Καππαδόκις εἶχαν μείνει χωρὶς κα-

48. Τὸ θέμα τῆς ἀλλαγῆς τῆς παραδοσιακῆς πατριαρχικῆς πολιτικῆς πρὸς τὴν τουρκικὴ κυβέρνηση πραγματεύομαι στὸ *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations*, Ἀθήνα 1983, σ. 32 κ.ἑξ.

49. Ergene, ὁ.π., σ. 6-9.

50. Ὁ Ἰκονίου ἐξορίστηκε στὸ Ἐρζερούμ, ὁ Σεβάστειας στὸ Καραχίσαρ, ὁ Πατάρων στὴν Ἀττάλεια, ἐνῶ ὁ Ροδόπολης φυλακίστηκε στὴν Τραπεζούντα. Τὴν ἴδια τύχη βρῆκε καὶ ὁ Ἀριστείας Ἱερόθεος, ὁ ὁποῖος κλείστηκε στὶς φυλακὲς τῆς Ἀμασειας. Τέλος, ὁ βοηθὸς ἐπίσκοπος τῆς μητρόπολης Ἀμασειας Ζήλων Εὐθύμιος κατηγορήθηκε γιὰ συμμετοχὴ στὸ ποντιακὸ κίνημα καὶ βρῆκε τὸ θάνατο στὶς φυλακὲς τῆς Σαμφούντας. Οἱ ὑπόλοιποι ἀρχιερεῖς τῆς Μ. Ἀσίας κατὰφεραν νὰ καταφύγουν στὴν Κωνσταντινούπολη.

μιά θρησκευτικο-πολιτική αρχή, ο Παπά Εϋθύμ επιχείρησε να πληρώσει το κενό που είχε δημιουργηθεί⁵¹. Αρχίζοντας από την ένορία του, διόρισε μια νέα δημογεροντία, διέκοψε τις σχέσεις του με το Πατριαρχείο και καταδίωξε όσους αρνήθηκαν να εϋθυγραμμιστούν με τη φιλοκεμαλική πολιτική του γραμμή. Τόν Δεκέμβριο του 1919, κατάφερε να «πεισει» τους Καπαδόκες της "Αγκυρας να λάβουν μέρος στις όθωμανικές εκλογές και έπαιξε σημαντικό ρόλο στην εκλογή του ντόπιου κεμαλικού παράγοντα Κεσκινλή Ριζά στην τουρκική βουλή (βουλευτής του Κίρσεχιρ)⁵². Αμέσως μετά τις εκλογές, ο Παπά Εϋθύμ πήγε στην "Αγκυρα όπου, σύμφωνα με τις πληροφορίες του "Εργκενέ, έντυπωσίασε με την εύγλωττία και τόν ένθουσιασμό του τόν Τουρκο ήγγέτη Μουσταφά Κεμάλ ο οποίος τόν συγχάρηκε για τήν άφοιασή του στις τουρκικές έθνικιστικές αρχές και για τή σκληρή στάση που είχε υιοθετήσει απέναντι στο Πατριαρχείο⁵³. "Ετσι, χαλάρωσαν τά κυβερνητικά μέτρα καταπίεσης κατά τών όρθόδοξων του Κεσκίν, που αρχικά είχαν γίνει ιδιαίτερα αισθητά στην κωμόπολη αυτή τής κεντρικής Μ. Ασίας⁵⁴. "Η κεμαλική κυβέρνηση φαίνεται πώς ένδιαφερόταν ιδιαίτερα για τις εξελίξεις στο Κεσκίν, επειδή βρισκόταν εκεί ή μητροπολιτική έδρα τής "Ελληνορθόδοξης εκκλησιαστικής διοικητικής περιφέρειας "Αγκύρας. "Επιπλέον, ή μητροπολίτης "Αγκύρας, Γερβάσιος Σαρασίτης, άφóτου είχε βρει καταφύγιο στην Κωνσταντινούπολη έκδηλώθηκε άναφανδόν ύπέρ του άλυτρωτισμού τών "Ελλήνων τής Τουρκίας και ύπέρξε εξέχον στέλεχος τής νέας πολιτικής του Φαναρίου.

51. Ούτε και ή ίδιος ή Παπά Εϋθύμ δέν θεωρήθηκε υπεράνω ύποψιας. Για ένα μικρό διάστημα, στις αρχές του 1920, συνελήφθη από τις κεμαλικές αρχές όταν ή εξέάδελφός του Παντελής Καραχισαρίδης βρέθηκε ένοχος για ένεργειες ύπέρ τής άνεξαρτητοποίησης του Πόντου. "Ωστόσο, ή Εϋθύμ άφέθηκε έλεύθερος χάρη στην επέμβαση προκρίτων κεμαλικών, όπως ή βουλευτές "Αδριανούπολης Μεχμέτ Σερέφ και Κίρσεχιρ Κεσκινλή Ριζά, με τούς όποιους συνδεόταν στενάτατα.

52. Μαρτυρία Ι. Παπαδόπουλου, Κεσκίν Μαντέν, ΚΜΣ/ΙΒ'. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του Α. Σιλβεστεριάδη, ή Παπά Εϋθύμ «πήγε με τó μέρος του ντόπιου τουρκικού παράγοντα Ριζά και βοήθησε να τόν ψηφίσουν ή χριστιανικοί και να βγει βουλευτής», ΚΜΣ/ΙΒ'.

53. Ergene, ό.π., σ. 16-8. "Αργότερα ή Μουσταφά Κεμάλ έστειλε ευχαριστήριο γράμμα στον Παπά Εϋθύμ συγχαιρόνάς τον για τήν αξιόλογη δράση του ύπέρ του τουρκικού άγώνα. "Η είδηση δημοσιεύτηκε στην *Arik Söz* στις 28.12.1921. Βλ. Jäschke, *Kurtulusu*, 170.

54. Για τούς έκτοπισμούς τών όρθόδοξων του Κεσκίν βλ. Μ. V. Frunze, *Frunze'nin Türkiye anilari* (Άναμνήσεις από τήν Τουρκία του Μ. Β. Φρουνζέ), μετάφραση από τά ρωσικά, Istanbul. "Ο Φρουνζέ ήταν ή πρώτος άντιπρόσωπος τής σοβιετικής κυβέρνησης στην "Αγκυρα και πρέπει να θεωρηθεί συνδετικός κρίκος στη σύμφιξη τών τουρκορωσικών σχέσεων κατά τή διάρκεια του Μικρασιατικού Πολέμου. Στις 11 Δεκεμβρίου 1921 ή Φρουνζέ επισκέφτηκε τó Κεσκίν και άναφέρεται στους όρθόδοξους του Κεσκίν, ό.π., σ. 65-6.

Ἐμφισβήτηση τῆς ἑλληνικῆς καταγωγῆς τῶν Καππαδόκων

Ἐὐλόκληρο αὐτὸ τὸ διάστημα ποὺ ὁ Παπὰ Εὐθύμ ἐδραίωνε τὶς σχέσεις του μὲ τοὺς Τούρκους ἔθνικιστές, οἱ κεμαλικοὶ βάλθηκαν νὰ ἀποδεκατίσουν τὴν ἀνθηρὴ ἑλληνοποντιακὴ κοινότητα. Κάπου 700 πρόκριτοι Πόντιοι καταδικάστηκαν σὲ θάνατο ἀπὸ τὸ Δικαστήριο Ἀνεξαρτησίας (*Istiklâl Mahkemeleri*) μὲ τὴ κατηγορία ὅτι ἔλαβαν μέρος στὴν αὐτονομιστικὴ κίνηση γιὰ μιὰ Ποντιακὴ Δημοκρατία, ἐνῶ χιλιάδες ἄλλοι, κυρίως ἀπὸ τὰ παραλιακὰ ἀστικά κέντρα τῆς Μαύρης Θάλασσας, μετακινήθηκαν βίαια σὲ τόπους ἐξορίας στὴν ἐνδοχώρα⁵⁵. Σ' αὐτὴ τὴν ἐπικίνδυνη καὶ τρικυμιώδη καμπή, ὀρισμένοι Πόντιοι τῆς Τραπεζούντας, ἔχοντας πλήρη ἐπίγνωση τῆς ἐπισφαλοῦς θέσης τους, ἔστειλαν ἕνα γράμμα στὴν Ἀγκυρα μὲ τὶς ὑπογραφές τοῦ *Vicaire de l'Archevêché Grec* καὶ τοῦ *Président de la Communauté grecque orthodoxe*, στίς 12 Φεβρουαρίου τοῦ 1921, ὅπου ἐξέφραζαν τὴν ἐπιθυμία τῶν Ποντίων (νὰ μοιραστοῦν τὴν τύχη τῶν μουσουλμάνων συμπατριωτῶν τους)⁵⁶.

Ἐοι τουργικὸς τύπος, καὶ εἰδικὰ τὸ κεμαλικὸ ὄργανο, ἡ *Hakimiyeti Milliye* (Κυρίαρχο Ἐθνος) τῆς Ἀγκυρας, ἔδωσε μεγάλη δημοσιότητα στὴν ἀνακοίνωση αὐτῆ. Σὲ μιὰ σειρά ἄρθρων στὴν ἑφημερίδα αὐτῆ, ὁ λόγιος ἔθνικιστὴς Ἰζζὲτ Οὐλβῆ (*Izzet Ulvi Aykurt*) ἐπανεφέρε στὴν ἐπικαιρότητα τὸν ἰσχυρισμὸ τῆς τουρκικῆς καταγωγῆς τῶν τουρκόφωνων ὀρθοδόξων πληθυσμῶν τῆς κεντρικῆς Μ. Ἀσίας, ποὺ εἶχε ἀναπτυχθεῖ γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸ στοχαστὴ τοῦ τουρκικοῦ ἔθνικισμοῦ Σεμσεττὶν Σαμῆ (*Şemsettin Sami*) στὴ δεκαετία τοῦ 1890. Συγκεκριμένα, ὁ Σεμσεττὶν Σαμῆ ὑπῆρξε ὁ συλοβάτης τῆς θεωρίας ποὺ ὑποστήριζε ὅτι ἡ Μ. Ἀσία ἦταν ἡ πατρίδα τῶν Τούρκων καὶ ἀνῆκε ἀποκλειστικὰ στὸ τουρκικὸ ἔθνος.

Μετὰ τὴ συρρίκνωση τοῦ τουρκικοῦ παράγοντα στὰ Βαλκάνια, ἡ ἀπειλὴ τοῦ διαμελισμοῦ τῆς Μ. Ἀσίας πῆρε σοβαρὰς διαστάσεις, εἰδικὰ μετὰ τὴν

55. Βλ. τὴ μελέτη μου «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἔθνικοῦ πνεύματος τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου, 1918-1922: Ἡ ἑλληνικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ καὶ τουρκικὴ ἀντίδραση», στὴ συλλογικὴ ἐργασία *Μελετήματα γύρω ἀπὸ τὸ Βενιζέλο καὶ τὴν ἐποχὴ του*, Ἀθῆνα 1980, σ. 427-74.

56. Παρόμοιες ἐπιστολὲς ἀπὸ τοὺς ὀρθοδόξους τῆς Ἀτταλείας, Τσόρουμ καὶ Ζογκουλντάκης δημοσιεύτηκαν στὸν τουρκικὸ τύπο, βλ. Gotthard Jaschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi* (Τὰ γεγονότα κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ τουρκικοῦ ἀγώνα ἀνεξαρτησίας κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ), Ἀγκυρα 1970, σ. 148, 150-1 καὶ 169-70. Δὲν εἶναι, ὅμως, βέβαιο ἂν οἱ ἐπιστολὲς αὐτὲς γράφτηκαν μὲ τὴ συγκατάθεση τῶν ὀρθοδόξων κοινοτήτων τῆς Μ. Ἀσίας ἢ μόνον μὲ τὴν πρωτοβουλία μερικῶν χριστιανῶν. Ἐπιπλέον, ὑπάρχουν σοβαρὰς ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ἀuthenticότητα τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν. Ἔτσι, ἡ *Ikdam* στίς 30 Δεκεμβρίου 1921 δημοσίευσε γράμμα τοῦ μητροπολίτη τῆς Ζογκουλντάκης (*Zonguldak Metropolitidi*) Γερμανοῦ ποὺ ἐξέφραζε τὴν ἀφοσίωση τῶν ὀρθοδόξων τῆς ἐπαρχίας στὸν τουρκικὸ ἀγώνα. Στὴν πραγματικότητά, ὅμως, ὅχι μόνον δὲν ὑπῆρχε ἀρχιερέας μὲ τέτοιο ὄνομα στὴ Μ. Ἀσία, ἀλλὰ οὐτε καὶ ἡ Ζογκουλντάκη ἦταν μητροπολιτικὴ ἔδρα τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας.

εξάπλωση τῶν ἐθνικιστικῶν καὶ αὐτονομιστικῶν ἰδεῶν ἀνάμεσα στοὺς Ἑλλη-
νες καὶ Ἀρμένιους Μικρασιάτες κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα. Γιὰ τὴν κατα-
πολέμηση τῶν τάσεων αὐτῶν, ὁ Σεμσεττὶν Σαμῆ προσπάθησε νὰ ξεπεράσει
τὸ πρόβλημα τῆς ἑτερογένειας τοῦ μικρασιατικοῦ χώρου μὲ τὸν ἰσχυρισμὸ
πὼς οἱ χριστιανοὶ Ἀνατολίτες ἦταν καὶ αὐτοὶ Τοῦρκοι στὴν καταγωγή. Μόνη
εξάφραση, πάντα κατὰ τὸν Τοῦρκο λόγο, ἀποτελοῦσαν οἱ ὀρθόδοξοι τῆς περι-
φέρειας τῆς Σμύρνης, τοὺς ὁποίους χαρακτήρισε ὡς γνήσιους Ἑλλαδίτες. Ρί-
χνοντας, λοιπόν, τὸ βάρος στὸν «οὐσιαστικὸ τουρκικὸ χαρακτήρα τῆς Ἀνα-
τολῆς», ὁ Σεμσεττὶν Σαμῆ ἔθεσε τὶς ἰδεολογικὲς βάσεις τῆς προσπάθειας
τουρκοποίησης τῆς ἱστορίας τοῦ μικρασιατικοῦ χώρου. Ἡ ἀποψη αὐτὴ κέρ-
δισε ἕνα σταθερὰ ἀυξάνομενο ἀριθμὸ ὁπαδῶν μεταξὺ τῶν Τοῦρκων διανοούμε-
νων ἀπὸ τὸ 1890 ὡς τὸ 1930⁵⁷.

Τὶς ἰδέες τοῦ Σαμῆ ἐνστερνίστηκε καὶ μιὰ μερίδα τοῦ τουρκικοῦ τύπου μὲ
πρωτοστάτη τὴν *Ikdam* ἡ ὁποία, σὲ ἕνα ἄρθρο ποὺ δημοσιεύτηκε στὶς 20 Μαρ-
τίου 1899 μὲ τίτλο «Türklük» (Τουρκισμὸς) ἰσχυρίστηκε:

«Ἐχει σχεδὸν ἀποδειχθεῖ πὼς ὁ περισσότερο ἀπὸ μισὸ ἑκατομμύριο
ὀρθόδοξος πληθυσμὸς ποὺ ζεῖ στὴν Ἀνατολή καὶ μιλᾷ μόνο τουρκικὰ
προέρχεται ἀπὸ ἀνάμειξη τῶν ἀρχαίων κατοίκων τῆς Ἀνατολῆς μὲ τοὺς
Τουρκομάνους καὶ δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τοὺς Ἕλληνας. . . Ὅπως,
λοιπόν, δὲν σημαίνει πὼς κάθε μουσουλμάνος εἶναι Τοῦρκος, ἔτσι καὶ
κάθε ὀρθόδοξος δὲν πρέπει νὰ θεωρεῖται ἀπαραιτήτως Ἕλληνας. Τὸ
θρησκευτικὸ δόγμα στηρίζεται στὴν πίστη καὶ ἡ ἐθνικότητα στὴ γλῶσσα⁵⁸.

Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου τὸ θέμα τῆς προέλευσης
τῶν Καππαδόκων ἀπασχόλησε ἀρκετὰ τοὺς Τοῦρκους διανοούμενους. Τὸ 1918,
ὁ Τοῦρκος Τζαμῆ (Cami Bozkurt), σὲ μιὰ πραγματεία ποὺ δημοσιεύτηκε
στὴν ἐφημερίδα *Söz* (Λόγος), ἐπεξεργάστηκε περαιτέρω τὴν ἰδέα τῆς τουρ-
κικῆς καταγωγῆς τῶν ὀρθοδόξων Καππαδόκων⁵⁹. Σττηριζόμενος στὴ γλωσσικὴ

57. Γιὰ τὶς ἰδέες τοῦ Σαμῆ βλ. David Kushner, *The Rise of Turkish Nationalism, 1876-1908*, Λονδίνο 1977, σ. 51-4.

58. Ὁ π. Ἐνας ἄλλος θιασώτης τῆς προσπάθειας γιὰ τὴν τουρκοποίηση τοῦ μικρασια-
τικοῦ χώρου ἦταν ὁ Necip Asim, ὁ ὁποῖος στὴ διεξοδικὴ πραγματεία του, Ἡ Ἱστορία τῆς
Τουρκίας (*Türk Tarihi*), ποὺ ἐκδόθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1900, ἐπεξεργάστηκε
τὴν ἰδέα τοῦ Τουρκισμοῦ ποὺ εἶχε σὰν ἐπίκεντρο τὴν χερσόνησο τῆς Ἀνατολῆς. Βλ. Kushner,
ὁ π., σ. 39-40.

59. Τὸ ἔργο αὐτὸ ἐκδόθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1923 μὲ τίτλο *Osmanlı Ülke-
sinde Türk Hristiyanlar* (Τοῦρκοι Χριστιανοὶ στὸ Ὄθωμανικὸ Κράτος). Ἡ μελέτη αὐτὴ
δημοσιεύτηκε καὶ σὲ δευτέρη ἐκδόση, τὸ 1932. Ὁ Τζαμῆ ὑπῆρξε ἠγετικὸ στέλεχος τῆς
τουρκικῆς ἀντίστασης κατὰ τὴν ἐλληνικὴ διοίκηση τῆς Σμύρνης καὶ διετέλεσε μέλος τῆς
κεμαλικῆς ἐθνοσυνέλευσης.

καί πολιτιστική ιδιομορφία τῶν Καππαδόκων, ὁ Τζαμῆ ἀνέπτυξε τὴν ἄποψη ὅτι οἱ τουρκόφωνοι ἰσθμολόγοι Μικρασιάτες ἦταν ἀπόγονοι τῶν Τουρκομάνων μισθοφόρων ποὺ εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὴν Καππαδοκία κατὰ τὴν περίοδο πρὶν ἀπὸ τὴν ἱστορική μάχη τοῦ Μαντζικέρτ (1071)⁶⁰. Ἐπισημαίνοντας ὅτι οἱ Καππαδόκες εἶχαν διαφυλάξει μιὰ πῶ ἀγνή τουρκική διάλεκτο καὶ ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς Τούρκους, ὁ Τζαμῆ παρατήρησε πὼς οἱ Καππαδόκες εἶχαν διατηρήσει γνήσια τούρκικα ὀνόματα, ὅπως λ.χ. Τσακίρογλου, Τσινάρογλου καὶ Ἀρσλάνογλου, ἐνῶ οἱ Τούρκοι μουσουλμάνοι τὰ εἶχαν ἐγκαταλείψει ἐξαιτίας τῆς ἐπιρροῆς τῶν ἀραβικῶν καὶ περσικῶν θρησκευτικῶν, γλωσσικῶν καὶ πολιτιστικῶν ἐπιδράσεων. Ὡστόσο, πάντα κατὰ τὸν Τζαμῆ, τὸν 19ο αἰῶνα οἱ Καππαδόκες ἐξέλληνιστῆκαν, ὅταν οἱ «Ἑλλαδίτες μεγαλοιδεάτες» ἐξαπέλυσαν μιὰ ἐντατικὴ σταυροφορία προσηλυτισμοῦ στὴ Μ. Ἀσία, διαμέσου τῆς ἐκκλησίας, τῆς ἐκπαίδευσης καὶ τοῦ ἐμπορίου. Ἡ σταυροφορία αὐτὴ, ἰσχυρίζεται ὁ Τζαμῆ, ὑπῆρξε ἰδιαίτερα καρποφόρα στὰ μεγάλα κέντρα, ὅπου οἱ Καππαδόκες μετανάστες ἐξέλλήνισαν ἀκόμη καὶ τὰ ὀνόματά τους. Ἔτσι, παρατηρεῖ ὁ Τούρκος ἐθνικιστῆς, ὁ Γιαγτζόγλου ἔγινε Λαδόπουλος, ὁ Τσακίρογλου Γαλάνης καὶ ὁ Τσινάρογλου Πλατανίδης.

Στὸ μεταξὺ ραγδαῖες ἐξελίξεις συντελέστηκαν στὸ ἑλληνοτουρκικὸ μέτωπο. Ὁ νικηφόρος ἐλληνικὸς στρατὸς εἶχε εἰσχωρήσει βαθιὰ στὸ ἔδαφος τῆς Μ. Ἀσίας καί, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1921, εἶχε φθάσει 125 μίλια δυτικὰ τῆς Ἄγκυρας. Νωρίτερα, τὸν Μάρτιο τοῦ 1921, ὁ Μουσταφᾶ Κεμάλ γιὰ λόγους πρόνοιας εἶχε διατάξει τὴν προσωρινὴ μεταφορὰ τῶν ἀρχείων τῆς ἐπαναστατικῆς κυβέρνησης ἀπὸ τὴν Ἄγκυρα στὴν Καισάρεια⁶¹. Ἔτσι, γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν 11ο αἰῶνα, οἱ Ἑλληνοκαππαδόκες βρέθηκαν στὴ μέση μιᾶς ἑλληνοτουρκικῆς σύρραξης. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἀντικατοπτρίζεται καὶ στὴ συνεχῆ ἀπασχόληση τοῦ τουρκικοῦ ἐθνικιστικοῦ τύπου μὲ τὸ θέμα τῶν Καππαδόκων. Στὰ ἄρθρα του ποὺ δημοσιεύτηκαν στὴν *Hakimiyeti Milliye* στὶς 18 Νοεμβρίου, 12 Δεκεμβρίου 1921 καὶ 5 Ἰανουαρίου 1922, μὲ τίτλο οἱ «Χριστιανοὶ Τούρκοι τῆς Ἀνατολῆς» («Anadolu 'da Hristiyan Türkler»), ὁ Ἰζζὲτ Οὐλβῆ δίνει μιὰ ἐναλλακτικὴ ἐρμηνεία τῆς ἀξίωσης γιὰ τουρκικὴ καταγωγὴ τῶν Καππαδόκων. Ὁ σημαίνων ἀρχισυντάκτης τῆς κεμαλικῆς ἐφημερίδας ἰσχυρίστηκε ὅτι οἱ Τούρκοι ἦταν ἀπόγονοι τῶν Χετταίων καὶ ὅτι προϋπῆρξαν τῶν Ἑλλήνων στὴ Μ. Ἀσία. Ἀναφερόμενος εἰδικὰ στοὺς Καππαδόκες, ὁ Ἰζζὲτ Οὐλβῆ ὑπο-

60. Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἀμφισβητεῖται ἀπὸ τὸν κορυφαῖο ἱστορικὸ Σπύρο Βρυώνη, ὁ ὁποῖος ὑπογραμμίζει πὼς δὲν ὑπάρχουν ἱστορικὲς ἐνδείξεις ποὺ νὰ τεκμηριώνουν τὴν ὑπαρξὴ συστηματικοῦ ἐποικισμοῦ Τουρκομάνων στὴ Βυζαντινὴ Μ. Ἀσία κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 10ου αἰῶνα· βλ. Vryonis, *ὁ.π.*, σ. 456-7. Γιὰ τὶς ἀπόψεις τοῦ Τζαμῆ στὸ θέμα αὐτὸ βλ. Cami, *ὁ.π.*, σ. 24.

61. Γιὰ τὴν προσωρινὴ ἐγκατάσταση τῆς κεμαλικῆς κυβέρνησης στὴν Καισάρεια, βλ. ἀναφορὰ τοῦ Θωμᾶ Μιλκόγλου, Καισάρεια, ΚΜΣ/ΙΒ'.

στηρίζει ότι οι τουρκόφωνοι ὀρθόδοξοι Μικρασιάτες ἦταν γνήσιοι Τούρκοι που ἐκχριστιανίστηκαν κατὰ τὴ διάρκεια τῶν πρώτων αἰώνων τῆς διάδοσης τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ἡ ἄποψη αὐτὴ βασίζεται στὴ φιλόδοξη κεμαλικὴ θεωρία ὅτι οἱ Τούρκοι εἶναι ὁ ἀρχαιότερος λαὸς τῆς Ἀσίας, τῆς Εὐρώπης καὶ ἴσως ὀλόκληρου τοῦ κόσμου καὶ ὅτι ἡ τουρκικὴ γλῶσσα εἶναι ἡ μητέρα ὄλων τῶν γλωσσῶν⁶². Ὡστόσο, παρὰ τὶς διεξοδικὲς προσπάθειες τῶν Τούρκων ἐπιστημόνων, δὲν παρουσιάστηκε κανένα ἔχνος πού νὰ συνδέει τὴν τουρκικὴ φυλὴ μὲ τοὺς Χετταίους.

Τὸ πρῶτο, ὅμως, ἔγγραφο πού ἀναφέρεται εἰδικὰ στὴ δημιουργία μιᾶς ἀνεξάρτητης Τουρκορθόδοξης Ἐκκλησίας ἐμφανίστηκε στὴν κεμαλικὴ ἐφημερίδα τῆς Ἀγκυρας, τὴ *Hakimiyeti Milliye*, τὴν 1 Μαΐου 1921. Γράφοντας ἐκ μέρους τῶν 2749 ὀρθοδόξων κατοίκων τοῦ Σαφράνμπουλου στὸν Πόντο, ἔντεκα πρόκριτοι, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ντόπιου παπᾶ Γερμανοῦ, ἔστειλαν μιὰν αἴτηση στὴν Ἀγκυρα γιὰ τὴν ἵδρυση ἑνὸς Τουρκορθόδοξου Πατριαρχείου (*bir Türk Ortodoks Patrikligi*) σὲ ἕναν κατάλληλο τόπο τῆς Ἀνατολῆς (*Anadolunun münasib bir mahallinde*). Στὴν αἴτησή τους οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς κοινότητας ζητοῦσαν τὴν ἀνεξαρτητοποίησή τους ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, τὸ ὁποῖο κατηγοροῦσαν πὼς προσπαθοῦσε νὰ τοὺς ἐξελληνίσει⁶³. Τὸ ἄγγελμα αὐτὸ ἀκολούθησαν συχνὲς μνείες στὸν τουρκικὸ τύπο πού ἐξέφραζαν τὴν ἐπιθυμία τῶν «Τούρκων Χριστιανῶν» (*Hiristiyan Türkler*) νὰ ἱδρῦσουν αὐτοκέφαλὴ ἐκκλησία⁶⁴. Κατὰ συνέπεια, στὶς 10 Μαΐου ἡ *İkdam* πληροφόρησε πὼς μετὰ τὴν εἰσήγηση τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου (*Heyeti Milliye*), ἡ τουρκικὴ Ἐθνοσυνέλευση θὰ συνέτασσε τὸ κείμενο τοῦ νομοσχεδίου γιὰ τὴ δημιουργία ἑνὸς τέτοιου Πατριαρχείου καὶ θὰ τὸ παρουσίαζε στὸν ὑπουργὸ τῶν Ἐσωτερικῶν⁶⁵.

Τὴν 1η Ἰουνίου, ἡ γαλλόφωνη ἐφημερίδα τῆς Κωνσταντινουπόλης *Le Bosphore* δημοσίευσε τὸ προσχέδιο τοῦ νομοσχεδίου, πού συνοδευόταν ἀπὸ μιὰν ἀνακοίνωση τοῦ ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης Χαφίζ Μεχμέτ (*Hafiz Mehmet*). Ἀναφερόμενος στὸ προηγούμενο τῆς ρωσικῆς, τῆς βουλγαρικῆς καὶ τῆς σερβικῆς ἐκκλησίας, ὁ ὑπουργὸς ὑπογράμμισε ὅτι τὰ πατριαρχεῖα αὐτὰ ἀνεξαρτητοποιήθηκαν ὅταν τὸ Φανάρι προσπάθησε νὰ τὰ ἐξελληνίσει. Ἦταν φυσικὸ

62. Γιὰ τὴν καλλιέργεια τῆς γλωσσικῆς «Θεωρίας τοῦ Ἡλίου» (*Güneş Dil Teorisi*) πού θέλησε νὰ καταστήσει τὴν Τουρκικὴ γλῶσσα μητέρα ὄλων τῶν ἄλλων γλωσσῶν, βλ. Π. Χιρίρογλου, *Τουρκικὴ Ἐλληνογραφία*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 20-2.

63. Ἡ ἰταλικὴ μετάφραση τοῦ κειμένου βρίσκεται στὸ *Oriente Moderno*, 1 (1922/23), σ. 23 καὶ στὰ γερμανικὰ στὸ Jaschke (1964), σ. 104-5. Γιὰ τὴν ἀμφισβήτηση τῆς αὐθεντικότητος τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν βλ. σημείωση 56.

64. Jaschke (1969), σ. 320· Clair Price, «Mustapha Kemal and the Christians», *Current History*, 17 (Σεπτ. 1922), σ. 990.

65. Jaschke (1969), σ. 321.

λοιπόν, πάντα κατά τὸν Τούρκο ὑπουργό, πὼς καὶ οἱ ὀρθόδοξοι τῆς Ἀνατολῆς θὰ ἀκολουθοῦσαν αὐτὸ τὸ παράδειγμα ἀπαιτώντας τὸ δικαίωμα τῆς ἀναγνώρισης ἀνεξάρτητου «Ρωμαίικου Πατριαρχείου τῆς Ἀνατολῆς» (*Anadoluda Rum Patrikligi*)⁶⁶. Τὸ νομοσχέδιο διευκρίνιζε ὅτι ἔδρα τοῦ προγραμματιζόμενου Τουρκορθόδοξου Πατριαρχείου θὰ καθιερωνόταν ἡ Καισάρεια, τὸ ἱστορικὸ κέντρο τῆς Ὀρθοδοξίας στὴ Μ. Ἀσία.

Ὡστόσο, ἂν καὶ ὁ τουρκικὸς τύπος συνέχισε νὰ ἀσχολεῖται μὲ τοὺς «Τουρκορθόδοξους», ἡ θέσπιση τοῦ διατάγματος γιὰ τὴ δημιουργία αὐτοκέφαλῆς ἐκκλησίας τέθηκε σὲ ἀδράνεια ὡς τὸ τέλος τοῦ 1921. Ὁ Βρετανὸς ἀρμοστής στὴν Κωνσταντινούπολη, Sir Horace Rumbold, ὁ ὁποῖος δὲν διατηροῦσε καμιὰν ἀμφιβολία πὼς ἡ ἀπόπειρα γιὰ τὴ δημιουργία σχισματικῆς ἐκκλησίας ἦταν δάκτυλος τῆς κυβέρνησης τῆς Ἀγκυρας⁶⁷, πληροφόρησε τὸ Φόρεϊν Ὄφισ, στὶς 22 Νοεμβρίου, ὅτι «τίποτα δὲν ἔχει ἀκουστῆ σχετικά μὲ τὸ κεμαλικὸ σχέδιο ἴδρυσης κάποιου εἶδους ἀνταγωνιστικοῦ Πατριαρχείου στὴν Ἀνατολή»⁶⁸.

Φαίνεται πὼς ὁ ἐμπειρογνώμονας τῆς Ἀγκυρας στὰ θρησκευτικὰ ζητήματα Μπαχᾶ (Baha) εἶχε συστήσει φρόνηση στὴν κυβέρνησή του⁶⁹. Εἶχε προειδοποιήσει τὴν Ἀγκυρα ὅτι ἡ πραγματώση τοῦ τουρκικοῦ σχεδίου ἀπαιτοῦσε μὲ προσεκτικὴ μελέτη τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ θέματος. Λαμβάνοντας ὑπόψη τὸ προηγούμενο τῆς βουλγαρικῆς περίπτωσης, ὁ Μπαχᾶ ἐπισήμαινε πὼς ἡ σχεδιαζόμενη «Ἐθνοσυνέλευση τῶν Τουρκορθόδοξων» θὰ μπορούσε νὰ ἀντλήσει κάποια ἐπιρροή μόνο ἂν κορυφαῖοι ἀρχιερεῖς τῆς Μ. Ἀσίας δέχονταν νὰ συμμε-

66. Ἐρμηνεῖα κειμένων στὸ Jaschke (1964), σ. 105· *Oriente Moderno*, I (1922/23), σ. 68. Βλ. ἐπίσης παράρτημα Α'.

67. FO/371/6566/E6774, Rumbold πρὸς Φόρεϊν Ὄφισ, Κωνσταντινούπολη, 31 Μαΐου 1921. Τὴν ἴδια ἀποψη ὑποστήριξαν καὶ οἱ τρεῖς Βρετανοὶ ἐμπειρογνώμονες, A. Toynbee, A. Boutwood καὶ H. Pirie Gordon, στὴ διεξοδική τους ἐκθεση στὸ θέμα τῆς Τουρκορθόδοξίας ποὺ ὑπέβαλαν στὸ Φόρεϊν Ὄφισ καὶ τὴν Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία στὶς 10 Μαΐου τοῦ 1922. Συγκεκριμένα, υπογράμμισαν ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι τῆς Μ. Ἀσίας ἐγγράφονταν στὸ τουρκορθόδοξο κίνημα γιὰ νὰ ἀποφύγουν τὶς σφαγὲς καὶ τοὺς ἐκτοπισμοὺς (FO/371/7923/E12002).

68. FO/371/6566/E8824, Rumbold πρὸς Φόρεϊν Ὄφισ, Κωνσταντινούπολη, 22 Νοεμβρίου 1921, Βλ. ἐπίσης Jaschke, *Kurtulus*, σ. 167, ὅπου πληροφορεῖ πὼς στὶς 22 Νοεμβρίου ἡ Ἀγκυρα ἀποφάσισε νὰ ἀναβάλει τὴ θέσπιση τοῦ νομοσχεδίου.

69. Εἰδικὸς στὰ θέματα τοῦ Πατριαρχείου, ὁ Μπαχᾶ χρημάτισε διευθυντῆς τοῦ τμήματος τῶν θρησκευτικῶν ὑποθέσεων στὸ Ὑπουργεῖο Δικαιοσύνης. Τὸ 1922-23, παραβρέθηκε στὴ συνδιάσκεψη τῆς Λωζάνης ὅπου διετέλεσε σύμβουλος τῆς τουρκικῆς ἀντιπροσωπείας στὸ πατριαρχικὸ ζήτημα. Στὸ τελευταῖο κεφάλαιό του ὁ Δημ. Μαυρόπουλος (*Πατριαρχικαὶ Σελίδες: Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἀπὸ 1878-1949*, Ἀθήναι 1960) ἀναφέρεται στὴν Τουρκορθόδοξη Ἐκκλησία. Ὁ συγγραφέας ἀντιγράφει, σὲ πολλὰ σημεία λέξη πρὸς λέξη, τὸ χειρόγραφο τοῦ Β. Ραφτόπουλου ποὺ βρέσκεται στὸ ἀρχεῖο τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν χωρὶς, δυστυχῶς, νὰ παραπέμπει στὶς πηγὲς τῶν πληροφοριῶν του.

τάσχουν σ' αυτήν. Ήταν προφανές ότι ο Παπά Εὐθύμ, πού δὲν ἦταν τίποτα περισσότερο ἀπὸ ἓνας Μικρασιάτης ἱερέας, χωρὶς ἀκόμη καὶ τὴν πιδ στοιχειώδη θρησκευτικὴ μόρφωση, δὲν εἶχε τὰ προσόντα νὰ πρωτοστατήσῃ στὴ συνεδρίαση τῆς Καισάρειας⁷⁰. Ὁ ἀδέξιός χειρισμὸς τῆς ὑπόθεσης θὰ μπορούσε νὰ ἦταν ἐπιζήμιος γιὰ τὴν τουρκικὴ πλευρὰ καὶ ἀνησυχητικὸς γιὰ τὸ Φανάρι, τὸ ὁποῖο θὰ ἦταν, ἔτσι, σὲ θέση νὰ ἰσχυριστῆ ὅτι τὸ τουρκορθόδοξο κίνημα ἐστὲρ εἶτο λαϊκῆς βάσεως καὶ ὅτι δὲν ἦταν ἄλλο παρὰ ἓνα ἀκόμη κεμαλικὸ παιχνίδι γιὰ τὴν ὑπόσκαψη τοῦ πατριαρχικοῦ κύρους. Ἡδὴ τὸ Φανάρι, μὲ ἀλλεπάλληλα διεθνῆ διαβήματα, κατηγοροῦσε τὴν Ἀγκυρὰ γιὰ μαζικὲς σφαγὲς καὶ ἐκτοπισμοὺς τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν τῆς Μ. Ἀσίας⁷¹.

Ὡστόσο, ἡ κεμαλικὴ κυβέρνησις ἐγκατέλειψε τὴν ἐπιφυλακτικὴ τῆς στάσι ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Μελέτιου Μεταξάκη στὸν πατριαρχικὸ θρόνο, τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1921⁷². Ἡ ἐκλογὴ αὐτὴ ἀποτέλεσε τὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἔντασης μεταξὺ Ἀγκυρας καὶ Φαναρίου. Ἡ κεμαλικὴ κυβέρνησις, πού ἐβλεπε τὸν Μεταξάκη σὰν ἓνα θρησκευτικὸ Βενιζέλο, θεώρησε τὴν ἐπιλογὴ του σὰν μιὰ σοβαρὴ πρόκλησις καὶ ἀντέδρασε ἀμέσως διατάζοντας τοὺς νομάρχους νὰ ἀπαγορεύσουν στοὺς ἱερεῖς τῆς Μ. Ἀσίας νὰ μνημονεύουν στίς ἐκκλησίαις τὸ νέο πατριάρχη. Ἀνυπακοὴ στὴ διαταγὴ αὐτὴ θὰ θεωροῦνταν ἐσχάτη προδοσία⁷³. Ἐπιπροσθέτως, ἡ πολιτικοποίησις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, καὶ εἰδικὰ ἡ διαμάχη μεταξὺ τῆς βενιζελικῆς ἡγεσίας στὸ Φανάρι καὶ τῆς κων-

70. Ὁ Παπὰ Εὐθύμ ἦταν ἐπίσης παντρεμένος μὲ πέντε παιδιὰ. Ὡστόσο, τὴν ὑποψηφιότητά του ὑποστήριξαν ἡγετικὰ στελέχη τοῦ κεμαλικοῦ κινήματος, ὅπως ὁ βουλευτὴς Μεχμέτ Σερέφ. Ἐπιπλέον, ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι ὁ δαμιόνιος Φραγκολεβαντίνος μεσολαβητὴς τῆς Γαλλίας στὴν Ἀγκυρὰ F. Bouillion εὐνοοῦσε τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ Εὐθύμ.

71. Βλ. EA, 22 Μαΐου 1921, σ. 154-55· Mémoire par la Patriarcat Œcuménique à la Société des Nations, prot. no. 7592, 13/26 Νοεμβρ. 1921, *Christian East*, 2 (Δεκ. 1921), σ. 196-9 «Appel du Patriarcat œcuménique au monde Chrétien», FO/371/7933/E4693, Phanar, 10/23 Μαρτίου 1922.

72. Μελέτιος Μεταξάκης (1871-1935). Ἀφοῦ διετέλεσε μητροπολίτης Κιτίου, ὁ Μελέτιος διαδέχθηκε, τὸ 1917, τὸν Θεόκλητο ὡς ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν. Κρητικῆς καταγωγῆς, ὁ Μελέτιος ὑπῆρξε θερμὸς ὑποστηρικτὴς τῆς βενιζελικῆς παράταξις καὶ συμμερίζεται μὲ τὸν Βενιζέλο τὸ βραμια τῆς Μεγάλης Ἰδέας. Ἀμέσως μετὰ τὶς ἐκλογὲς τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1920, ἡ νέα Κωνσταντινικὴ ἡγεσία ἔπαυσε τὸν Μεταξάκη. Μετὰ τὴν ἀπόλυσή του, ὁ Μεταξάκης ἐγκαταστάθηκε στίς Ἠνωμένες Πολιτεῖες διατηρώντας τοὺς στενοὺς δεσμοὺς του μὲ τὸν Βενιζέλο. Στὴν πατριαρχικὴ ἐκλογὴ στίς 6 Δεκεμβρίου τοῦ 1921, ἡ βενιζελικὴ λαϊκὴ παράταξις τοῦ Φαναρίου, μὲ τὴν ὑποστήριξι μιᾶς μερίδας τῶν μητροπολιτῶν, κατὰφερε νὰ ἐπικρατήσῃ μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀναδειχτῆ ὁ Μελέτιος Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης. Ἡ ἐκλογὴ αὐτὴ ἀμφισβητήθηκε ἀπὸ ἓνα μεγάλο ποσοστὸ τῶν ἀρχιερέων καὶ ἐπὶ τὰ μέλη τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἀρνήθηκαν νὰ ἀναγνωρίσουν τὸ νέο Πατριάρχη, δηλώνοντας πὼς ἡ ἐκλογὴ του ἦταν ἀντικανονικὴ. Γιὰ λεπτομέρειες βλ. τὸ ἄρθρο μου «The Constantinopolitan Greek Factor During the Greek-Turkish War of 1919 - 1922», *Byzantine and Modern Greek Studies*. 8 (1982).

73. Ραφτόπουλος, ὅ.π., ΚΜΣ/χειρ. 394, 77-8.

σταντινική κυβέρνησης στην Ἀθήνα, ἀπὸ τὸ 1920 ὡς τὸ 1922, εἶχε ὑπονομεύσει σοβαρὰ τὸ κύρος τοῦ Πατριαρχείου στὴν τουρκοκρατούμενη Καππαδοκία.

Ἀντικατοπτρίζοντας τὴ νέα πολιτικὴ τῆς Ἀγκυρας, στὶς 27 Δεκεμβρίου τὸ ἐπίσημο πρακτορεῖο («Ἀνατολή») (*Anadolu Ajansi*) δημοσίευσε ἀνακοίνωση τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης, Ρεφίκ Σεφκέτ (Refik Şevket Ince), μὲ τὴν ὁποία γνωστοποιοῦσε τὶς προετοιμασίες γιὰ τὴν ἴδρυση Πατριαρχείου τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ ὑπουργὸς διευκρίνισε ὅτι στόχος τῆς κυβέρνησης ἦταν ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς γιὰ τὴ θρησκευτικὴ ἐλευθερία (*Hürriyeti Mehzibiye*) καὶ ἡ ἀπελευθέρωση τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τὸ ζυγὸ τοῦ Πατριαρχείου. Τελικὰ, ὁ κεμαλικὸς παράγοντας ὑπογράμμισε πῶς μὲ τὸ νέο νομοσχέδιο ἡ τουρκικὴ κυβέρνηση θέλησε νὰ διαψεύσει τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι ὑπῆρχαν φυλετικὲς διαφοροποιήσεις ἀνάμεσα στοὺς μουσουλμάνους καὶ τοὺς χριστιανούς τῆς Καππαδοκίας⁷⁴.

Τὸ συμβούλιο τῆς Καισάρειας

Ἡ ἄμεση ἀνάμειξη τοῦ Παπᾶ Εὐθύμῃ στὸ τουρκορθόδοξο σχέδιο συμπίπτει μὲ τὴν ἐκλογή τοῦ Μελέτιου Μεταξάκη στὸν πατριαρχικὸ θρόνο. Στις 30 Νοεμβρίου ἐμφανίστηκε στὸν τουρκικὸ τύπο ἡ πρώτη του δημόσια ἐκκλήση γιὰ τὴν ἴδρυση αὐτοκέφαλῆς Τουρκορθόδοξης Ἐκκλησίας. Ἐκδηλώνοντας ἀναφανδὸν πιὰ τὰ αἰσθήματα πίστεως καὶ ἀφοσίωσής του πρὸς τὸ κεμαλικὸ καθεστῶς, ὁ Παπᾶ Εὐθύμῃ γνωστοποίησε ὅτι εἶχε αὐτοανακηρυχθεῖ «Γενικὸς Ἐπίτροπος τῶν Τουρκορθόδοξων Χριστιανῶν» (*Türk Ortodoks Hıristiyanların Vekil Ummumisi*) καὶ κάλεσε ὅλες τὶς χριστιανικὲς κοινότητες τῆς Μ. Ἀσίας νὰ στείλουν ἀντιπροσώπους στὴν Καισάρεια γιὰ τὴ συγκρότηση ἑνὸς ὀρθόδοξου συμβουλίου. Στὴν ἐγκύκλιό του, ὁ Παπᾶ Εὐθύμῃ ἐπιτέθηκε δριμύτητα κατὰ τοῦ Πατριαρχείου καὶ διέψευσε κατηγορηματικὰ ὅτι οἱ χριστιανοὶ δεινοπαθοῦσαν κάτω ἀπὸ τὸν κεμαλικὸ ζυγὸ. Τελικὰ, ὁ Μικρασιάτης σχισματικὸς παπᾶς συνιστοῦσε ὅπως στὸ τέλος τῆς θείας λειτουργίας στοὺς ὀρθόδοξους ναοὺς ἀναπέμπονται δεήσεις ὑπὲρ τοῦ Μουσταφᾶ Κεμάλ καὶ τῆς ἐπικράτησης τῆς κεμαλικῆς ἐπανάστασης⁷⁵.

Ἀμέσως μετὰ τὴν προκήρυξη αὐτή, ὁ Παπᾶ Εὐθύμῃ ἐπισκέφτηκε τὶς ἐλληνορθόδοξες κοινότητες τῆς Καππαδοκίας ὅπου ὑποστήριξε πῶς τὸ συμφέρον

74. *OM, I* (1922-23), σ. 535 δίνει ἀπόσπασμα ἄρθρου τῆς *Bosphore* τῆς Κωνσταντινούπολης, βλ. ἐπίσης, Jaschke (1969), σ. 321.

75. Τὸ τουρκικὸ κείμενο βρίσκεται στὸ Ergene, δ.π., σ. 6-9 καὶ ἡ γερμανικὴ μετάφραση στὸ Jaschke (1964), σ. 107-8. βλ. ἐπίσης FO/371/6566/E6782, Rumbold πρὸς τὸ Φόρτεν Όφρις, Κωνσταντινούπολη, 22 Νοεμβρίου 1921. Γιὰ τὶς ἰδέες τοῦ Εὐθύμῃ βλ. παράρτημα Δ'.

των ὀρθοδόξων καὶ ἡ σωτηρία τους ἀπὸ ὁμαδικούς ἐκτοπισμούς μποροῦσε νὰ ἐπιτευχθεῖ μόνο μὲ τὴν ἀπόσχισή τους ἀπὸ τὴν πνευματικὴ δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ἔτσι θὰ παρουσιάζονταν ἀπέναντι στὴν Ἄγκυρα σὰν πιστοὶ καὶ νομιμόφρονες ὑπήκοοι ποὺ δὲν κατευθύνονταν ἀπὸ τὸ Φανάρι.⁷⁶

Ἐχοντας ὑπόψῃ πὼς ὁ Παπὰ Εὐθύμ, μὲ τὴ βοήθεια τῶν γνωριμιῶν του στὴν Ἄγκυρα, εἶχε διασώσει τοὺς ὁμογενεῖς τοῦ Κεσκιν ἀπὸ τοὺς ἐκτοπισμούς καὶ τὶς ἐπιδρομὲς τῶν τσετῶν, οἱ ταλαιπωρούμενοι Καππαδόκες υπέκυψαν στὶς συστάσεις του.⁷⁷ Ἔτσι, ὅταν στὶς 22 Ἰανουαρίου 1922 ὁ Παπὰ Εὐθύμ ἐφθασε στὴν Καισάρεια συνοδευόμενος ἀπὸ πολυάριθμη συνοδεία χωροφυλάκων, οἱ προύχοντες τῆς πόλης τοῦ ἐπιφύλαξαν ἐργάρδια ὑποδοχῆ. Ἀφοῦ ἐμφανίστηκε σὰν ἐντεταλμένος φορέας τῶν ἀξιώσεων τῆς Ἄγκυρας καὶ κομιστῆς τῆς διαταγῆς γιὰ τὴ δημιουργία μιᾶς Τουρκορθόδοξης Ἐκκλησίας, ὁ Παπὰ Εὐθύμ ὑποσχέθηκε τὴν ἐπιστροφὴ ὅλων τῶν ἐξορίστων στὶς ἐστίες τους. Σὲ ἀντάλλαγμα, ὁ Παπὰ Εὐθύμ ζήτησε σημαντικὰ χρηματικὰ ποσὰ καὶ δῶρα ἀπὸ τοὺς κατοίκους γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τοῦ κινήματος.⁷⁸ Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς διαμονῆς του στὴν Καισάρεια, ὁ Παπὰ Εὐθύμ παρέδωσε στὸ ἐκκλησιαστικὸ συμβούλιο τὸ κεμαλικὸ νομοσχέδιο περὶ τῆς Τουρκορθόδοξης Ἐκκλησίας.⁷⁹ Μετὰ τὴν ἐπιστροφὴ του στὴν Ἄγκυρα, ὁ Μικρασιατὴς ἱερέας συνέχισε τὶς προσπάθειες γιὰ τὴν ἀνεξαρτητοποίηση τῶν ὀρθοδόξων τῆς Καππαδοκίας ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο, διοργανώνοντας γραφεῖο διεκπεραίωσης τῶν ὑποθέσεων τῆς μειονότητας.⁸⁰

Τὴν 1η Μαρτίου 1922, ὁ Παπὰ Εὐθύμ ἐξασφάλισε τὸ κλείσιμο 68 ὀρθοδόξων ἐκπαιδευτηρίων τῆς Καππαδοκίας ἀναγκάζοντας τοὺς Καππαδόκες νὰ ἐγγράψουν τὰ παιδιά τους σὲ τούρκικα σχολεῖα.⁸¹ Ἐπίσης ἀπαγόρευσε νὰ

76. Ἐμμ. Τσαλικογλου, *Αὐτοβιογραφία καὶ Ἱστορικαὶ Ἀναμνήσεις*. Β' μέρος: Ἐναμνήσεις ἐκ τοῦ Πολέμου, 1914-1918, Ἀθήνα 1971, ΚΜΣ/χειρόγραφο 184, 433.

77. Ὁ.π., σ. 421. Στις γνωριμιές αὐτές πρέπει νὰ συμπεριληφθοῦν οἱ βουλευτὲς Μεχμέτ Σερέφ καὶ Κεσκινλή Ριζῆ, ὅπως καὶ ὁ συμπατριώτης του Μπαχρέ. Γιὰ ἕναν πλήρη κατάλογο τῶν βουλευτῶν τῆς πρώτης τουρκικῆς ἐθνοσυνέλευσης βλ. Mahmut Gologlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, 1920 (Ἡ τρίτη συνταγματικὴ περίοδος, 1920), Ἄγκυρα 1970, παραρτήματα 1 καὶ 6.

78. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς συνάντησής του μὲ τὴν δημογεροντίαν στὸ Προκόπι, ὁ Εὐθύμ ἰσχυρίστηκε ὅτι ὑπῆρξε παλιὸς συμμαθητὴς τοῦ Μουσταφᾶ Κεμάλ καὶ ὅτι κατάφερε νὰ διασώσει τοὺς χριστιανούς τοῦ Κεσκιν ἀπὸ τοὺς ἐκτοπισμούς κάνοντας ἄμεση ἐκκλήση στὸν ἴδιο τὸν ἡγέτη τῆς τουρκικῆς ἐπανάστασης. Μαρτυρία Εὐθυμίου Σοφοῦλη, Ἰντέσου, ΚΜΣ/ΙΒ'.

79. Ἀνακοίνωση τοῦ πρακτορείου ἁ' Ἀνατολῆς, 20 Φεβρουαρίου 1922. Εἶναι ἐνδιαφέρον πὼς ἡ Τουρκορθόδοξη Ἐκκλησία χαρακτηρίστηκε σὰν Ἀρχιεπισκοπὴ καὶ ἔχει Πατριαρχεῖο. Γιὰ τὸ ἐλληνικὸ κείμενο βλ. παράρτημα Α'.

80. Ραφτόπουλος, ὁ.π., ΚΜΣ/χειρ. 394, 102.

81. Clair Price, *The Rebirth of Turkey*, Νέα Ὦρκη 1923, σ. 185.

κυκλοφορούν οι ιερείς έξω από την εκκλησία με την κληρική περιβολή, την οποία θα μπορούσαν να φέρουν μόνο κατά τη διάρκεια της θείας λειτουργίας. Τα ήγετικά στελέχη της εκκλησίας έπρεπε να γνωρίζουν την ανάγκωση και γραφή της τουρκικής γλώσσας, να έχουν ύπηρετήσει στην Τουρκία τουλάχιστον πέντε χρόνια, να μην έχουν άναμειχθεί στην πολιτική και να έχουν τουρκική υπηκοότητα⁸². Σε μίαν άλλη δήλωσή του, στις 31 Μαρτίου, ο Παπά Εύθυμ προκήρυξε την ανεξαρτητοποίηση των Καππαδόκων από τον Πατριαρχικό ζυγό, κατηγορώντας για μίαν ακόμη φορά τὸ Φανάρι για προσπάθειες εξελληνισμού τῶν «Τούρκων Χριστιανῶν»⁸³. Είναι αξιοσημείωτο ὅτι ὁ Εὐθύμ ἔκανε τὴν ἀνακοίνωση αὐτὴ κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς ἐκφώνησης μπροστὰ στὸ κτῆριο τῆς Τουρκικῆς Ἐθνοσυνέλευσης τῆς Ἁγκυρας, ὅπου εἶχαν συγκεντρωθεῖ κάπου 50.000 ὑποστηρικτὲς τῆς κεμαλικῆς ἐπανάστασης γιὰ νὰ γιορτάσουν τὴν πρώτη ἐπέτειο τῆς μάχης τοῦ Ἰννοῦ⁸⁴. Στὸ μεταξύ, σὲ ἐπιστολὲς πρὸς τὴν Ἀγγλικανική, ὅπως καὶ σὲ διάφορες ἄλλες ἐκκλησίες, ὁ Παπᾶ Εὐθύμ ζητοῦσε ὑποστήριξη γιὰ τὸ Τουρκορθόδοξο κίνημα⁸⁵. Ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι τὸ Βατικανὸ βρισκόταν «σὲ ἐνεργὴ ἐπικοινωνία μὲ τὴ νέα ἐκκλησία»⁸⁶.

Παρὰ τὴν ἐντονη δραστηριότητα τοῦ Παπᾶ Εὐθύμ, ἡ κυβέρνηση τῆς Ἁγκυρας, ποὺ εἶχε πειστεῖ πὼς οἱ μόνοι νόμιμοι ἀρμόδιοι γιὰ τὴν ἴδρυση μιᾶς Τουρκορθόδοξης Ἐκκλησίας μὲ κύρος ἦταν οἱ ἐλάχιστοι ἀρχιερεῖς ποὺ εἶχαν ἀποικιστεῖ στὴν ἐνδοχώρα, συνέχισε νὰ ἀκολουθεῖ μιὰ ἐπιφυλακτικὴ στάση. Στις 25 Ἀπριλίου, ὁ Βρετανὸς ἀρμοστής στὴν Κωνσταντινούπολη, Sir Horace Rumbold, πληροφοροῦσε τὸ Φόρεϊν Ὅφισ πὼς

«Ἡ Ἁγκυρα φαίνεται πραγματικὰ νὰ προχωρεῖ πολὺ ἀργὰ μὲ τὴν ὑπόθεση καὶ νὰ ἀρκεῖται στὴ χρησιμοποίηση τοῦ λεγόμενου Ὀρθόδοξου Τουρκικοῦ Κινήματος μόνον γιὰ βραχυπρόθεσμους πολιτικὸς σκοπούς,

82. Βλ. Παράρτημα Α'. Ὁ Εὐθύμ Καραχισαρίδης κυκλοφοροῦσε στὴν Ἁγκυρα μὲ κοσμικὴ περιβολὴ καὶ φοροῦσε τὸ καλπάκι τοῦ κεμαλικοῦ ἀντάρτη.

83. Τὸ κείμενο τῆς δήλωσης βρίσκεται στὸ Ergene, ὁ.π., σ. 10. Βλ. παράρτημα Γ'.

84. FO/371/7880/E3780, Rumbold πρὸς τὸ Φόρεϊν Ὅφισ, Κωνσταντινούπολη, 4 Ἀπριλίου 1922. Ἐπίσης βλ. Jean Schliecklin, *Angora. L'aube de la Turquie Nouvelle, 1919-1922*, Παρίσι 1922, σ. 179-80.

85. Ὁ Arthur Boutwood ἔπαιξε τὸ ρόλο τοῦ μεσολαβητῆ. Ὁ Βρετανὸς Boutwood εἶχε ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς χριστιανικὲς ἐκκλησίες τῆς Ἀνατολῆς καὶ ταξίδεψε στὴ Μ. Ἀσία μεταξὺ τοῦ 1921 καὶ τοῦ 1924. Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ βρισκόταν σὲ ἀλληλογραφία μὲ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Καντερβουρίας. Οἱ ἐπιστολὲς τοῦ Boutwood βρίσκονται στὸ ἀρχεῖο τοῦ Lambeth Palace στὸ Λονδίνο (Ἀρχιεπισκοπὴ Καντερβουρίας).

86. Τὴν πληροφορία αὐτὴ δίνει ὁ Boutwood· βλ. *Christian East*, 3 (1922), σ. 93-4. Τὶς ἐπιστολὲς του πρὸς τὶς ξένες ἐκκλησίες ὁ Εὐθύμ ὑπέγραφε μὲ τὸν τίτλο «Παπᾶς Ἀποστολικός». Γιὰ τὴν προσπάθειά του νὰ προσεταιριστῆ τὴν ὑποστήριξη τῆς Ἀμερικανίδας δημοσιογράφου καὶ προπαγανδίστριας τοῦ κεμαλισμοῦ Clair Price, βλ. Price, *Rebirth*, σ. 150-3.

χωρίς να παίρνει καμιά απόφαση σχετικά με τη μελλοντική οργάνωση των Τούρκων 'Ορθόδοξων»⁸⁷.

Συνάμα, ή κυβέρνηση της 'Αγκυρας έπιδίωξε τη συνεργασία των αρχιερέων της Μ. 'Ασίας. Από τους δύο μητροπολίτες που είχαν παραμείνει στην ένδο-χώρα, ο Ροδόπολης Κύριλλος Χατζηδημητρίου βρισκόταν στις φυλακές της Τραπεζούντας με την κατηγορία πώς είχε λάβει μέρος σε αντιτουρκικές ενέργειες στον Πόντο. Πιθ σημαντική προσωπικότητα ήταν ο 'Ικονίου Προκόπιος Λαζαρίδης. Μικρασιάτης στην καταγωγή, ο Προκόπιος ήταν γνώστης της τουρκικής γλώσσας και είχε υπηρετήσει ως μητροπολίτης στη Μ. 'Ασία από το 1904⁸⁸. Στις 20 Σεπτεμβρίου 1920, ο 'Ικονίου, μαζί με τον επίσκοπο των 'Αρμενίων και πάνω από 200 ντόπιους μουσουλμάνους προύχοντες, φυλακίστηκε με την κατηγορία ότι είχε δήθεν υποστηρίξει το αντικεμαλικό κίνημα του Μεχμέτ Ντελημπάς (Mehmet Delibas) στο 'Ικόνιο⁸⁹. Τον 'Οκτώβριο, όμως, μεταφέρθηκε στην 'Ερζερούμ όπου παρέμεινε εξόριστος ως τον Μάιο του 1922.

Στο μεταξύ, ο Εϋθύμ Καραχισαρίδης εξαπέλυσε μια νέα έκστρατεία για τη δημιουργία Τουρκορθόδοξης 'Εκκλησίας. Στις αρχές του Μαΐου, υπό την άρ-μοδιότητά του του «Γενικού 'Επιτρόπου των εν 'Ανατολή 'Ορθόδοξων», προκάλεσε τη σύγκληση μιās προσωρινής επιτροπής στην Καισάρεια. Χρέη προέδρου στην επιτροπή αναγκάστηκε να αναλάβει ο Μελέτιος Χρηστίδης, επίσκοπος Πατάρων, ο οποίος βρισκόταν εξόριστος στην Καισάρεια. Περιφρονώντας όλους τους κανονισμούς της 'Ορθόδοξης 'Εκκλησίας, ο Παπά Εϋθύμ διόρισε τον Μελέτιο και αρχιεπίσκοπο Καισαρείας⁹⁰. 'Επιπλέον, ανέδειξε τους

87. FO/371/7860/E4427, Rumbold πρὸς Φόρειν 'Οφίς, Κωνσταντινούπολη, 25 'Απρι-λίου 1922.

88. Προκόπιος Λαζαρίδης (1859-1923). Γενήθηκε στὰ Τρύανα (Denev) της έπαρ-χίας 'Ικονίου. Τὸ 1875 εἰσήλθε στὴν 'Ιερά Θεολογική Σχολή Χάλκης στὴν Κωνσταντινού-πολη καὶ τὸ 1894 ἔλαβε τὸν τίτλο τοῦ ἐπισκόπου 'Αμφίπολης. Τὸ 1899 ανέλαβε τὴ μητρό-πολη Δυραχίου ὅπου ανέπτυξε ἀξιόλογη ἔθνηκη δράση, εἰδικὰ μεταξύ τῶν Κρυπτοχριστιανῶν τῆς 'Αλβανίας (Σπαθιώτες). Τὸ 1904, ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνηση ἀπαίτησε τὴ μετά-θεσή του ἀπὸ τὴν 'Αλβανία γιὰ νὰ δοθεῖ τέλος στὴν πολιτικὴ τοῦ μητροπολίτη πὺ θεωρή-θηκε ἀντιμουσουλμανικὴ. 'Ἔτσι, τὸ 1904, ὁ Προκόπιος διορίστηκε μητροπολίτης Φιλαδελ-φείας καὶ ἀπὸ τὸ 1911 μετατέθηκε στὴ μητρόπολη 'Ικονίου.

89. Ραφτόπουλος, ὁ.π., ΚΜΣ/χειρ. 394, 5-50· FO/371/6548/E340, Βρετανικὴ 'Υ-πατη 'Αρμυστία πρὸς Φόρειν 'Οφίς, Κωνσταντινούπολη, 30 Δεκεμβρίου 1920· EA, 5 Δε-κεμβρίου 1920, 441.

90. Βλ. παράρτημα Β'. 'Ο πάντα καλῶς πληροφορημένος ἀναποικιτῆς τῆς Times, Pirie Gordon, γράφει πὸς ἡ προσωρινὴ ἐπιτροπὴ ἀποκίρυξε τὸ μητροπολίτη Καισαρείας Νικόλαο Σακικόπουλο ἐπειδὴ εἶχε ἐγκαταλείψει τὴν ἔδρα του καὶ ἐπειδὴ εἶχε καταφύγει στὸ Φανάρι, *The Times*, 7 Φεβρουαρίου 1923.

'Ο Μελέτιος Χρηστίδης (1880-1967) γενήθηκε στὴ Σπάρτη Πισιδίας. 'Απόφοιτος τῆς

στενούς του συνεργάτες Φίλιππο Τσεκέογλου (Νικολαΐδη) από την 'Αττάλεια και Σταμάτη Ζιχνή Πουλόγλου από την 'Αλικαρνασσό αντιπρόεδρο και γενικό γραμματέα αντίστοιχα.

Στις 28 Μαΐου, η επιτροπή εξέλεξε ένα συμβούλιο το οποίο άπαρτιζόταν από 80 προύχοντες τής Καισάρειας, 16 ιερείς και 8 εξόριστους που αντιπροσώπευαν, δήθεν, διάφορες περιοχές τής Μ. 'Ασίας. Το συμβούλιο τής Καισάρειας συντάξε έναν καταστατικό χάρτη για την ίδρυση μιᾶς ανεξάρτητης Τουρκορθόδοξης 'Εκκλησίας υπό τὸν ὄρο, ὅμως, νὰ παύσουν ὁ διωγμὸς καὶ οἱ μετατοπίσεις τῶν χριστιανῶν τῆς Μ. 'Ασίας⁹¹. Τὸ συμβούλιο υπέβαλε ἀντίγραφο τοῦ καταστατικοῦ χάρτη στὸ γενικὸ διοικητὴ (*mutasarrif*) τῆς Καισάρειας Μουαμμέρ καὶ ταυτόχρονα κοινοποίησε τοὺς νέους κανονισμοὺς λειτουργίας στὶς χριστιανικὲς κοινότητες τῆς 'Ανατολῆς. Τὸ συμβούλιο ἀπεφάσισε, ἐπίσης, νὰ καλέσει ἀμέσως τοὺς ἐξόριστους ἱερεῖς 'Ικονίου Προκόπιο Λαζαρίδη καὶ

'Ιερῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης, ὁ Μελέτιος διορίστηκε τὸ 1910 βοηθὸς τοῦ μητροπολίτη Πισιδίας. Τὸ 1919 διετέλεσε ἀντιπρόσωπος τοῦ Πατριαρχείου στὴν ἰταλοκρατούμενη 'Αττάλεια. Τὸ 1920, ὅταν ἡ πόλη ἐπιστράφηκε στοὺς Τούρκους, ὁ Μελέτιος ἐξορίστηκε στὴν ἐνδοχώρα. Ἐνα χρόνο ἀργότερα ὀδηγήθηκε στὴν Καισάρεια.

91. Τὰ μέλη τοῦ συμβουλίου, σύμφωνα μὲ τίς πληροφορίες τοῦ Ραφτόπουλου, ἦταν:

Κοσμᾶς Βογιατζόγλου (Καισάρεια)
 Θεόδωρος Δουρμούσογλου (Καισάρεια)
 Γαβριὴλ 'Αναστασιάδης (Καισάρεια)
 Φίλιππος Νικολαΐδης (Σπάρτη Πισιδίας)
 Σταμάτης Ζιχνή Πουλόγλου ('Αλικαρνασσοῦ)
 Κωστῆς Σαχινίδης (ἀνώτατος οικονομικὸς ὑπάλληλος στὴν Καισάρεια)
 Γρηγόριος Πιπέρογλου ('Αττάλεια)
 Μποδοσάκης Τερζόγλου/Ραφτόπουλος (Σελευκία)
 Γεώργιος Κιρμιζόγλου ('Αττάλεια)
 Συμεὼν Μπατζόγλου ('Αμάσεια)
 Νέφυτος 'Αγιάνογλου

Σύμφωνα μὲ τὸν πίνακα τοῦ Ergene (ὁ.π., 25) τὰ μέλη τοῦ συμβουλίου ἦταν:

Φίλιππος Νικολαΐδης/Τσενέογλου
 Κοσμᾶς Βογιατζόγλου
 Κωστῆς Σαχινίδης/Φεχμῆ
 Γεώργιος 'Ωρολογᾶς
 Νέφυτος (Θεόδωρος) 'Αγιάνογλου
 Μιχαὴλ Τζομλεκτζόγλου
 Σταμάτης Ζιχνή Πουλόγλου
 Φεχμῆ (:)
 Θεόφιλος

Οἱ πληροφορίες γιὰ τὸ συμβούλιο τῆς Καισάρειας βασίζονται στὶς μαρτυρίες τριῶν μελῶν τοῦ συμβουλίου—Κοσμᾶ Μπογιατζόγλου, 'Ιωάννη Σελαμισίτς καὶ Χαβᾶτζα—οἱ ὁποῖοι κατέφυγαν στὴν Ἑλλάδα τὸν 'Ιανουάριο τοῦ 1923 καὶ υπέβαλαν ἕνα λεπτομερεσιᾶκὸ ὑπόμνημα στὸ Ἰπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν γιὰ τὸ θέμα τῆς Τουρκορθόδοξίας, ΥΠΠΕΞ/Β/35.

Σεβάστειας Γερβάσιου Σουρμελίδη στην Καισάρεια για την περάτωση του σχεδίου της αυτοκέφαλης μικρασιατικής εκκλησίας⁹².

Οί κεμαλικές άρχες άντέδρασαν ευνοϊκά στις άποφάσεις του συμβουλίου της Καισάρειας και πρότειναν στους Καππαδόκες νά λάβουν μέτρα για την είσαγωγή της τουρκικής γλώσσας στη θεία λειτουργία. Το συμβούλιο, όμως, άπάντησε στην κυβέρνηση εξηγώντας ότι μόνο το Ευαγγέλιο μπορούσε νά διαβάζεται στα τουρκικά. Ή όρθόδοξη κοινότητα, ύπογράμμισε το συμβούλιο, δέν είχε ούτε τους κατάλληλους φιλόλογους αλλά ούτε και τις οικονομικές δυνατότητες για τή μετάφραση των ύπόλοιπων εύχων στα τουρκικά. Ώστόσο, άπό τις 7 Ίουλίου, το συμβούλιο εξέδωσε μιá εφημερίδα στην τουρκική γλώσσα, την *Türk Ortodoksluk Sedasi* (Ή Φωνή της Τουρκορθοδοξίας), ή όποία έμφανίστηκε σποραδικά μέχρι τις 8 Άπριλιου του 1923 ύπό την επίβλεψη του εύθυμαϊκού Φιλίππου Τσεκέογλου⁹³.

Στό μεταξύ, ό Προκόπιος Λαζαρίδης, ό μόνος θρησκευτικός ήγέτης που παρέμεινε ελεύθερος (άν και εξόριστος) στην ένδοχώρα, άπηύθυνε έντονη διαμαρτυρία προς το συμβούλιο και κατέκρινε τή λήψη άποφάσεων με βάση την έντολή ενός άπλου ιερέα, του Παπá Εύθύμ. Ό μητροπολίτης χαρακτήρισε τις ενέργειες αυτές ως «παράνομες»⁹⁴. Με τον τρόπο αυτό ό Ίκονίου άργοπορούσε σκόπιμα το ταξίδι του προς την Καισάρεια. Στό δρόμο άπό το Έρζερουμ στην Καισάρεια διέμεινε ένα μήνα στη Σεβάστεια. Ζήτησε με επίσημο έγγραφο άπό τήν κεμαλική κυβέρνηση νά του δοθεί άδεια νά επισκεφθεί τήν Άγκυρα για νά έρθει σέ άμεση έπαφή με τους άρμόδιους και νά έκθέσει τις άπόψεις του σχετικά με το εκκλησιαστικό ζήτημα. Ό Ίκονίου επισήμαινε ότι το συμβούλιο δέν ήταν σέ θέση νά λάβει άποφάσεις κεφαλαιώδους σημασίας, όπως ή δημιουργία Τουρκορθόδοξης Έκκλησίας χειραφετούμενης άπό το Οικουμενικό Πατριαρχείο, χωρίς τή συγκατάθεση των θρησκευτικών άρχηγών της μικρασιατικής όρθόδοξης κοινότητας⁹⁵.

Ή κυβέρνηση φάνηκε σύμφωνη με την έπιθυμία του θρησκευτικού ήγέτη και του παρέσχε κάθε διευκόλυνση για το ταξίδι του στην Άγκυρα. Στην κε-

92. ΥΠΕΞ/Β/35, Άποστ. Άλεξανδρής προς τήν ελληνική άντιπροσωπεία στη Λωζάνη, Άθήνα, 10 Ίανουαρίου 1923. Βλ. επίσης παράρτημα Β΄. Ό Γερβάσιος Σουρμελίδης (1882-1944) γεννήθηκε στην Κρώμη του Πόντου και ήταν άνιψός του γνωστού μητροπολίτη Χαλδεϊάς Γερβάσιου Σουρμελίδη. Μετά τήν ανταλλαγή των πληθυσμών κατέφυγε στην Έλλάδα και τό 1934 διορίστηκε άρχιεπίσκοπος Γρεβενών.

93. ΥΠΕΞ/Β/35, Άπ. Άλεξανδρής προς τήν ελληνική άντιπροσωπεία στη Λωζάνη, Άθήνα, 10 Ίανουαρίου 1923. Σχετικά με τή Φωνή της Τουρκορθοδοξίας βλ. Jaschke (1969), σ. 322, όπου πληροφορεί πώς κυκλοφόρησαν 17 τεύχη που βρίσκονται στη βιβλιοθήκη του Ίδρύματος της Ίστορίας της Τουρκικής Έπανάστασης στην Άγκυρα.

94. Ραφτόπουλος, ό.π., ΚΜΣ/χειρ. 394, 108.

95. Ό.π., σ. 102. Ό Ergene ύποστηρίζει πώς ό Παπá Εύθύμ ήταν αυτός που έφερε τον Ίκονίου σέ άμεση έπαφή με τις άρχες, βλ. Ergene, ό.π., σ. 30.

μαλική πρωτεύουσα ο Προκόπιος, μετά από καθημερινή και επίμονη προσπάθεια, κατάφερε να συναντηθεί με τον Τούρκο ηγέτη Μουσταφά Κεμάλ. Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, ο Προκόπιος ανέφερε τα παράπονά του για τις ταπεινώσεις και κακουχίες που υπέστη στην εξορία. Σχετικά με την εφαρμογή του τουρκικού σχεδίου αυτοκεφάλης εκκλησίας, ο Προκόπιος ζήτησε να απαλλαγεί από κάθε ανάμειξη εξαιτίας της υγείας του. Ο άρχηγος της τουρκικής επανάστασης, όμως, τον επιβεβαίωσε ότι αναλαμβάνοντας τη θρησκευτική ηγεσία του ποιμνίου του, θα προσέφερε μεγάλη έθνική υπηρεσία στους ορθόδοξους της Μ. Ασίας⁹⁶. Μαζί με τον Σεβαστείας Γερβάσιο, που βρισκόταν εξορία στην Άγκυρα, ο Ίκονιού συναντήθηκε και με τον Παπά Εύθυμ και του υπέδειξε να παύσει να επικρίνει το Πατριαρχείο. Επίσης, επικαλούμενος την ιδιότητα του Ιερατικού προϊστάμενου, του συνέστησε να μην ανάμειγνύεται στην επισκοπική δικαιοδοσία⁹⁷.

Ωστόσο, κατά τα τέλη Ίουνίου, η θέση του Ίκονιού έγινε ακόμη πιο δυσχερής. Καθώς η τουρκική κυβέρνηση υιοθέτησε μια πιο επιθετική στάση προς τους Καππαδόκες, ο Ίκονιού συνειδητοποίησε ότι του ήταν πια αδύνατο να επιβραδύνει το ταξίδι του στην Καισάρεια και να αναβάλει τις διαδικασίες για την απόσπαση από το Φανάρι. Στο μεταξύ, στις 30 Ίουνίου, η κυβερνητική εφημερίδα *Hakimiyeti Milliye* συγχάρηκε τον Παπά Εύθυμ για τις προσπάθειές του να «άπαγκιστρώσει τους Τουρκορθόδοξους» από το Πατριαρχείο και προειδοποίησε τους θρησκευτικούς ηγέτες να πάψουν να κωλυσιεργούν κατά της ίδρυσης αυτοκεφάλης Τουρκορθόδοξης Εκκλησίας. Τελικά, ο Ίκονιού και Σεβαστείας αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την Άγκυρα, μετά από υπόδειξη της τουρκικής κυβέρνησης, και έφθασαν στο προάστιο της Καισάρειας Ζιντίντερε (Zencidere) στις 22 Ίουνίου⁹⁸.

Μετά την εγκατάστασή του στην ιστορική μονή του Ιωάννου του Προδρόμου στα Φλαβιανά, ο Προκόπιος, μαζί και με τους βοηθούς του Γερβάσιο και Μελέτιο, υιοθέτησε για μιαν ακόμη φορά τακτική καθυστέρησης της επίλυσης του εκκλησιαστικού ζητήματος. Οι άρχιερείς έλπιζαν πώς, μετά την έκστρατεία που είχε εξαπολύσει το Οικουμενικό Πατριαρχείο στην Εύρωπη έναντι της κεμαλικής καταπίεσης των Έλλήνων Μικρασιατών⁹⁹, η διεθνής κοινή γνώμη θα ανάγκαζε την Άγκυρα να τροποποιήσει τη στάση της προς την ορθό-

96. "Ο.π.", σ. 102.

97. "Ο.π.", σ. 103. Για τη σκληρή στάση του Ίκονιού προς τον Παπά Εύθυμ βλ. Ergene, *δ.π.*, σ. 30-4.

98. Στο προάστιο Ζιντίντερε βρίσκονταν και τα φημισμένα ελληνικά εκπαιδευτήρια (ή μοναδική στη Μ. Ασία Ίερατική Σχολή, το Έθνικό Διδασκαλείο Άρρένων, το Διδασκτήριο και το Διδασκαλείο Θηλέων).

99. *ΕΑ*, 11 Ίουνίου 1922, 253 όπου ο Εύθυμ χαρακτηρίζεται ως «τρομοκρατημένο θύμα και όχι ένας προδότης».

δοξη μειονότητα και έτσι να διευκολύνει τη θέση των πατριαρχικών αντιπροσώπων στην Ανατολή¹⁰⁰. Σύμφωνα με αυτή την τακτική της παρέκκλισης, οι ιεράρχες αγνόησαν το συμβούλιο και αποτάθηκαν στην "Αγκυρα ζητώντας να τους αποσταλεί το ακριβές κεμαλικό σχέδιο για την ίδρυση Τουρκορθόδοξης Έκκλησίας. Το αίτημα των αρχιερέων μετέδωσε στην "Αγκυρα ο Παπά Εύθύμ¹⁰¹.

Είκοσι μέρες αργότερα ένας ανώτερος υπάλληλος της Διεύθυνσης Ορθοκυμάτων του Υπουργείου της Δικαιοσύνης συναντήθηκε στο Μουταλάσκη της Καππαδοκίας με τους αρχιερείς, στους οποίους παρέδωσε τον καταστατικό χάρτη για την ίδρυση Τουρκορθόδοξης Έκκλησίας. Συνάμα, ο Τούρκος απεσταλμένος εξέφρασε τη δυσανεξία της κυβέρνησης για την επιβράδυνση της επίλυσης του καππαδοκικού ζητήματος και τόνισε πως ή στάση των αρχιερέων δεν θα ζημίανε μόνο αυτούς προσωπικά, αλλά και ολόκληρη την ορθόδοξη κοινότητα της Καππαδοκίας. Εάν απόδειξη της καλής θέλησης των αρχιερέων προς το σχέδιο της "Αγκυρας, ο Τούρκος απεσταλμένος απαίτησε από τον Προκόπιο να χειροτονήσει νέο επίσκοπο, χωρίς να ζητήσει την έγκριση του Οικουμενικού Πατριαρχείου¹⁰².

Επιστρέφοντας στην Καισάρεια, οι αρχιερείς επιδόθηκαν στη μελέτη του σχεδίου της "Αγκυρας. Σύντομα, όμως, διαπίστωσαν ότι ο τουρκικός καταστατικός χάρτης δεν περιλάμβανε τα παραδοσιακά προνόμια που απολάμβανε το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Εφαρμόζοντας την κεμαλική αρχή της υποταγής των εκκλησιών στην κοσμική αρχή (*layiklik*), στην περίπτωση των ορθόδοξων το τουρκικό σχέδιο προέβλεπε την προσάρτηση της Τουρκορθόδοξης Έκκλησίας στο Υπουργείο της Δικαιοσύνης. Αντιδρώντας στη μειονεκτική θέση της μελλοντικής εκκλησίας, ο Προκόπιος Λαζαρίδης και ο Γερβάσιος Σουρμελίδης αρνήθηκαν να ευθυγραμμιστούν με τις οδηγίες της κυβέρνησης¹⁰³. Από την άλλη πλευρά, ο Παπά Εύθύμ, με την υποστήριξη του συμβουλίου, και ίσως του Πατάρων, Μελέτιου Χρηστίδη, αγωνίστηκε σκληρά για να επιβάλει τις απόψεις της "Αγκυρας στους Καππαδόκες¹⁰⁴. Έτσι, επιδιώκοντας την εϋνοια των ορθόδοξων, ο δαιμόνιος ιερέας πέτυχε την αποφυλάκιση περίπου 30 Καππαδόκων και την επιστροφή άλλων 1500 εξόριστων στις εστίες τους, ενισχύοντας με τον τρόπο αυτό τη θέση του¹⁰⁵.

Τελικά, στις 17 Ιουλίου του 1922, συνήλθε στο μητροπολιτικό μέγαρο της Καισάρειας το συμβούλιο των Καππαδόκων υπό την προεδρία του επισκόπου Πατάρων. Σύμφωνα με τις πληροφορίες της Φωνής της Τουρκορθοδοξίας,

100. Ραφτόπουλος, *δ.π.*, ΚΜΣ/χειρ. 394, 113 κ.εξ.

101. "Ο.π.

102. "Ο.π.

103. "Ο.π., 116-7. Βλ. επίσης το Ergene, *δ.π.*, 41-2.

104. "Ο.π., 42-3 όπου αναφέρεται στη διένεξη μεταξύ του Γερβάσιου και του Μελέτιου.

105. "Ο.π.

του δημοσιογραφικού ὄργανου τῶν εὐθυμαϊκῶν, τὸ συμβούλιο ἐξέφρασε εὐγνωμοσύνη πρὸς τὸν Μουσταφᾶ Κεμάλ καὶ πρὸς τὴν τουρκικὴ κυβέρνησις, καὶ σύνταξε μιὰ προκήρυξη ἐναντίον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τὴν ὁποία υπέγραψαν οἱ ἀντιπρόσωποι 28 κοινοτήτων¹⁰⁶. Στὸ συνέδριο αὐτὸ τὰ μέλη τοῦ συμβουλίου υπέγραψαν ἐπίσης τὸν καταστατικὸ χάρτη τῆς Τουρκορθόδοξης Ἐκκλησίας¹⁰⁷. Στὴ δευτέρα συνεδρίαση, στίς 23 Ἰουλίου, τὸ συμβούλιο ἀποφάσισε νὰ καθιερώσει σὲ ὅλες τὶς ἐκκλησίες τῆς Καππαδοκίας τὴν ἀνάγνωση τοῦ Εὐαγγελίου στὰ τουρκικά¹⁰⁸. Στίς 13 Αὐγούστου, ἡ Φωνὴ τῆς Τουρκορθοδοξίας γνωστοποίησε ὅτι τὸ συμβούλιο διόρισε τὸν Παπᾶ Εὐθύμ Μέγα Οἰκονόμο μὲ εὐρύτατες ἀρμοδιότητες γιὰ τὴ διευθέτηση τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὴν κυβέρνησις τῆς Ἄγκυρας καὶ τοὺς ὀρθόδοξους τῆς Καππαδοκίας¹⁰⁹. Οἱ ἐξελίξεις αὐτὲς φαίνεται πὼς ἱκανοποίησαν, ὡς ἓνα βαθμὸ, τὴν Ἄγκυρα μὲ ἀποτέλεσμα νὰ σημειωθεῖ κάποια χαλάρωση στίς πιέσεις τῶν κεμαλικῶν ἀρχῶν κατὰ τῶν ὁμογενῶν¹¹⁰.

Ὡστόσο, παρόλο ποὺ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ Αὐγούστου ὁ Ἰκονίου δέχθηκε νὰ ἀναλάβει τὴν προεδρία τοῦ συμβουλίου, ἡ στάσις του παρέμεινε ἀμετάβλητη ὅσο ἀφορᾷ τὸν Εὐθύμ Καραχισαρίδη. Ὅχι μόνον δὲν ἀναγνώρισε τὸ νέο τίτλο τοῦ Παπᾶ Εὐθύμ, ἀλλὰ τὸν κάλεσε νὰ λογοδοτήσει πάνω στὸ θέμα τῶν χρημάτων ποὺ εἶχε εἰσπράξει ἀπὸ τοὺς Καππαδόκιες. Τὸ ποσὸ ἦταν ἀρκετὰ σημαντικὸ καὶ ἔφθανε τὶς 16.000 λίρες¹¹¹. Σχετικὰ μὲ τὸ πατριαρχικὸ ζήτημα, ὁ Ἰκονίου πρότεινε μιὰ ἐναλλακτικὴ λύσις ποὺ θὰ ἐπέτρεπε μὲν στοὺς ἀρχιερεῖς νὰ μὴν ταχθοῦν ἀναφανδὸν κατὰ τοῦ πατριαρχικοῦ θεσμοῦ, ἀλλὰ ταυτόχρονα θὰ ἱκανοποιούσε τὶς ἀπαιτήσεις τῆς κεμαλικῆς κυβέρνησις. Δέχθηκε, λοιπόν, νὰ ἀποκηρύξει τὸν Μελέτιο Μεταξάκη, καὶ ἔχι τὸ Πατριαρχεῖο, ὅπως ζητοῦσε ἀρχικὰ ἡ Ἄγκυρα, γιὰ τὸ λόγο ὅτι ὁ πατριάρχης εἶχε ἀναμειχθεῖ στὴν πολιτικὴ. Ὁ Προκόπιος θεώρησε τὸν ἑαυτὸ του ἀρμόδιο νὰ λάβει μιὰ τέτοια βαρυσήμαντη ἀπόφασις ἐπειδὴ οἱ Καππαδόκιες στίς τουρκοκρατούμενες περιοχὰς δὲν εἶχαν λάβει μέρος στὴν πατριαρχικὴ ἐκλογὴ τοῦ Δεκεμβρίου 1921. Ἐπιπλέον, ἀφοῦ ὁ Μελέτιος Μεταξάκης δὲν ἦταν Τοῦρκος ὑπῆκοος, ἡ ἀνάδειξή του στὸν πατριαρχικὸ θρόνο παραβίαζε τὸν ὀθωμανικὸ νόμο σχετικὰ μὲ τὴν ἐκλογὴ τοῦ ὀρθόδοξου ἐκκλησιαστικοῦ ἡγέτη¹¹².

106. Ὁ Ergene δίνει τὴν ἡμερομηνία 21 Σεπτεμβρίου 1922, Ergene, *ὀ.π.*, 24-6.

107. Μαυρόπουλος, *ὀ.π.*, 283-7.

108. Βλ. Jaschke (1969), σ. 321.

109. Ὅ.π., Ergene, *ὀ.π.*, σ. 49.

110. Ραφτόπουλος, *ὀ.π.*, ΚΜΣ/χειρ. 394, 119-21.

111. ΥΠΕΕ/Β/35, Ἄπ. Ἀλεξανδρῆς πρὸς τὴν ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεῖα στὴ Λωζάνη, Ἀθήνα, 24 Δεκεμβρίου 1922.

112. ΥΠΕΕ/Β/35, Ἄπ. Ἀλεξανδρῆς πρὸς τὴν ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεῖα στὴ Λωζάνη, Ἀθήνα, 10 Ἰανουαρίου 1923. Γιὰ τὸν ὀθωμανικὸ νόμο τοῦ 1856 βλ. George Young, *Cors de Droit Ottoman*, τ. Β', Ὁξφόρδη 1905.

Ἡ Ἄγκυρα, πού ἐπιδίωκε τὴν πλήρη ἀπόσχιση τῶν Καππαδόκων ἀπὸ τὸ Φανάρι, δὲν ἱκανοποιήθηκε μὲ τὴν εἰσήγηση τοῦ Ἰκονίου. Εἰδικά, ἡ ἀπροθυμία τοῦ Ἰκονίου νὰ ἐγκρίνει τὸ τουρκικὸ σχέδιο στὸ σύνολό του δυσχέρανε τὴν προσπάθεια τῆς Ἄγκυρας νὰ πετύχει τὴ διεθνή ἀναγνώριση τῆς Τουρκορθόδοξης Ἐκκλησίας. Οἱ ἄρμοστές τῶν Μεγάλων Δυνάμεων στὴν Κωνσταντινούπολη, στοὺς ὁποίους ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις εἶχε ἤδη ὑποβάλει τὰ πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου τῆς Καισάρειας, δὲν δέχτηκαν νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν ἀνεξαρτητοποίηση τῶν ὀρθόδοξων τῆς Καππαδοκίας ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο¹¹³.

Ἔτσι, μετὰ τὴν κατάρρευση τοῦ μικρασιατικοῦ μετώπου ἡ κυβέρνησις ἀνάενωσε τίς πιέσεις κατὰ τῶν ἀρχιερέων τῆς Καισάρειας. Ἔστειλε, λοιπὸν, στὴν Καισάρεια τὸν ὑφυπουργὸ Δικαιοσύνης Τεφῆκ, ὁ ὁποῖος ὑπέβαλε στὸ συμβούλιο τῶν Καππαδόκων ἔγγραφο τῆς κυβέρνησις ἀπαιτώντας τὴν ἐγκρισὴ του μέσα σὲ ὁκτώ μέρη. Σὲ περίπτωσι ἀρνήσεως ὑπογραφῆς τοῦ ἐγγράφου, δήλωσε ὁ Τεφῆκ, θὰ ἐπακολουθοῦσε νέος διωγμὸς κατὰ τῶν χριστιανῶν τῆς Καππαδοκίας¹¹⁴. Τὸ ἔγγραφο τῆς κυβέρνησις ὄριζε:

- α. τὸν καθαρτισμὸ ἐνῆνα μητροπολιτικῶν περιφερειῶν καὶ τὴν ἀνάδειξη τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐδρῶν Καισάρειας, Ἰκονίου, Ἄγκυρας, Νεοκαισαρείας, Ἀμασειας, Σεβαστείας, Χαλδείας, Φιλαδελφείας, Ἀτταλείας — ἀλλὰ ἀπέκλεισε ρητὰ τὴν ἀναγνώριση τῆς Σμύρνης ὡς μητρόπολης.
- β. τὴν ἄμεση ἐκλογὴ καὶ χειροτονία νέων μητροπολιτῶν, τοὺς ὁποίους θὰ συντηροῦσε ἀποκλειστικὰ ἡ ὀρθόδοξη κοινότητα.
- γ. τὴ σύνταξη κανονισμῶν τοῦ νέου Πατριαρχείου τῆς Ἀνατολῆς, πού διέφεραν ριζικὰ ἀπὸ τοὺς ἐθνικοὺς κανονισμοὺς τῆς ὀθωμανικῆς περιόδου.
- δ. τὴν εἰσαγωγὴ τῆς τουρκικῆς γλώσσας στὶς ὀρθόδοξες ἐκκλησίαι καὶ τῆς τουρκικῆς ἐκπαίδευσης στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα.
- ε. τὴν ἐπίλυση τῶν ζητημάτων γάμου, διαζυγίου, κλπ. σύμφωνα μὲ τοὺς κοσμικοὺς νόμους τῆς τουρκικῆς κυβέρνησις¹¹⁵.

Στὸ μεταξύ, ἡ Διεύθυνση Ὀρησκευμάτων, διαμέσου τοῦ γενικοῦ διοικητῆ τῆς Καισάρειας Μουαμμέρ, ὑπέδειξε στοὺς ἀρχιερεῖς νὰ ἐκλέξουν ἀμέσως ἓνα νέο ἐπίσκοπο, χωρὶς νὰ ἐπιδιώξουν τὴν ἐγκρισὴ τοῦ Πατριαρχείου. Ἐπίσης διατυπώθηκαν ἐπανειλημμένα ὑπαινηγμοὶ ὅτι ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις εὐνοοῦσε τὸ διορισμὸ τοῦ Παπᾶ Εὐθύμ ὡς τρίτου ἐπισκόπου τῆς Καππαδοκίας. Ὁ Προκόπιος, ὅμως, ἀπάντησε πὼς ἀδυνατοῦσε νὰ ὑπογράψει τὸ τουρκικὸ ἔγγραφο καὶ ζήτησε προθεσμία δύο μηνῶν γιὰ νὰ μελετήσῃ τίς προτάσεις τῆς

113. Ραφτόπουλος, ὁ.π., ΚΜΣ/χειρ. 394, 119-21.

114. ΥΠΕΞ/Β/35, Ἄπ. Ἀλεξανδρῆς πρὸς τὴν ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεῖα στὴ Λωζάνη, Ἀθήνα, 24 Δεκεμβρίου 1922.

115. ΥΠΕΞ/Β/35, Ἄπ. Ἀλεξανδρῆς πρὸς τὴν ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεῖα στὴ Λωζάνη, Ἀθήνα, 10 Ἰανουαρίου 1923.

κυβέρνησης και για να άποταθεῖ στις λοιπές ὀρθόδοξες ἐκκλησίες για τὴν ἐξέυρεση κατάλληλων θεολόγων, ὑπογραμμίζοντας συνάμα ὅτι οἱ κανόνες τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας δὲν ἐπέτρεπαν τὴ χειροτονία ἱερέων χωρὶς τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα¹¹⁶, ὥστόσο ἡ ἔγκριση τοῦ ἐγγράφου εἶχε σὲ αὐτὸ τὸ στάδιο μεγάλη σημασία για τὴν Ἀγκυρα, ἐφόσον θὰ ἔδινε τὴ δυνατότητα στοὺς Τούρκους νὰ ἰσχυριστοῦν ἐνώπιον τῶν ξένων ἀρμοστῶν στὴν Τουρκία ὅτι τὸ τουρκορθόδοξο κίνημα ἀπολάμβανε ὄχι μόνο τῆς ὑποστήριξης τῶν Καππαδόκων, ἀλλὰ ἀκόμη και τῶν ὀρθοδόξων ἀρχιερέων τῆς Ἀνατολῆς. Ἦταν, λοιπόν, εὐνόητο ὅτι ἡ Ἀγκυρα θὰ ἀντιδρούσε κατὰ τῆς στάσης τοῦ Προκοπίου. Σὲ ἀντίποινα ὁ Προκόπιος, μαζί με τὸ βοηθὸ του Γερβάσιο, μεταφέρθηκαν ἀπὸ τὸ προάστιο Ζιντζίντερε στὴ μητρόπολη τῆς Καισάρειας, ὅπου τέθηκαν ὑπὸ αὐστηρὴ παρακολούθηση. Ὁ διοικητὴς Μουαμμερ κάλεσε, ἐπίσης, τὸ συμβούλιο τῆς Καππαδοκίας και ἐπισήμανε τις ὀδυνηρὲς συνέπειες ποὺ θὰ ἐπέφερε στοὺς ὀρθόδοξους ἡ τακτικὴ τῆς καλυσιεργίας τῶν ἀρχιερέων. Τὰ μέλη τοῦ συμβουλίου τρομοκρατήθηκαν και σχηματίζοντας μιὰ ἐπιτροπὴ παρουσιάστηκαν στὸν Προκόπιο στις ἀρχὲς τοῦ Ὀκτωβρίου. Ζήτησαν ἀπὸ τὸ μητροπολιτὴ νὰ δώσει τέλος στὴν τακτικὴ τῶν παρεκλύσεων και νὰ εὐθυγραμμιστεῖ με τις ἀπαιτήσεις τῆς κυβέρνησης. Ὑπενθυμίζοντας ὅτι ἡ Ἀγκυρα εἶχε ἤδη δηλώσει πῶς θὰ ἐπαναλάμβανε τὴ δίωξη τῶν ὁμογενῶν, ἐφόσον καθυστεροῦνταν ἡ λήψη τῆς κυβερνητικῆς διαταγῆς, οἱ ἀντιπρόσωποι ζήτησαν ἐπίμονα για μιὰν ἀκόμη φορὰ ἀπὸ τὸν Προκόπιο νὰ ταχθεῖ ἀπροκάλυπτα ὑπὲρ τῆς Τουρκορθόδοξης Ἐκκλησίας. Στὸ μεταξύ, ὀργανώθηκαν ὀγκώδεις διαδηλώσεις ἔξω ἀπὸ τὸ μητροπολιτικὸ μέγαρο και συνέστησαν τὴν ὑποχώρηση τῶν ἀρχιερέων στὸ ἐκκλησιαστικὸ ζήτημα. Ἡ πολιορκία τῆς μητρόπολης ἀπὸ τὸ λαϊκὸ στοιχεῖο συνεχίστηκε για δέκα μέρες, ἀναγκάζοντας τελικὰ τοὺς ἀρχιερεῖς νὰ συγκαλέσουν μιὰ ἔκτακτη συνεδρίαση¹¹⁷.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, με πρωτοστάτες τοὺς συνεργάτες τοῦ Παπᾶ Εὐθύμ, Σταμάτη Ζιχνῆ και Φίλιππο Τσεκέογλου (Νικολαΐδη), τὸ συμβούλιο τῆς Καισάρειας ἀποφάσισε νὰ ἐκλέξει 53 πρόσωπα ποὺ θὰ ἀντιπροσώπευαν τις ὀρθόδοξες κοινότητες τῆς Καππαδοκίας ὅπως και τὴν ἴδρυση ἐνὸς ὀκταμελοῦς ἀνώτατου συμβουλίου τῆς νέας σχισματικῆς ἐκκλησίας ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ Προκοπίου. Ἡ Φωνὴ τῆς Τουρκορθοδοξίας δημοσίευσε στις 7 Ὀκτωβρίου τὸ πρωτόκολλο τῶν ἐκλογῶν¹¹⁸.

Ἡ ἐπιδείνωση τῶν σχέσεων μεταξύ τοῦ Προκοπίου και τοῦ συμβουλίου συνεχίστηκε καθὼς ὁ Ἰκονίου παρέμεινε ἀνένδοτος χαρακτηρίζοντας τις ἐnergίες τῶν λαϊκῶν παραγόντων ὡς ἀπαράδεκτες και ὡς πρωτοφανεῖς στὴν

116. Ὁ.π.

117. Ὁ.π. Για τὴν ὑποκίνηση τῶν Καππαδόκων κατὰ τοῦ Ἰκονίου βλ. Ραφτόπουλος, ὁ.π., ΚΜΣ/χειρ. 394, 135 κ.ἐξ.

118. Jaschke (1969), σ. 321.

ιστορία τῆς Ὁρθοδοξίας¹¹⁹. Προφανῶς, ὁ Προκόπιος ἀντιλαμβάνονταν ὅτι οἱ ἐνδοκοινοτικές διαμάχες ἦταν μιὰ ἐνδειξη τοῦ πανικοῦ τῶν Καππαδόκων, οἱ ὅποιοι προσπαθοῦσαν μὲ κάθε τρόπο νὰ προλάβουν τὴν ἐπανάληψη τῶν διωγμῶν κατὰ τῶν ὁμογενῶν. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, γινώριζε ἐπίσης ὅτι ἡ ἀνακήρυξη αὐτοκέφαλῆς Τουρκορθόδοξης Ἐκκλησίας ὑπὸ τὸν ἐλεγκο τῆς τουρκικῆς κυβέρνησης δὲν θὰ ἦταν μόνο μιὰ πράξη σχισματικῆ, ἀλλὰ θὰ ἐπέφερε οὐσιώδη ἀποδυνάμωση τῆς Ὁρθοδοξίας στὴν Ἀνατολή. Γι' αὐτό, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ συμβούλου του Παύλου Φραγκόπουλου (1877-1940), προσπάθησε νὰ βρεῖ μιὰ μέση λύση στὸ ὄξυ αὐτὸ πρόβλημα.

Ἔτσι, ὁ Προκόπιος ἀποπειράθηκε, ἀφενός, νὰ δώσει στὴν κυβέρνηση χειροπιαστὲς ἐνδείξεις ὅτι προσπαθοῦσε νὰ ἐπιλύσει τὸ ἐκκλησιαστικὸ ζήτημα καί, ἀφετέρου, νὰ ἐμποδίσαι τὴν ὀριστικὴ διάσπαση τῶν Καππαδόκων ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Μὲ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἐνέκρινε, στὶς 18 Ἰανουαρίου 1923, τὸ τουρκικὸ ἔγγραφο γιὰ τὴν ἀνακήρυξη αὐτοκέφαλου Πατριαρχείου τὸ ὁποῖο ἐπικυρώθηκε ἀπὸ τὸ συμβούλιο τῆς Καισάρειας. Ἐπιπλέον, τὸ συμβούλιο ἀνάδειξε τὸν Προκόπιον πατριάρχη τῆς αὐτοκέφαλῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἀπένευμε τὸν τίτλο τοῦ μητροπολίτη Καισάρειας, ἐνῶ ὁ ἐπίσκοπος Σεβαστείας Γερβάσιος ἐκλέχτηκε μητροπολίτης Πόντου καὶ ὁ Πατάρων Μελέτιος μητροπολίτης Ἰκονίου¹²⁰. Ὁ Προκόπιος, βάσει τῶν νέων ἀρμοδιότητων του ὡς πατριάρχης τῶν Τουρκορθόδοξων, διόρισε τὸν ἡγούμενον τῆς μονῆς τῶν Ταξιαρχῶν ἀρχιεπίσκοπο Ἀγκύρας, σὲ ἀντικατάσταση τοῦ μητροπολίτη Ἀγκύρας Γερβάσιου, ὁ ὁποῖος βρισκόταν στὴν Κωνσταντινούπολη¹²¹. Παρὰ τὴν ὑποχώρηση αὐτή, ὁ Προκόπιος τάχθηκε κατὰ τῆς ἀπονομῆς ἀξιώματος ἀρχιεροσύνης στὸν Παπὰ Εὐθύμ, ὁ ὁποῖος παρέμεινε ἀπλὸς ἱερέας. Μετὰ ἀπὸ τὴν ἐκλογή τοῦ Κωνσταντίνου, οἱ τρεῖς ἀρχιερεῖς ἐπέστρεψαν στὸ Ζιντζίντερε καὶ διέκοψαν κάθε ἐπικοινωνία μὲ τὸν Παπὰ Εὐθύμ, δηλώνοντας ὅτι δὲν εἶχαν πιά ἀνάγκη τῶν ὑπη-

119. Στις 2 Νοεμβρίου, ὁ Προκόπιος, ἐξαιτίας τῶν ἐκδηλώσεων ἐναντίου του, ἀναγκάστηκε νὰ ἐγκαταλείπει κρυφὰ τὴ μητρόπολη καὶ νὰ ἐγκατασταθεῖ γιὰ ἕνα χρονικὸ διάστημα στὴν οἰκία τοῦ ὁμογενῆ Μποντοσάκη Τερζόγλου (Ραφτόπουλου), βλ. Ραφτόπουλος, ὁ.π., ΚΜΣ/χειρ. 394, 153.

120. ΥΠΕΞ/Β/35, Ἄπ. Ἀλεξάνδρης πρὸς τὴν ἐλληνικὴ ἀντιπροσωπεία στὴ Λαζάνη, Ἀθήνα, 7 Ἰανουαρίου 1923. Βλ. ἐπίσης *The Times*, 7 Φεβρουαρίου 1923. Σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ Jaschke, *Kurtuluş*, σ. 198, τὸ συμβούλιο, στὶς 4 Ὀκτωβρίου 1922, εἶχε ἀναδείξει τὸν Προκόπιον πληρεξούσιον πατριάρχη (*Patrik Vekili*) τῆς Τουρκορθόδοξης Ἐκκλησίας.

121. Κωνσταντῖνος Παπαδόπουλος (1859-1933). Μὲ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν ὁ Κωνσταντῖνος ἐγκατέλειπε τὴν Ἀγκυρὰ τὸν Αὐγούστο τοῦ 1924 καὶ ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἑλλάδα. Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο δὲν ἀμφισβήτησε τὴ χειροτονία του, ἀλλὰ περιορίστηκε μόνο νὰ ὑποβιβάσει τὸν τίτλο του ἀπὸ Ἀγκύρας σὲ Ἀμφίπολης. Στὴν ἐκλογή τοῦ Κωνσταντίνου ἀναφέρεται ἡ *Φωνὴ τῆς Τουρκορθόδοξίας* στὶς 20 Ἰανουαρίου τοῦ 1923, Jaschke (1969), σ. 321.

ρσιών του. Νωρίτερα, στις 30 Δεκεμβρίου του 1922, η *Φωνή τής Τουρκορθοδοξίας* είχε ανακοινώσει την απόφαση του συνεδρίου τής Καισάρειας για την επαναλειτουργία τής Ιερατικής σχολής στη μονή του 'Ιωάννου του Προδρόμου Φλαβιανών (Ζιντζίντερε). Γλώσσα τής εκπαίδευσης θα ήταν η τουρκική¹²².

Μετά τη χειροτονία του Κωνσταντίνου, η τουρκική κυβέρνηση φαίνεται ότι ικανοποιήθηκε με τη στάση των αρχιερέων και θεώρησε πως η χειραφέτηση των Καππαδόκων από το Πατριαρχείο είχε επιτευχθεί. Έξάλλου, μετά την κατάρρευση του ελληνικού μετώπου στην 'Ιωνία, οι ελληνικές κοινότητες τής Καππαδοκίας δεν παρουσίαζαν πια κίνδυνο για την επιβίωση του τουρκικού έθνους. Κατά συνέπεια, η κυβέρνηση τής Άγκυρας έχασε κάθε ενδιαφέρον για το μέλλον τής Τουρκορθόδοξης 'Εκκλησίας και το συμβούλιο τής Καισάρειας περιήλθε σε πλήρη αφάνεια¹²³. Στο μεταξύ, ο Παπά Εύθυμ είχε εγκαταλείψει την Καισάρεια και εγκαταστάθηκε στην κεμαλική πρωτεύουσα¹²⁴.

Σε όλοκληρο αυτό το διάστημα, το Φανάρι δεν έπαψε να ασχολείται με το εκκλησιαστικό ζήτημα των Καππαδόκων. Έχοντας υπόψη πως οι αρχιερείς εξαναγκάστηκαν από την τουρκική κυβέρνηση και τον υπέρμαχο τής Τουρκορθόδοξίας Παπά Εύθυμ να ταυτιστούν με τη στασιαστική κίνηση κατά του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ο πατριάρχης Μελέτιος Μεταξάκης δεν έλαβε πειθαρχικά μέτρα έναντι του Προκοπίου. Επιπλέον, στις αρχές του Φεβρουαρίου του 1923, ο Μελέτιος φάνηκε πρόθυμος να κάνει όρισμένες παραχωρήσεις προς την καππαδοκική εκκλησία. Πρότεινε, λοιπόν, να ιδρυθεί, σύμφωνα με τους ιερούς κανόνες, μια αυτόνομη εκκλησιαστική επαρχία στην Καππαδοκία, τής οποίας λειτουργική γλώσσα θα ήταν τα τουρκικά. Το καθεστώς τής νέας εκκλησίας θα στηριζόταν στο αλβανικό πρότυπο, σύμφωνα με το οποίο οι Άλβανοι ορθόδοξοι είχαν αποκτήσει ειδική αλβανόφωνη αυτόνομη εκκλησία. Πάντως, ο Μελέτιος υπογράμμισε ότι η αυτόνομη εκκλησιαστική επαρχία τής Καππαδοκίας δεν θα είχε αυτοκέφαλο χαρακτήρα και θα παρέμενε πιστή στην κεφαλή τής 'Ορθοδοξίας, το Οικουμενικό Πατριαρχείο¹²⁵.

Παρά την παραχώρηση αυτή, ο Προκόπιος φαίνεται ότι είχε απογοητευθεί από τη γενική συμπεριφορά του Μελέτιου σχετικά με το καππαδοκικό ζήτημα. Με εξαίρεση τον πρώην μητροπολίτη Νεοκαισαρείας Άμβρόσιο Σταυριανό (1857-1931), η βενιζελική ήγεςία του Πατριαρχείου φαίνεται ότι υιοθέτησε

122. "Ο.π.

123. "Αν και αρχικά είχε ανακοινωθεί πως το συμβούλιο θα συνεδρίαζε κάθε Κυριακή, τελικά έλαβαν χώρα μόνο δικά συνεδριάσεις (στις 23 και 30 'Ιουλίου, 13, 20 και 27 Αυγούστου, στις 3 και 17 Σεπτεμβρίου και στις 4 'Οκτωβρίου του 1922). βλ. Jaschke (1969), σ. 322.

124. Μαρτυρία 'Ιωάννη Παπαδόπουλου, Κεσκίν Μαντέν, ΚΜΣ/ΙΒ'.

125. Συνέντευξη του Μελέτιου προς τον ανταποκριτή τής *Times* του Λονδίνου, που δημοσιεύτηκε στις 7 Φεβρουαρίου του 1923.

μιάν αποδοκιμαστική στάση προς τὸν Προκόπιο κατηγορώντας τον γιὰ ἐνδοτικότητα πρὸς τὶς κεμαλικὲς ἀρχὲς στὸ ἐκκλησιαστικὸ θέμα. Γι' αὐτὸν τὸ λόγο ὁ Προκόπιος θεώρησε τὸν ἑαυτὸ του παραγκωνισμένο ἀπὸ τὸ Φανάρι καὶ διαμαρτυροῦταν ὅτι ἀφέθηκε ὀλομόναχος, μὲ μόνους συμβούλους τοὺς ἀρχιερεῖς Γερβάσιο καὶ Μελέτιο, σὲ αὐτὴ τὴν κρίσιμη καμπὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Καππαδοκίας. Ἀπογοητευμένος καὶ ἀποκαρδιωμένος, ὁ Προκόπιος Λαζαρίδης πέθανε στὶς 30 Μαρτίου τοῦ 1923¹²⁶. Ἡ κηδεῖα του τελέσθηκε στὸ μητροπολιτικὸ καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Καισάρειας καὶ μὲ τὴν ἄδεια τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν θάφτηκε στὸν τάφο τοῦ γνωστοῦ μητροπολίτη Καισάρειας Εὐστάθιου Κλεόβουλου.

Παρ' ὅλες τὶς ἀντιξοότητες, ὁ Προκόπιος Λαζαρίδης διαδραμάτισε ἕναν ἀξιόλογο ἐθνικὸ ρόλο κατὰ τὴ δύσκολη περίοδο τοῦ 1920-1923. Μὲ σπάνια διπλωματικὴ εὐστροφία, ὁ Ἰκονίου πέτυχε ἀφενὸς νὰ ἐπιβραδύνει τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ τουρκορθόδοξου σχεδίου καὶ ἀφετέρου νὰ διασώσει τοὺς Ἑλληνοκαππαδόκες ἀπὸ ἄπειρες ταλαιπωρίες. Ἐπιπλέον, ὁ Προκόπιος πέτυχε νὰ περιορίσει τὶς ἐθνικὰ ἐπιζημιές ἐνέργειες τοῦ Παπᾶ Εὐθύμ, ὁ ὁποῖος προσπάθησε νὰ ἐφαρμόσει τὶς λαϊκιστικὲς ἐθνικιστικὲς ἀρχὲς τοῦ κεμαλισμοῦ πάνω στὴν ἑλληνοκαππαδοκικὴ κοινότητα, ἐγκαθιδρύοντας μιὰ τουρκικὴ «ἐθνικὴ ἐκκλησία» (*milli kilise*) στὴν Καισάρεια. Ἐξᾴλλου, ὁ παντοιοτρόπως ταλαιπωρηθεὶς Προκόπιος δὲν ἐνέδωσε στὶς τουρκικὲς πιέσεις καὶ ἀρνήθηκε νὰ διορίσει τὸν Παπᾶ Εὐθύμ σὲ ἐπισκοπικὸ ἀξίωμα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ περιορίσει σημαντικὰ τὴν ἐπιρροή τοῦ κεμαλικοῦ ἱερέα πάνω στοὺς ὀρθόδοξους τῆς Καππαδοκίας. Υἱοθετώντας, ἀνάλογα μὲ τὶς περιστάσεις, ἄλλοτε ὑποχωρητικὴ καὶ ἄλλοτε ἀνένδοτη στάση, ὁ Προκόπιος ἀναδείχτηκε ἀντάξιος συνεχιστῆς τῆς πατροπαράδοτης φαναριώτικης διπλωματίας.

Οἱ Καππαδόκες καὶ ἡ ἀνταλλαγὴ πληθυσμῶν

Παρόλο ποὺ οἱ Καππαδόκες ἔμειναν χωρὶς ἐθνικὸ καὶ ἐκκλησιαστικὸ ἡγέτη, δὲν φάνηκαν διατεθειμένοι νὰ ἐγκαταλείψουν τὶς ἐστίες τους μετὰ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφή. Οὐτε καὶ οἱ τουρκικὲς ἀρχὲς τοὺς ἀνάγκασαν νὰ ἀποχωρήσουν ἀπὸ τὴν Καππαδοκία. Ἔτσι, οἱ ἐπίσκοποι Γερβάσιος Σουρμελίδης καὶ Μελέτιος Χρηστίδης παρέμειναν στὸ μοναστήρι τοῦ Ἰωάννου Προδρόμου στὸ Ζιντζίντερε, ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος Παπαδόπουλος καὶ ὁ Παπᾶ Εὐθύμ ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ἀγκυρα. Μαζὶ μὲ τοὺς Κωνσταντινουπολίτες¹²⁷, λοιπόν, οἱ

126. Τὸ θάνατο τοῦ Προκόπιου γνωστοποίησε ἡ *Φωνὴ τῆς Τουρκορθοδοξίας* στὶς 8 Ἀπριλίου τοῦ 1923, βλ. Jaschke (1969), σ. 322. Ὁ Μαυρόπουλος γράφει πὼς ὁ Προκόπιος πέθανε στὶς 12/25 Μαρτίου τοῦ 1923, βλ. Μαυρόπουλος, *δ.π.*, 292-3.

127. Ἀπὸ τὸν Νοέμβριο τοῦ 1918 ὡς τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1923, ἡ ὀθωμανικὴ πρωτεύουσα βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὴ στρατιωτικὴ διοίκηση τῶν δυνάμεων τῆς Ἀντάντ μὲ ἀποτέλεσμα

Καππαδόκιες αποτελούσαν μοναδική εξαίρεση, εφόσον οι έλληνικές κοινότητες τής δυτικής Μ. 'Ασίας, του Πόντου και τής 'Ανατολικής Θράκης είχαν ήδη διωχτεί από τις πατροπαράδοτες έστιές τους μετά από άλλεπάλληλες βιαιοπραγίες, σφαγές και διωγμούς που ακολούθησαν την κατάρρευση του ελληνικού μετώπου στην 'Ιωνία.

Ειδικά για την περίπτωση των τουρκόφωνων Καππαδόκων υπήρχε μεγάλη κατανόηση ανάμεσα στους κεμαλικούς κύκλους και άρκετοι Τούρκοι έθνικιστές τάχθηκαν κατά του έκπατρισμού των ορθοδόξων τής ένδοχώρας¹²⁸. Στις 11 Φεβρουαρίου του 1923, ό στενός συνεργάτης του Παπᾶ Εύθυμ Σταματίτης Ζιχνῆ Πουλύγλου δημοσίευσε ένα έκτενές άρθρο στη *Φωνή τής Τουρκορθοδοσίας*, ύποστηρίζοντας ότι τὰ μέλη τής Τουρκορθόδοξης 'Εκκλησίας είχαν επανειλημμένα αποδείξει την άφοσίωσή τους στο τουρκικό έθνος και δὲν έπρεπε νὰ έκτοπιστούν¹²⁹.

'Επιπλέον, κατά τή διάρκεια των διαπραγματεύσεων στη συνδιάσκεψη τής

νά διασωθεί ή μεγάλη ελληνική κοινότητα τής Πόλης από την όργη των Τούρκων έθνικιστών τον Αύγουστο/Σεπτέμβριο του 1922· για λεπτομέρειες βλ. τὸ δικό μου, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations*, σ. 77 κ.έξ.

128. Στις 12 'Απριλίου του 1928, σὲ μιὰ συνέντευξή του μετὸ γνωστὸ Τούρκο έθνικιστὴ Χαμαντουλλάχ Σουπχῆ (Hamdullah Suphi Tanrıöñ), πρόεδρο του έθνικιστικὸυ κινήματος «Οι Τουρκικὲς 'Εστιές» (*Türk Ocakları*), ό Βρετανὸς πρεσβευτὴς στὴν Τουρκία ἀναφέθηκε στους τουρκόφωνους έλληνορθόδοξους χριστιανὸς τής κεντρικῆς 'Ανατολῆς (*The Turcophon Greek Orthodox Christians of Anatolia*). Κατὰ τή διάρκεια τής συνέντευξης, ό Σουπχῆ ύποστήριξε ότι, παρὰ τὸ γεγονός ότι οι πληθυσμοί αὐτοί ἀνήκαν στὴν έλληνορθόδοξη θρησκεία, είχαν γνήσια τουρκικὴ καταγωγή και προσηλυτίστηκαν στὴ χριστιανικὴ θρησκεία τὴν ἐποχὴ τής Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Συνεχίζοντας, ό Τούρκος ἡγέτης ύποστήριξε πὸς οι Καραμανλῆδες ἀποτελοῦσαν τὴν «πὺ ἀμιγρὴ τουρκικὴ ομάδα τής 'Ανατολῆς» (*the purest blooded Turkish group in Anatolia*) και τόνισε πὸς δὲν είχαν «διαφθαρεῖ ἀπὸ τὴν ελληνικὴ προπαγάνδα» (*uncontaminated by Hellenic propaganda*). Οι Καραμανλῆδες, ἰσχυρίστηκε ό Σουπχῆ, παρέμειναν πιστοί στὴν Τουρκία ἀκόμα και κατὰ τὴ διάρκεια του μικροασιατικοῦ πολέμου. 'Ωστόσο, ή θέση τους στὴ Νέα Τουρκία ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὴν «προδοσία των ὁμοθρήσκων τους», με ἀποτέλεσμα νὰ συμπεριληφθοῦν στὴν ἀντάλλαγή των πληθυσμῶν. 'Ο Σουπχῆ ἀποκάλυψε πὸς είχε ταχθεῖ ἔντονα κατὰ (*strongly opposed*) του έκτοπισμοῦ των Καραμανλῆδων, ἀν και τελικὰ ή ἀποψή του ἀπορρίφθηκε. 'Ετσι, ή Τουρκία ἔχασε «χιλιάδες ἀπὸ τους πὺ γνήσιους τουρκόφωνους πληθυσμὸς τής 'Ανατολῆς» (*thousands of the best Turkish speaking elements in Anatolia*) με ἀντάλλαγμα τους πὺ ἀήμεντους Τουρκοκρῆτες, οι ὁποιοί «ἦταν 'Ελληνες στὰ πάντα ἐκτὸς ἀπὸ τὴ θρησκεία» (*who were Greek in everything but religion*). 'Αν και συμφώνησε πὸς ή διατήρηση των τουρκόφωνων ορθοδόξων στὴν 'Ανατολὴ θὰ ἀποτελοῦσε ἕνα «διαρκὴ στόχο για τὴν ελληνικὴ προπαγάνδα» (*a perpetual target of Greek propaganda*), ό Σουπχῆ δὲν ἔπαψε νὰ θεωρεῖ τὸν έκπατρισμὸ των Καραμανλῆδων σὰν «ἕνα λάθος πρώτου μεγέθους» (*a mistake of first magnitude*), FO/371/13096/E2118, Knox πρὸς Chamberlain, 'Αγκυρα, 13 'Απριλίου 1928.

129. Jaschke (1969), σ. 322.

Λωζάνης, ή τουρκική αντιπροσωπεία έδωσε την έντύπωση πώς ή ίκανοποίηση τής τουρκικής απαίτησης για την απομάκρυνση του Οικουμενικού Πατριαρχείου από την Τουρκία θα αποτελούσε προϋπόθεση για σημαντικές παραχωρήσεις ειδικά στο θέμα των Έλλήνων τής Κωνσταντινούπολης και τής Καππαδοκίας¹³⁰. Στις 13 Δεκεμβρίου, όταν ή συνδιάσκεψη συζήτησε το θέμα των Καππαδόκων, ο Τούρκος αντιπρόσωπος Ίσμετ έπεσήμανε ότι ή Τουρκία δέν έκανε καμιά διάκριση ανάμεσα στους μουσουλμάνους και όρθόδοξους Τούρκους τής Ανατολής και έπιβεβαίωσε ότι οι τουρκόφωνοι χριστιανοί ποτέ δέν ζήτησαν ιδιαίτερη μεταχείριση¹³¹. Ο Βενιζέλος συμφώνησε με τον Ίσμετ και δήλωσε ότι ή Ελλάδα δεχόταν την απαραιτητή των 50.000 τουρκόφωνων όρθόδοξων στην Ανατολή¹³².

Όταν, όμως, στις 10 Ίανουαρίου του 1923, ή συνδιάσκεψη υιοθέτησε μιá συμβατική λύση με την όποια το Πατριαρχείο θα διατηρείτο στην ιστορική του έδρα στο Φανάρι, αλλά με αυστηρά περιορισμένες άρμοδιότητες¹³³, ή κυβέρνηση τής Αγκυρας σκλήρυνε τή στάση της στο θέμα των ελληνικών πληθυσμών στην Ανατολή. Τελικά, ή άποψη των άκρικών κεμαλικών πώς ή διατήρηση όρθόδοξων πληθυσμών στη Μ. Ασία θα έδινε την ευκαιρία στο Πατριαρχείο να έπηρεάσει τους τουρκόφωνους Καππαδόκες, έπικράτησε στην Αγκυρα. Γι' αυτόν το λόγο ή τουρκική κυβέρνηση απαίτησε τή συμπερίληψη των Καππαδόκων στη σύμβαση τής υποχρεωτικής ανταλλαγής των ελληνοτουρκικών πληθυσμών που υπογράφτηκε στη Λωζάνη στις 30 Ίανουαρίου του 1923 από τους αντιπροσώπους τής Ελλάδας και τής Τουρκίας¹³⁴.

Τό 1923 και 1924, οι καππαδοκικές κοινότητες τής ένδοχώρας μεταφέρθηκαν διαμέσου τής Μερσίνης στην Ελλάδα. Στόν Σεβαστείας Γερβάσιο Σουρμελίδη ανάτέθηκε ή συγκέντρωση και μεταφορά των εκκλησιαστικών και πολιτιστικών κειμηλίων των Καππαδόκων που τά μετέφερε στην Ελλάδα τόν Οκτώβριο του 1923 και τά παρέδωσε στις άρμόδιες ελληνικές άρχές στόν Πειραιά¹³⁵. Αργότερα, τόν Αύγουστο του 1924, ό Πατάρων Μελέτιος μαζί με

130. Βλ. το δικό μου, «Η Συνδιάσκεψη τής Λωζάνης, 1922-1923. Η διεύθυνση του θέματος του Οικουμενικού Πατριαρχείου και των Έλλήνων τής Κωνσταντινούπολης», *Δελτίον τής Ιστορικής και Έθνολογικής Έταιρείας Ελλάδος*, 24 (1981), σ. 174-98.

131. Για τά πρακτικά τής συνδιάσκεψης τής Λωζάνης βλ. Great Britain, *Parliamentary Papers, Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922-1923, Records of Proceedings and Draft Terms of Peace*, Turkey No. 1, Cmd 1814, σ. 208.

132. *Ο.π.*, σ. 224· Psomiades, *δ.π.*, σ. 51-3.

133. Αλεξανδρής, «Συνδιάσκεψη Λωζάνης», σ. 185.

134. Για τή σύμβαση ατή βλ. Great Britain, *Treaty Series*, 16: *Treaty of Lausanne*, Cmd 1929, XXV, 24 Ίουλίου 1923.

135. Για τό θέμα τής ανταλλαγής των πληθυσμών βλ. Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact on Greece*, The Hague 1962· Stephen

άλλους ανταλλαξιμους ομογενεις εφθασε στην 'Ελλάδα. Την 'Ιδια εποχη εγρα-
 τελειψε την "Αγκυρα και ο νεοεκλεγεις επίσκοπος Κωνσταντινους Παπαδό-
 πουλος που ηρθε στην 'Ελλάδα διαμέσου Κωνσταντινούπολης.

"Ετσι, με την τελικη εξωση των ορθοδόξων τῆς Καππαδοκίας, μετά την
 επιμονη τῆς τουρκικῆς αντιπροσωπειας στη Λωζάνη, ἡ θεωρία οτι οι τουρκό-
 φωνοι χριστιανοι τῆς κεντρικῆς Μ. 'Ασίας ἦταν γνήσιοι Τούρκοι στην κατα-
 γωγη ἔχασε κάθε κύρος. 'Η στάση αὐτῆ ἔδωσε πρόσθετη ισχύ στην επιχειρη-
 ματολογία του Φαναρίου πῶς ἡ τουρκορθόδοξη ιδέα δὲν ἦταν τίποτε περισσό-
 τερο ἀπὸ ἓνα κεμαλικὸ τέχνασμα με στόχο την ὑπόσκαψη του πατριαρχικοῦ
 κύρους στην 'Ανατολή και την ὑποχρεωτικη ἀπόσπαση τῶ ορθοδόξων Μι-
 κρασιατῶν ἀπὸ τοὺς κόλπους του 'Ελληνισμοῦ κατὰ την κρίσιμη γιά την Τουρ-
 κία περίοδο μεταξύ του 1921 και του 1923. Μάταια ὁ Παπὰ Εὐθὺμ και οἱ
 στενοὶ συνεργάτες του προσπάθησαν νὰ πείσουν την κυβερνηση τῆς "Αγκυρας
 νὰ κάνει διάκριση ἀνάμεσα στους ἑλληνορθόδοξους και τοὺς τουρκόφωνους
 ορθόδοξους και νὰ ἐξαίρεισει ἀπὸ την ἀνταλλαγή των πληθυσμῶν αὐτοὺς που
 εἶχαν προσχωρήσει στὸ τουρκορθόδοξο κίνημα¹³⁶.

Προφανῶς ἡ "Αγκυρα γνώριζε οτι ἂν και πολλοὶ Καππαδόκες ἀναγκάστη-
 καν νὰ συνεργαστοῦν με τὸ Παπὰ Εὐθὺμ Καραχισαρίδη κατὰ τὴ διάρκεια του
 μικρασιατικοῦ πολέμου, πολλὸ λίγοι εἶχαν πεισθεῖ πῶς ἦταν ἀπόγονοι τῶν Σελ-
 τζουκιδῶν Τούρκων. Τὴν ἀποψη τῆς μεγάλης πλειονότητος τῶν Καππαδόκων
 ἐξέφρασε πολλὸ ἐπιγραμματικὰ ὁ Μικρασιάτης 'Εμμανουὴλ Τσαλικογλου:

Ladas, *The Exchange of Minorities, Bulgaria, Greece and Turkey*, Νέα 'Υόρκη 1932.
 Στὸ βιβλίο του Mustapha Kemal ou L'Orient en Marche, Παρίσι 1929, σ. 235, ὁ ὑπο-
 στηρικτῆς του Κεμαλισμοῦ Paul Gentizon γράφει τὰ ἀκόλουθα γιά τοὺς Καππαδόκες:

«Le départ des derniers 150 mille Grecs anatoliens qui venaient de Césarée, Nigde, Yozgad, Diarbekir, fut d'autant plus tragique qu'il signifiait l'abandon de l'un des plus vieux foyers en christianisme, la Cappadoce. Après une dernière messe, les fidèles, groupés autour de leur prêtre, dirent un dernier et émouvant adieu à leurs églises, dont quelques-unes taillées dans le roc remontent aux premiers âges de l'époque chrétienne. Tous les objets de culte et ornements de quelque valeur, comme les vieilles icônes et les plus belles boiseries des iconostases, purent être emportés par les émigrés. Certains trésors de monastère, comme celui de Taxiarchi, comprenant de vieux Évangiles enluminés, des calices en or, des mitres serties de pierres précieuses et dont seul l'hygoumène connaissait la cachette, prirent également le chemin de l'Hellade. Et, seules désormais, des nefes vides et désolées attestent en plein Islam qu'en ces contrées pendant plus de vingt siècles, habiterent des populations communiant dans la foi du Christ».

136. Μέχρι τὰ τέλη Σεπτεμβρίου του 1923 ὁ Παπὰ Εὐθὺμ συνέχισε νὰ κάνει διαβήματα
 γιά την ἐξαίρεση τῶν Καππαδόκων τῆς Καισάρειας και του 'Ικονίου γιά νὰ πετύχει την ἐπι-
 βίωση τῆς Τουρκορθοδοξίας στη Μ. 'Ασία. 'Ὡστόσο, οἱ προσπάθειες αὐτῆς δὲν καρποφόρη-
 σαν· βλ. 'Ημερησία Νέα (Κωνσταντινούπολη), 26 Σεπτεμβρίου 1923 και Προδόδο (Κων-
 σταντινούπολη), 26 Σεπτεμβρίου 1923.

«Αί παροτρύνσεις και συμβουλαι του Εϋτὸμ ἐφέντη δὲν ἤδραν καμμίαν ἀπήγησιν εἰς τὰς καρδίας μας. Ἐμεῖς θεωροῦντες τοὺς ἑαυτοὺς μας Ἕλληνας και ὑπακούοντες εἰς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεώς μας, προερχομένη ἀπὸ τὰ βάθη τῶν αἰώνων, ἐποδοπατήσαμεν τὰ πλοῦτη μας, διότι ἀποδεχόμενοι τὰς ἐπαγγελίας του Εϋτὸμ ἐπρόκειτο νὰ παραμεινομεν εἰς τὸν τόπον μας, και προετιμήσαμεν ὅπως ζήσωμεν ἐν Ἑλλάδι πένητες μὲν ἀπληλαγμένοι ὅμως ἀπὸ τὸν ἀειβάβαρο κατακτητήν»¹³⁷.

Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι παρὰ τὴ χρεοκοπία τῆς τουρκορθόδοξης ιδέας, ἀρκετοὶ Τοῦρκοι διανοούμενοι συνέχισαν νὰ ὑποστηρίζουν τὴν ἀποψη γιὰ τὴν τουρκικὴ καταγωγή τῶν χριστιανῶν τῆς Μ. Ἀσίας. Ἐτσι, τὸ 1932, ὁ Τζαμὴ Μπαϊκούρτ ἐξέδωσε καὶ δεύτερη ἐκδοσι τῆς μελέτης του *Osmanli Ülkesinde Hıristiyan Türkler* (Χριστιανοὶ Τοῦρκοι στὸ ὀθωμανικὸ κράτος, Κωνσταντινούπολη). Ἄλλοι, ὅπως ὁ Χασάν Φεχμὴ Τουργκάλ, ἐπέδιωξαν νὰ ἀποδείξουν τὴν τουρκικὴ καταγωγή τῶν χριστιανῶν Μικρασιατῶν ἐξετάζοντας τοὺς ὀθωμανικοὺς νομικοὺς και φορολογικοὺς καταλόγους ὀνομάτων τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Καισάρειας και Σεβάστειας, ὅπου πολλοὶ χριστιανοὶ ἔχουν τουρκικὲς ὀνομασίες ὅπως Şah-kulu, Melikşah, Cihanşah, Subhan-verdi¹³⁸. Παρόμοιες ἐρευνες ἔγιναν και γιὰ τοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς τοῦ νομοῦ τῆς Ἰκονίας¹³⁹. Ἐνας ἄλλος Τοῦρκος διανοούμενος, ὁ Ὀσμὰν Τουρχάν, ἐπεσήμανε πὸς οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς στὴν ἐποχὴ τῶν Σελτζουκιδῶν χρησιμοποιοῦσαν τουρκικὰ ὀνόματα¹⁴⁰. Τὴν ιδέα τῆς τουρκικῆς καταγωγῆς τῶν Καπαδόκιων διέδωσε στὴ δυτικὴ Εὐρώπη και Ἀμερικὴ ἡ γνωστὴ προπαγανδίστρια τοῦ κεμαλισμοῦ Clair Price¹⁴¹.

137. Ἐμμανουὴλ Τσαλίκιογλου, *Αὐτοβιογραφία και Ἱστορικαὶ Ἀναμνήσεις*, Β' μέρος: Ἀναμνήσεις ἐκ τοῦ Πολέμου, 1914-1918, ΚΜΣ/χειρ. 184, Ἀθήνα 1971, σ. 429-30.

138. Βλ. Hasan Fehmi Turgal, «Anadolu'da Gregoriyen ve Ortodoks Türkler» (Γρηγοριανοὶ και Ὀρθόδοξοὶ Τοῦρκοι στὴν Ἀνατολή), *Ülkü*, 4 (1943), σ. 173-82 και τοῦ ἴδιου «Mülga Ser'iyе Mahkemeleri Sicilleri üzerinde incelemeler» (Διερευνήσεις πάνω στὰ ἔγγραφα τῶν θρησκευτικῶν δικαστηρίων), *II Türk Tarih Kongresi* (Δεύτερο Συνέδριο Τουρκικῆς Ἱστορίας, πὸς ἔλαβε χώρα στὴν Κωνσταντινούπολη στίς 20-25 Σεπτεμβρίου 1937), Κωνσταντινούπολη 1943, σ. 948-62.

139. M. Mesud Koman, «Anadolu Hıristiyanlarında İslam ve Türk Adları» (Ἰσλαμικὰ και τουρκικὰ ὀνόματα μετὰ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς), *Konya*, 3 (1936), σ. 180-3 και τοῦ ἴδιου «Anadolu Hıristiyanlarında İslam ve Türk Adları isimli yazıma ek» (Προσθήκη στὴν πραγματεία μου σχετικὰ μετὰ τὰ Ἰσλαμικὰ και τουρκικὰ ὀνόματα μετὰ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς), *Konya*, 6 (1944), σ. 41-4.

140. Osman Turhan, «Selçuk Devri Vakıfları. III Celaleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri (Νόμοι γιὰ τὰ θρησκευτικὰ ἰδρύματα στὴν ἐποχὴ τῶν Σελτζουκιδῶν. Τζελαλεντίν Καρατάι Γ', θρησκευτικὰ ἰδρύματα και νόμοι σχετικὰ μετὰ τὰ θρησκευτικὰ ἰδρύματα)», *Bellefen*, 12 (1948), σ. 67-71, κεφάλαιο πὸς ἀναφέρεται εἰδικὰ στὴ θέση τῶν μὴ μουσουλμανικῶν ἐθνοτήτων.

141. Clair Price, «Mustapha Kemal and the Christians», *Current History*, 17 (Σεπτ.

Ἐάν καί οἱ μελέτες αὐτές μαρτυροῦν τήν ἀξιόλογη ἀλληλεπίδραση μεταξύ τῶν μουσουλμανικῶν καί χριστιανικῶν πληθυσμῶν τῆς Μ. Ἀσίας, δὲν παρέχουν ἀποδεικτικά στοιχεῖα πού νά τεκμηριῶνουν τή θεωρία τῆς γνήσια τουρκικῆς καταγωγῆς τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ἐξάλλου, στίς πρόσφατες μελέτες τοῦ ὁ γνωστός τουρκολόγος ἀπορρίπτει τήν ἀξίωση αὐτή¹⁴².

Ἅ Παπᾶ Εὐθῆμ καί τὸ Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο

Παρόλο πού οἱ Καππαδόκες ὑποτάχθηκαν στήν ἀνταλλαγῆ, ἡ τουρκική κυβέρνηση ἐπέτρεψε στοὺς Παπᾶ Εὐθῆμ Καραχισαρίδη καί Σταματή Ζιχνῆ Πολόγλου νά παραμείνουν στήν Τουρκία, ἐξαιτίας τῆς βαθιᾶς ἀφοσίωσής τους στό τουρκικό ἔθνος. Ὡστόσο, μὲ τὴν ἔξωση τῶν ὀρθοδόξων πληθυσμῶν τῆς Μ. Ἀσίας, ἡ Τουρκορθόδοξη Ἐκκλησία στερήθηκε κάθε προϋπόθεση ἐπιβίωσης, ἐφόσον οἱ μόνοι ὀμόθηρσοι πού δικαιούνταν νά παραμείνουν στήν Τουρκία ἦταν οἱ Κωνσταντινουπολίτες καί οἱ Ἑλληνες τῶν νησιῶν Ἴμβρου καί Τενέδου¹⁴³. Οἱ κοινότητες αὐτές ἦταν στενά ταυτισμένες μὲ τὸ Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο καί εἶχαν ἤδη ἐκφράσει τὴ δυσανεξία τους γιὰ τίς ἐνέργειες τοῦ Παπᾶ Εὐθῆμ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ μικρασιατικοῦ πολέμου. Ὡστόσο, ὁ Εὐθῆμ Καραχισαρίδης ἐγκαταστάθηκε στήν Κωνσταντινούπολη τὸ 1923 καί συνέχισε τὴν ἐκστρατεία τοῦ ἐναντίου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Στὴν ἀρχὴ ἐπιχείρησε νά καταλάβει τὸ Πατριαρχεῖο. Ἄλλὰ ὅταν οἱ δύο ἀπόπειρές του (Ὀκτώβριος καί Δεκέμβριος τοῦ 1923) ἀπέτυχαν, ὁ Εὐθῆμ συγκέντρωσε τὴν προσοχή του στήν πλούσια ἐνορία τοῦ Γαλατᾶ, τὸ ἐμπορικό κέντρο τῆς Κωνσταντινούπολης. Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1924 κήρυξε τὴ μεταφορὰ τοῦ κέντρου τῆς Τουρκορθόδοξης Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τὴν Καισάρεια στήν Κωνσταντινούπολη καί κατέλαβε βίαια τίς ἑλληνορθόδοξες ἐκκλησίες τοῦ Γαλατᾶ, τὴν Παναγία Καφφατιανῆ (1924) καί Σωτήρα Χριστοῦ (1926). Παρὰ τὴ σύσφιξη τῶν ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων (1930-1954), ὁ Παπᾶ Εὐθῆμ συνέχισε νά ἀπολαμβάνει τουλάχιστον τὴν ἔμμεση ὑποστήριξη τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν καί οὔτε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση ἀλλὰ οὔτε καί τὸ Οἰκουμενικό Πατριαρχ-

1922)· «The Ecumenical Patriarchate in Turkey», *Current History*, Μάρτιος 1923· *The Rebirth of Turkey*, σ. 149-53.

142. Τὴν ἰδέα αὐτὴ ὑποστηρίζει ὁ Mahmut H. Şakiroğlu στήν κριτικὴ τοῦ βιβλίου S. Daleggio, *Karamanlidika, Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, III: 1866-1900, Ἀθήνα 1974 σὺν *Belleten*, 38 (1974), σ. 757-65. Πρβλ. Semavi Eyice σὺν *Belleten*, 26 (1962), σ. 369-74.

143. Γιὰ τίς ἐνέργειες τοῦ Παπᾶ Εὐθῆμ στήν Κωνσταντινούπολη (1923-1968) βλ. τὴν ἐργασία μου *The Greek Minority of Istanbul*. Γιὰ τὸν Ἑλληνισμό τῆς Ἴμβρου καί Τενέδου τὸ δικό μου «Imbros and Tenedos: A Study of Turkish Attitudes Toward Two Ethnic Greek Island Communities Since 1923», *Journal of the Hellenic Diaspora*, 7 (1980), σ. 5-31.

χειό κατάφεραν να πείσουν την "Αγκυρα να επιστρέψει τις εκκλησίες του Γαλατᾶ στους νόμιμους ιδιοκτήτες τους, την έλληνορθόδοξη κοινότητα τῆς Κωνσταντινούπολης. Σύμφωνα με θετικές πληροφορίες, ὁ Μουσταφᾶ Κεμάλ ἄφησε παραγγελία νὰ μὴ θίξουν τὸν Εὐθὺμ καὶ ἡ παραγγελία αὐτὴ τηρήθηκε μέχρι τὸ θάνατό του.

Μὲ τὴν ἐπιδείνωση τῶν ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων στὴ δεκαετία τοῦ 1960, ὁ Εὐθὺμ, μαζί με τὸ γιό καὶ διάδοχό του Τουργκούτ Ἐρένερολ¹⁴⁴, κατέλαβαν καὶ μιὰν ἄλλη ἐκκλησία, τὸν "Ἅγιο Ἰωάννη τοῦ Γαλατᾶ (1965). Ὁ Εὐθὺμ πέθανε τὸ 1968 καὶ τὴν ἡγεσία τοῦ τουρκορθόδοξου κινήματος ἀνέλαβε ὁ Τουργκούτ ὁ ὁποῖος ἔλαβε καὶ τὸν τίτλο Παπᾶ Εὐθὺμ Β', ἀρχιεπίσκοπος τῶν Τουρκορθόδοξων τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ ἐκκλησίες τοῦ Γαλατᾶ βρίσκονται πάντα ὑπὸ τὴν κατοχὴ τῆς οἰκογένειας Καραχισαρίδη/Ἐρένερολ, ἡ ὁποία νέμεται καὶ τὶς προσόδους τῆς ἑλληνορθόδοξης κοινότητας τοῦ Γαλατᾶ. Ὡστόσο, τὸ εὐθυμαϊκὸ κίνημα δὲν ἀπέκτησε ὄπαδούς στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ μόνο ἐλάχιστοι τουρκόφωνοι καὶ ἀλβανόφωνοι ὀρθόδοξοι ἐκκλησιάζονται σήμερα στὴν Παναγία Καρφατιανή. Ἐπιπλέον, ἡ σταδιοδρομία τοῦ Εὐθὺμ στὴν Κωνσταντινούπολη εἶναι στενὰ συνδεδεμένη με σφετερισμούς, καταχρήσεις καὶ βία, με ἀποτέλεσμα νὰ γίνει μισητὸς στοὺς Ἕλληνες τῆς Κωνσταντινούπολης.

ΑΛΕΞΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ

144. Ὁ γιὸς τοῦ Εὐθὺμ στερεῖται ἀκόμη καὶ τῆς πιὸ στοιχειώδους θρησκευτικῆς μόρφωσης. Εἶναι παντρεμένος πού ἔχει ἓνα παιδί. Ὁ δεῦτερος γιὸς τοῦ Εὐθὺμ ὀνομάζεται Selçuk καὶ εἶναι ἐνεργὸ μέλος τῆς σχισματικῆς ἐκκλησίας.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α΄

(α) Νομοσχέδιο σχετικά με τις Τουρκορθόδοξες Ἐκκλησίες τῆς Ἀνατολῆς

- Ἄρθ. 1 Ἰδρύεται ανεξάρτητη Τουρκορθόδοξη Ἐκκλησία γιὰ τὴ διαχείριση τῶν πνευματικῶν ὑποθέσεων τῆς Τουρκορθόδοξης κοινότητας. Ἔδρα τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἡ πόλη τῆς Καισάρειας.
- Ἄρθ. 2 Οἱ ἐπισκοπὲς ποὺ βρίσκονται στὴν Τουρκία καὶ ὑπάγονται στὴν Τουρκορθόδοξη Ἐκκλησία εἶναι:

<i>Istanbul</i>	Κωνσταντινούπολης
<i>Edirne</i>	Ἄδριανούπολης
<i>Izmir</i>	Σμύρνης
<i>Eregli</i>	Ἡρακλείας
<i>Ankara</i>	Ἄγκυρας
<i>Amasya</i>	Ἀμασειας
<i>Iznik</i>	Νικαίας
<i>Üsküdar</i>	Χρυσούπολης
<i>Izmit</i>	Νικομήδειας
<i>Antalya</i>	Ἀντάλειας
<i>Alaşehir</i>	Φιλαδέλφειας
<i>Enoz</i>	Αἴνου
<i>Aydin</i>	Ἡλιούπολης
<i>Güzelhisar</i>	
<i>Vize</i>	Βιζύης
<i>Edremit</i>	Ἀδραμυττίου
<i>Bursa</i>	Προύσας
<i>Tire</i>	Θείρων
<i>Çeşme</i>	Κρήνης
<i>Çatalca</i>	Μετρῶν
<i>Diyarbakır</i>	Ἀμίδης
<i>Halep</i>	Χαλεπίου
<i>Kuşadası</i>	Ἐφέσου
<i>Kars</i>	
<i>Kapıdağlı/Erdek</i>	Κυζίου
<i>Konya</i>	Ἰκονίου
<i>Trabzon</i>	Τραπεζούντας

Gümüshane Χαλδίας
 Mardin
 Kililli
 Müryefte Μυριοφύτου
 Niksar Νεοκαισάρειας
 Çorlu Τυρολόγης
 Tekfurdagi Ραιδεστού

- "Αρθ. 3 Με τήν εισήγηση του Ἀνώτατου Πνευματικοῦ Ἡγέτη καί με τήν ἐγκριση τῆς Κυβέρνησης διορίζονται πνευματικοὶ λειτουργοὶ ὅπου ἀπαιτοῦνται.
- "Αρθ. 4 Ὁ Ἀνώτατος Πνευματικὸς Ἡγέτης ἐκλέγεται σύμφωνα με τὸ σχετικὸ κανονισμό, ἀνάμεσα ἀπὸ τρεῖς ὑποψήφιους, πὸν τοὺς προτείνει ἡ Κυβέρνηση. Οἱ ὑποψήφιοι Ἐπίσκοποι πρέπει νὰ ὑπηρέτησαν τουλάχιστον πέντε χρόνια σὲ μία ἀπὸ τὶς Ἐπισκοπές πὸν μνημονεύθηκαν στὸ Ἄρθ. 2, νὰ κατάγονται ἀπὸ τὴν Τουρκία, νὰ ἔχουν τὴν ὑπηκοότητα τοῦ Κράτους καί νὰ ἔχουν συμπληρώσει τὸ τεσσαρακοστὸ ἔτος τῆς ἡλικίας τους.
- "Αρθ. 5 Μετὰ ἀπὸ ἀναφορὰ τοῦ Ἀνώτατου Πνευματικοῦ Ἡγέτη, ἡ Κυβέρνηση διορίζει σὲ Ἐπισκοπικὴ ἔδρα ἕναν ἀπὸ τοὺς τρεῖς ὑποψήφιους πὸν ἐξέλεξε ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἀπὸ τοὺς Ὀρθόδοξους κληρικούς πὸν ὑπηρέτησαν στὴν Τουρκία τουλάχιστον γιὰ πέντε χρόνια πὸν ἔχουν τὴν ὑπηκοότητα τοῦ Κράτους, κατάγονται ἀπὸ τὴν Τουρκία καὶ γνωρίζουν τὴν ἀνάγνωση καί γραφὴ τῆς τουρκικῆς γλώσσας.
- "Αρθ. 6 Σὲ περίπτωση πὸν οἱ ὀρθόδοξοι κληρικοὶ θὰ διαπράξουν προδοσίαν ἢ ἀπιστίαν κατὰ τοῦ Κράτους, θὰ ἀσκήσουν βία καί καταπίεση ἐναντίον τοῦ ἔθνους, θὰ ἀσχοληθοῦν με τὴν πολιτικὴ καί σὲ περίπτωση πὸν θὰ ἀποδειχτεῖ πὸς ἐνέργησαν ἀντίθετα στοὺς νόμους τοῦ Κράτους, ἡ Κυβέρνηση ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ πάρει εἴτε τοὺς Ἐπισκόπους εἴτε τοὺς ἄλλους πνευματικὸς καί θρησκευτικὸς λειτουργούς, καί ἀκόμη τὸν Ἀνώτατο Πνευματικὸ Ἡγέτη.
- "Αρθ. 7 Οἱ πνευματικοὶ λειτουργοὶ ὁποιοῦδήποτε βαθμοῦ καί τάξης κατὰ τῶν ὁποίων γίνεται δικαστικὴ δίωξη δὲν ἔχουν δικαίωμα νὰ ζητήσουν ἀπὸ τὸ δικαστήριον κανένα καί κανενὸς εἴδους προνόμιον, ἐξαιρέση ἢ ἀσυδοσία.
- "Αρθ. 8 Σὲ περίπτωση θανάτου τοῦ Ἀνώτατου Πνευματικοῦ Ἡγέτη, τῶν Ἐπισκόπων καί τῶν προϊστάμενων τοῦ κλήρου, εἴτε στὸ διάστημα τῆς ὑπηρεσίας τους εἴτε ὄχι, ἰσχύουν ἀπόλυτα οἱ νόμοι καί οἱ θεσμοὶ τοῦ Κράτους ὅσον ἀφορᾷ τὴν περιουσίαν καί τὰ κτήματα πὸν ἀνήκουν σὲ αὐτοὺς. Ἐπίσης, δὲν ἐπιτρέπεται σὲ αὐτοὺς νὰ διαθέσουν τὴν

περιουσία και τὰ κτήματά τους σὲ ἄλλη κοινότητα και ἐκκλησία ἐκτός ἀπὸ τὴν Τουρκορθόδοξη Ἐκκλησία.

- Ἔαθ. 9 Στὴν Καισάρεια συγκαλεῖται Ἰερὰ Σύνοδος πὸν ἀποτελεῖται ἀπὸ δώδεκα μέλη και ἔχει ὡς πρόεδρο τὸν Ἀνώτατο Πνευματικὸ Ἡγέτη. Τὰ μέλη τῆς Ἰερᾶς Συνόδου ἔχουν διετὴ θητεία και ἀποτελοῦνται ἀπὸ Ἐπισκόπους τῶν ἐδρῶν πὸν μνημονεύονται στὸ Ἔαθ. 2, ἀρχίζοντας ἀπὸ τοὺς πρεσβύτερους.

Στὴν ἀρχὴ κάθε περιόδου, ὁ Ἀνώτατος Πνευματικὸς Ἡγέτης ὑποβάλλει τὰ στοιχεῖα τῶν μελῶν τῆς Ἰερᾶς Συνόδου στὸ Ὑπουργεῖο (Ἐπιτροπᾶτο) τῆς Δικαιοσύνης και Θρησκευμάτων.

- Ἔαθ. 10 Τὰ καθήκοντα τῆς Ἰερᾶς Συνόδου εἶναι ἡ ἐποπτεία στὶς πνευματικὲς ὑποθέσεις τῶν Τούρκων Ὀρθοδόξων, ἡ βελτίωση και ἐδημερία τοῦ κλήρου, ἡ ἐκπαίδευση ἱκανῶν κληρικῶν και ἡ διευθέτηση, σύμφωνα με τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνες και ἀρχές, τῶν ζητημάτων πὸν ἔχουν σχέση με τὴ θρησκεία και τὴν πίστη.

- Ἔαθ. 11 Ἡ Ἰερὰ Σύνοδος ἐκλέγει πέντε ἀπὸ τὰ μέλη της και καταρτίζει τὸ Ἐκκλησιαστικὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο. Ἡ θητεία τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου διαρκεῖ δύο χρόνια.

- Ἔαθ. 12 Γενικὰ καθήκοντα τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου εἶναι ἡ μέριμνα γιὰ ὑποθέσεις, ὅπως εἶναι ἡ σύνταξη τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἡ ἐφαρμογὴ και ἐκτέλεση, με τὴν ἐντολὴ τοῦ Ἀνώτατου Πνευματικοῦ Ἡγέτη, τοῦ προϋπολογισμοῦ αὐτοῦ πὸν ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὴν Ἰερὰ Σύνοδο, ἡ διαχείριση τῶν ὑποθέσεων πὸν ἀφοροῦν τὴν περιουσία, τὰ κτήματα και τὰ βακούφια (θρησκευτικὰ ἰδρύματα) και ἡ ἐπισκενὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτηρίων.

(β) Ἐπιστολὴ τοῦ Παπᾶ Εὐθὺμ πρὸς τὴν Τουρκορθόδοξη
Κοινότητα τῆς Ἀνατολῆς, Ἄγκυρα πρὸς Καισάρεια

Μὲ εὐχαρίστηση ἀποδέχομαι τὴ γενικὴ ἀντιπροσώπησησὶ σας πὸν μοῦ ἀναθέσατε καὶ χαίρομαι πὸν συμμερίζεστε μὲ μεγάλη ἀποφασιστικὴτητα τὸν πόθο μου γιὰ τὴ σωτηρία τῆς Πατρίδας καὶ τοῦ Λαοῦ. Καὶ νὰ πὸν τὸ πρῶτο μου διάβημα πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο (Ἐπιτροπιάτο) τῆς Δικαιοσύνης καὶ Θρησκευμάτων, ὡς πληρεξούσιος ὅλων τῶν Τουρκορθόδοξων, τῆς Ἀνατολῆς γιὰ τὴν ἴδρυση Πατριαρχείου μὲ τὴ συγκατάθεση τῆς ἐθνικῆς μας Κυβέρνησης, λήφθηκε ἀμέσως ὑπόψη στὸ σύνολό του καὶ καταρτίστηκε νομοσχέδιο γιὰ τὴν ἴδρυση Πατριαρχείου. Συντάσσοντας τὸ νομοσχέδιο αὐτὸ ἡ Κυβέρνηση προσπάθησε νὰ διατηρήσει ὅσο τὸ δυνατὸ τὸ παλαιὸ σύστημα, ἐπειδὴ ἡ Κυβέρνησή μας θέλησε νὰ ἀποφύγει κάθε πιθανότητα διατάραξης τῆς θρησκείας μας.

Θεώρησα, λοιπόν, σωστὸ νὰ ἀποταθῶ στὴ γνώμη τῆς Τουρκορθόδοξης Κοινοτήτας καὶ γι' αὐτὸ σᾶς στέλλω ἀντίγραφο τοῦ νομοσχεδίου καὶ περιμένω σὲ εἴκοσι μέρες τίς παρατηρήσεις σας. Ἐπειδὴ, φυσικὰ, θὰ καταρτίσουμε τὸ νόμο σύμφωνα μὲ τίς ἐπιθυμίες τοῦ λαοῦ, σκοπεύω νὰ ὑποβάλω τίς παρατηρήσεις πὸν ἡ Κοινότητα θὰ στείλει σὲ μένα τὸν εὐχέτη, στὴν Κυβέρνηση γιὰ νὰ τίς μελετήσῃ καὶ νὰ τίς συζητήσῃ ἡ Ὑψηλὴ Ἐθνοσυνέλευση τῆς Τουρκίας.

Σᾶς ἀπευθύνω καλὰς εὐχάς,

18 Kanuni Sani 1338 ἡ

5 Ἰανουαρίου 1922

Γενικὸς Πληρεξούσιος Ὅλων τῶν Τουρκορθόδοξων Κοινοτήτων
πὸν ὑπάρχοντα στὴν ἐξουσία τῆς Ἐθνοσυνέλευσης τῆς Τουρκίας.

Παπᾶ Εὐθὺμ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β'

(α) Καταστατικός Χάρτης τοῦ Συμβουλίου* τῆς Καισάρειας

1. Χάρη στις εὐεργετικὰς προσπάθειες τοῦ Πατᾶ Εἰθὺμ συγκληθεῖται Συμβούλιο μὲ σκοπὸ νὰ ἀπαλλάξει τοὺς Ὁρθόδοξους τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τὶς ραδιουργίας καὶ σκευωρίες τοῦ Ρωμαίου Πατριαρχείου τοῦ Φαναρίου (*Fener Rum Patrikhanesi*) καὶ νὰ διαφωτίσει τὴν εὐρωπαϊκὴν δημόσια γνώμη στὸ θέμα τῆς πραγματικῆς κατάστασης τῶν Ὁρθόδοξων Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς (*Anadoludaki hiristiyan ortodokslar*).
2. Ἡ προεδρία τοῦ Συμβουλίου ἀνατίθεται στὸν ἐπίσκοπο Μελέτιο. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πρόεδρο θὰ διοριστεῖ ἀπὸ τὸ Γενικὸ Ἐπίτροπο (*Umumi Vekil*) τῶν Ὁρθόδοξων τῆς Ἀνατολῆς (δηλ. τὸν Πατᾶ Εἰθὺμ) καὶ ἓνας ἀντιπρόεδρος.
3. Οἱ ἀποφάσεις τοῦ Συμβουλίου θὰ δημοσιεύονται στὸν Τύπο. Θὰ ἀπαγορεύεται ἡ δημοσίευση κάθε ἀναγγελίας ποὺ δὲν ἔχει ἐγκριθεῖ ἀπὸ τὸ Συμβούλιο.
4. Οἱ κοινότητες εἶναι ὑποχρεωμένες νὰ καταθέτουν κάθε μίγνα διαμέσου τοῦ ἀντιπροσώπου τους στὸ ταμεῖο τοῦ Συμβουλίου 1-5 λίρες Τουρκίας.
5. Κάθε μίγνα θὰ ὑποβάλλεται στὸ Γενικὸ Ἐπίτροπο (δηλαδὴ Πατᾶ Εἰθὺμ), γιὰ ἔλεγχο, ἀντίγραφο τοῦ προϋπολογισμοῦ ἐπικυρωμένο ἀπὸ τὸν πρόεδρο.
6. Ὅταν θὰ κοινοποιηθεῖ ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση ὁ καιρὸς τῆς συμπλήρωσης τοῦ χρόνου γιὰ τὴν ἴδρωση Τουρκορθόδοξης Ἐκκλησίας στὴν Ἀνατολή, ἡ περιουσία τοῦ Συμβουλίου θὰ περιέλθει στὴ νεοἱδρυμένη Ἐκκλησία.

15 Μαῖου 1922

Καισάρεια

ὑπογρ. Σταμάτης Ζιχνῆ (*Istamat Zihni*)
Γενικὸς Γραμματέας

* Ἡ τουρκικὴ λέξις ποὺ χρησιμοποιεῖται εἶναι Millet Meclisi, ποὺ στὰ ἑλληνικὰ μεταφράζεται ὡς ἐθνοσυνέλευση.

(β) Ἀποφάσεις τοῦ Συμβουλίου

1. Ἡ παράδοση ἀντιγράφου τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτη στό Γενικό Διοικητή (Mutasarif) τῆς Καισάρειας.
2. Ἡ κοινοποίηση τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτη στίς Ὁρθόδοξες κοινότητες.
3. Ἡ κλήση τῶν ἱεραρχῶν Ἰκονίου Προκόπιου καί Σεβαστείας Γεωργασίου πού διέμεναν στήν Ἄγκυρα καί ἡ προετοιμασία γιά τήν ἴδρυση Τουρκορθόδοξης Ἐκκλησίας.
4. Ἡ μετάφραση τῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων στήν τουρκική γλώσσα.
5. Ἡ ἔκδοση στήν τουρκική γλώσσα δημοσιογραφικοῦ ὄργανου, Φωνή τῆς Τουρκορθοδοξίας (βλ. κείμενο), μέ τήν ὕλική συνδρομή τῶν κοινοτήτων.
ὑπογραφές: Μελέτιος Χρηστίδης, Ἐπίσκ. Πατρῶν
(Πρόεδρος)
Φίλιππος Νικολαΐδης, νομικός
(ἀντιπρόεδρος)
Σταμάτης Ζιχνῆ Πουλόγλου, νομικός
(γενικός γραμματέας)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ'

Ἡ ἐκφώνηση τοῦ Παπᾶ Εὐθύμ στὴν Ἄγκυρα στὶς 31 Μαρτίου τοῦ 1922 κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐορταστικῶν ἐκδηλώσεων τῆς πρώτης ἑπετείου τῆς μάχης τοῦ Ἰνόνου

O ma bien-aimée nation turque! O mes chers frères et enfants héroïques du peuple turc auquel je suis fier d'appartenir, ce jour est pour moi un jour heureux!

Ces puissances qui prétendent être civilisées avaient décidé de nous anéantir complètement pendant et après la guerre mondiale, et avaient projeté d'envahir nos territoires sacrés et d'asservir cette belle race turque. Pour cela, elles avaient entre les mains comme instrument le gouvernement néfaste et détesté du patriarcat du Phanar et de Damad Ferid pacha. C'est pourquoi j'ai tenu, aussitôt notre Gouvernement national constitué, à protester contre ces vils agissements. J'ai adressé cette protestation, puisée dans ma propre conviction et dans mon âme, pour défendre l'honneur irréprochable de la nation turque.

Je vois bien aujourd'hui que, grâce à Dieu, je n'ai pas à rougir de ce que j'ai fait. Je vois avec une grande satisfaction que Dieu a permis la constitution du Gouvernement national que j'avais tant souhaité et qu'il a délivré la nation turque du pouvoir despotique et des vexations que lui faisait subir le gouvernement de Damad Ferid et de ceux qui avaient été empoisonnés par le patriarcat du Phanar. Ces gens qui étaient irrémédiablement corrompus ont trouvé les châtiments qu'ils avaient bien mérités. Quant aux innocents qui restaient en Anatolie, le Bon Dieu m'a prêté son secours et j'ai pu leur faire entendre la vérité. Je suis parvenu à combler les abîmes creusés par le patriarcat du Phanar, je l'ai ébranlé dans ses racines et j'ai éteint sa lumière. Je l'ai laissé dans ses ténèbres et dans son cachot.

Aujourd'hui, l'Anatolie m'a accordé les pouvoirs que jamais elle n'avait donnés au patriarcat du Phanar. Et moi aussi, je me suis chargé de mener à bien cette sainte tâche. Je me suis résigné à travailler de toutes mes forces en vue de la réalisation de notre cause nationale. Nous célébrons aujourd'hui l'anniversaire de la seconde bataille glorieuse d'In-Eunu. Savez-vous, Messieurs, qui a gagné cette éclatante victoire? Sont-ce nos canons et nos fusils? Non, car on avait tout pris et tout enlevé. Ce qui a gagné notre cause, c'est sa légitimité, son équité. . . C'est aussi notre honneur et notre droiture indemnes de toute souillure. C'était encore la vanité des puissances de l'Europe qui se croyaient très fortes et l'arrogance des adversaires de notre pays, de la justice et de l'équité. Dieu n'aime pas les vaniteux. Dieu est avec

nous. Nous avons lutté avec foi et résignation, nous avons combattu fermement et ainsi nous avons déjà gain de cause. Et l'Europe est stupéfaite de cela. Dieu est avec nous. Et il nous a déjà protégés parce que nous luttons dans le seul espoir de sauver notre sol sacré et de l'arracher aux mains d'ennemis cruels qui nourrissent l'intention de nous décimer complètement. Pour finir, je répète encore une fois que nous vivons parce que nous avons prouvé au monde que nous avons parfaitement droit à la vie, à la liberté et à l'indépendance.

(Jean Schlicklin, *Angora. L'Aube de la Turquie Nouvelle, 1919-1922*, Paris 1922, σ. 177-9).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ'

Ἰδέες τοῦ Παπᾶ Εὐθύμου

Beaucoup d'entre nous, orthodoxes d'Asie Mineure, sommes des Turcs de pure race. Nous étions même en Anatolie avant les Seldjoucides. Pendant des siècles, nous avons conservé notre religion chrétienne grâce à la tolérance des gouvernements ottomans. Nous nous rendons compte que nous sommes de véritables nationaux de ce pays, et il n'est pas juste, sous prétexte que nous sommes des orthodoxes, de penser que nous sommes Grecs. Interrogez à ce sujet le peuple lui-même. Depuis bien longtemps nous sommes obligés pour nous faire comprendre de nos fidèles de faire nos sermons en turc. Nos pères sont nés en Turquie, nous y sommes nés, nos enfants y viennent au monde, nos biens sont ici, nos intérêts également. Au point de vue national, nous ne pouvons donc pas nous différer des Turcs.

Au début du mouvement que j'ai créé, je n'ai éprouvé aucune difficulté à cristalliser ce sentiment. Au contraire, en faisant appel et en entrant en contact direct avec les populations orthodoxes d'Anatolie, je me suis rendu compte partout que mon œuvre répondait à l'opinion générale et venait combler les désirs de chacun. Je n'ai reçu que des encouragements et de plus en plus nous nous organisons.

Jusqu'à ces derniers temps, tous les chrétiens orthodoxes étaient sous la domination du patriarcat qui avait plein pouvoir de la part du Gouvernement ottoman. Les choses allèrent tout d'abord très bien, mais aussitôt que ce patriarcat se mit à être un instrument d'intrigues politiques, les Serbes et les Bulgares se détachèrent de lui et déclarèrent leur autonomie du Phanar. Et maintenant, nous aussi avons compris que le patriarcat du Phanar avait perdu son caractère religieux et n'était plus qu'un nid d'intrigues politiques contraires aux véritables intérêts des orthodoxes turcs. C'est pourquoi nous aussi réclamons notre indépendance et désirons vivre en paix avec les musulmans qui sont nos frères de race et de langage, et cela loin de tous les complots tramés par la Grèce. Nous désirons donc avoir notre propre patriarcat. Les orthodoxes de Constantinople déclarent qu'ils sont Grecs, libres à eux. Nous ne sommes pas Grecs, nous sommes Turcs et nous voulons rester des Turcs loyaux. Nous voulons rester fidèles au gouvernement qui nous a protégés et a assuré notre existence pendant six siècles. Nous avons blâmé le patriarcat de Constantinople, non pas seulement en paroles mais en actes. En effet, nous n'avons pas pris part aux élections, manifestant ainsi notre désir de séparation. Ce patriarcat n'est plus aujourd'hui qu'une institution grecque vénale. Nous trouverons ici un autre patriarcat. Nous sommes payés pour savoir ce que vaut l'ingérence des étrangers dans nos propres affaires.

(Jean Schlicklin, δ.π., σ. 179-80).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ε'

Δήλωση τοῦ ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης καὶ Θρησκευμάτων τῆς Ἀγκυρας στὸ θέμα τῶν Ὀρθοδόξων τῆς Καππαδοκίας

Parmi les orthodoxes vivant dans notre pays, il en est qui y sont établis depuis des siècles, parlant notre langue et qui ont nos coutumes. L'histoire prouve qu'il y a des orthodoxes appartenant ethniquement à la race turque.

Ils étaient tous jusqu'à présent rattachés au patriarcat œcuménique de Constantinople. Depuis longtemps, déjà, des tendances se manifestaient parmi eux de se détacher de ce patriarcat, de s'affranchir de cette influence. Ils considéraient que cette tutelle ne faisait que paralyser leurs libertés, les dépouiller et les asservir, et tout cela pour les utiliser en vue d'intrigues politiques.

Or, les questions religieuses pures n'occupent nullement le Gouvernement de la Grande Assemblée nationale de Turquie. Les non-musulmans ont toujours leur liberté pleine et entière dans leurs affaires religieuses. Par conséquent, le Gouvernement ne saurait en aucun cas instituer de sa propre initiative un patriarcat orthodoxe turc. C'est aux orthodoxes turcs eux-mêmes qu'appartient la décision de créer, s'ils le jugent à propos, une communauté indépendante du Phanar et d'assembler un synode. Lorsqu'ils auront créé cette communauté et qu'ils s'adresseront au Gouvernement pour lui demander de reconnaître l'existence d'une Église orthodoxe turque, alors le Gouvernement fera le nécessaire.

Jusqu'à présent il n'en est pas encore ainsi.

Il faut bien souligner ce point essentiel que le Gouvernement persistera toujours dans cette attitude de ne pas se mêler de cette question religieuse et de ne faire aucune propagande.

Papa Efftim, en qualité de mandataire de certaines communautés, a demandé au Gouvernement de reconnaître la rupture avec le patriarcat du Phanar. Des télégrammes adressés au ministère de la Justice par certaines Églises d'Anatolie réclament également cette consécration. Mais nous ne pouvons pas considérer que ces demandes ont un caractère vraiment officiel. Papa Efftim lui-même n'a pas le droit ni la qualité pour faire une pareille démarche et c'est ce que nous lui avons fait d'ailleurs remarquer. Lorsque la communauté tout entière se sera régulièrement concertée et aura pris la décision de créer, selon toutes les formes usitées, une pareille Église dont elle présentera au Gouvernement les statuts, alors ce dernier pourra prendre une décision.

Papa Efftim s'est mêlé, au nom des Turcs orthodoxes, de certaines af-

faïres qui dépassaient beaucoup sa qualité de simple prêtre. Le Gouvernement l'a obligé à rectifier son attitude. Par exemple, il a voulu nommer des prêtres, nous l'en avons empêché formellement.

On a pu lancer la nouvelle que le Gouvernement avait proposé une loi établissant le nouveau patriarcat. Cette nouvelle est en tout point dénuée de fondement. Le Gouvernement, fidèle à la politique qu'il a toujours tenue en pareille matière, ne pourra jamais faire qu'une chose: c'est de reconnaître une Église orthodoxe turque, le jour où cette dernière aura régulièrement et effectivement été créée par les communautés elles-mêmes.

“Nous ne pourrons que nous réjouir si les choses se passent ainsi, mais encore une fois jamais, ni de près ni de loin, nous ne saurions nous mêler de l'organisation de la chose elle-même.

(Jean Schlicklin, ὁ.π., σ. 181-2).